

LÄTI EESTI

1914-1991

MILITAARAJALOO PÄRAND

REISIJUHT

- 173 objekti
- 12 reisimarsruuti
- turismikaart

MILITAARAJALOO PÄRAND

REISIJUHI TUTVUSTUS

Reisides Eestis ja Lätis on võimalus külastada sõjaajalooga seotud paiku ja objekte, mis räägivad mõlema riigi ajaloost alates I maailmasõja algusest 1914. aastal, iseseisvumisest 1918. aastal ja vabadussõdadest, nõukogude okupatsioonist ja vastupanuliikumisest taasiseseisvumiseni aastatel 1990/1991. Reisijuhi objektide hulka kuuluvad muuseumid, kindlusrajatised, sõjatehnika väljapanekud, matkarajad, metsavendade punkrite rekonstruktsioonid, lahinguväljad, militaarasulad, infrastruktuuri objektid ja mälestusmärgid. Lisaks objektide külastustele saab osaleda giidiga ekskursioonidel ning interaktiivsetes tegevustes, teha väljasõite sõjasündmustega seotud paikadesse, kuulata põnevaid lugusid, einestada lõkke ääres ja ööbida metsavendade punkris. Objektide ja paikadega tutvumiseks on soovitatav teha mitmepäevaseid ringreise.

Reisijuhi sisalduvale kaardile on kantud ja kirjeldatud 173 sõjaajaloo pärandi objekti Eestis ja Lätis ning 12 soovitatavat reisimarsruuti.

Soomusrong nr. 2 Vabadussõja ajal Rauna jõe raudteesillal ja soomusrong "Wabadus" 2019. aastal Cesise lahingu sajanda aastapäeva pidustuste raames. Fotod: Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum.

1919

2019

Interreg
Estonia-Latvia
European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

1: 1 500 000
0 15 30 45 km

LEGEND

- Sõjaajaloo pärandi objekt
- Marsruut 1
- Marsruut 2
- Marsruut 3
- Marsruut 4
- Marsruut 5
- Marsruut 6
- Marsruut 7
- Marsruut 8
- Marsruut 9
- Marsruut 10
- Marsruut 11
- Marsruut 12
- Põhimaantee
- Kaherealine maantee
- Kõrvaltee
- Raudtee
- Laevaliin
- Rahvuspark
- Lennujaam

SISUKORD

www.militaryheritagetourism.info

95 lk.

AJALOOLISED PERIOODID

Iga reisijuhis sisalduv objekt kuulub ühte või mitmesse ajalooperioodi, mis on kirjeldatud allpool:

1.

PERIOOD

I maailmasõda / Vabadussõjad 1914-1920

Gaasimaskides Läti kütid Riia rindel, 1916.a.
Foto: Jõululahingute muuseum.

I maailmasõda 1914-1918

Enne Eesti ja Läti Vabariigi väljakuulutamist teenisid eesti ja läti sõdurid I maailmasõja ajal Tsaari-Venemaa armees. Ehkki mõlemad riigid kuulutasid sõja lõpuks välja iseseisvuse, ei toonud see meie rahvastele rahu. Eesti ja Läti pidid oma olemasolu kaitsma mitme poliitilise jõu ambitsioonide eest. Saksamaa püüdis haarata Läti ja Eesti territooriumi, baltisakslased tegid katset rajada oma riiki, Nõukogude Venemaa tahtis annekteerida Balti riike ja endised tsaariarmee ohvitserid tegutsesid eesmärgiga puruks lüüa bolševikud ja tuua Balti kubermangud tagasi Venemaa rüppe.

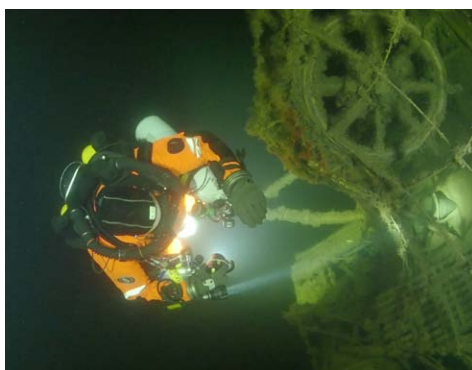
Vabadussõjad 1918-1920

Esimese maailmasõja lõpp tähistas ühtlasi ka vabadussõja algust nii Eestis kui Lätis. Kaks noort riiki võitlesid üheaegselt mitme vaenlasega ja tõestasid oma suutlikkust eksisteerida iseseisva riigina.

Kitsarööpmeline (600 mm) raudtee Ventspilsis.
Foto: Ivars Salmanis.

Rannapatarei nr 43 Saaremaal, Sõrves.
Foto: Kati Aus.

Sukeldumine miinijahtijale Gentian.
Foto: Mikko Paasi.

Esimese maailmasõja ekspositsioon kultuuripärandi keskuses Tinüzi mõisas. Foto: Kaspars Špēlis.

2.

PERIOOD

II maailmasõda
1939-1945

Foto: More lahingute muuseum. ■

Teise maailmasõja algul deklareerisid nii Läti kui Eesti oma neutraalsust. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheline leping oli kahe totalitaarse režiimi vahel juba jaganud mõjusfäärid ja peagi okupeeris NL Balti riigid. Nõukogude võimu vahetasid 1941. a välja sakslased, kuid 1944. a. algas taas nõukogude okupatsioon. Paljud eesti ja läti mehed olid sõjas sunnitud võitlema ühe või teise võõrvõimu poolel.

Vabaõhu ekspositsioon More lahingute muuseumis. Foto: More lahingute muuseum. ■

II maailmasõja ekspositsioon Zantes, Kurzeme kindluse muuseumis. Foto: Tukumsi turismiinfokeskus. ■

3.

PERIOOD

Metsavendade
liikumine
1944-~1957

Nõukogude okupatsioonirežiimi alguses keeldusid paljud mehed koostööst, varjasid end metsas ja jätkasid võitlust punavõimu vastu. Paljud kartsid repressioone Saksa või Soome armees teenimise pärast.

Metsavennad Hiiumaal, Emmaste piirkonnas, 1950.a. Fotod: Hiiumaa Muuseumi kogu. ■

Metsavendade punker, Amadase majas. ■

Metsavendade punkri rekonstruktsioon Võru muuseumis. Foto: Anneli Kana. ■

4.

PERIOOD

Nõukogude okupatsioon /
Iseseisvuse taastamine
1945-1991

Külma sõja perioodil leidsid Balti riigid end kahe vastasjõu vahelt. Eestisse ja Lätisse paigutati suured nõukogude sõjaväeosad, rajati lennuväljad, sõjasadamad ja tuumaraketibaasid. Raudne eesriie eraldas inimesed ülejäänud maailmast. Läti ja Eesti taastasid oma iseseisvuse vastavalt 1990. ja 1991. aastal, kui NL kokku varises.

Nõukogude hävituslennuk Tukumsi lennuväljal, 1967.a. Foto: Tukumsi muuseum. ■

Nõukogude salajane punker Līgatnes. ■

Irbene raadioteleskoop. Foto: Gita Memmēna. ■

SÜMBOLID

4

Igal objektil on oma number, mille järgi on võimalik seda kaardilt leida.

Iga objekt sisaldab kirjeldust ja kontaktandmeid. Kirjelduses on ära märgitud objekti asukoht, ajalooline kontekst, lühiinfo selle kohta, mida külastajad kohapeal näevad ja millised lisateenused on saadaval (nt giidiga ekskursioonid, toitlustus, ööbimised, mängud jne). Kontaktandmetes on välja toodud asukoha aadress, GPS-koordinaadid, kodulehe aadress, meiliaadress ja telefoninumber.

Osadel maapiirkondades asuvatel objektidel (nt lahingupaigad, mälestusmärgid, endised sõjaväe hooned), ei ole konkreetset aadressi ega kontaktandmeid. Osad reisijuhis kajastatud objektid ja infostendid on vaadeldavad igal ajal.

Soovitame võimalusel eelnevalt külastada objekti tutvustavat veebilehte või võtta ühendust objekti kirjelduses toodud kontaktidel, et saada täpsustavat infot lahtiolekuaegade ja pakutavate teenuste kohta.

- 62 Kaugus pealinnast
- Info läti keeles
- Info eesti keeles
- Info vene keeles
- Info inglise keeles
- Info soome keeles
- Info saksa keeles
- Teeviit on olemas
- Objekti saab külastada individuaalselt
- Objekti saab külastada grupina
- Majutusvõimalus
- Toitlustusvõimalus
- Kindel külastusaeg
- Vajalik eelnev broneerimine
- Parkimisvõimalus
- Puhkeala
- WiFi
- Objekti on keeruline leida
- Tualet
- Giidi võimalus
- Suveniiride müük
- Tasuline sissepääs
- Tegevused kohapeal

www.militaryheritagetourism.info

SÕJAAJALOO PÄRANDI OBJEKTID

Nr.	Objekti nimi	Lk	Nr.	Objekti nimi	Lk	Nr.	Objekti nimi	Lk
1	Hara sadama allveelaevade baas	6	30	Kullamaa Vabadussõja mälestussammas	15	56	Jõgewa Militaarmuuseum	24
2	Aegna	6	31	Põrgupõhja punker	16	57	Soomepoiste tuba	24
3	Naissaar	6	32	Põgari palvemaja	16	58	Suure-Jaani Vabadussõja mälestussammas	25
4	Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum	7	33	Mälestusmärk neile, kes 1944. aasta sügisel üle mere Rootsi põgenesid	16	59	Viljandi muuseum	25
5	Kommunismiohvrite memoriaal	7	34	Panga militaarrada	17	60	Kindral Johan Laidoneri ratsamonument	25
6	Lennusadam	7	35	Undva rannapatarei ja radarijaam	17	61	Kindral Johan Laidoneri sünnikoht	26
7	Patarei merekindlus	8	36	Papissaare vesilennukite baas	17	62	Tarvastu Vabadussõja mälestussammas	26
8	KGB vangikongid Tallinnas	8	37	Saaremaa muuseum	18	63	Raadi sõjaväelennuväli	26
9	Hotell Viru ja KGB muuseum	8	38	Tehumardi õõlahingus hukkunute memoriaal	18	64	KGB Kongide Muuseum Tartus	27
10	Vabadussõja võidusammas	9	39	Lõpe-Kaimri tankitõrjeliin	18	65	Jalaka tankitõrje liin Tartus	27
11	Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu	9	40	Maantee küla sõjaväelinnak	19	66	Eesti Lennundusmuuseum	27
12	Paldiski	9	41	Stebeli rannakaitsepatarei nr.315 komandopunkt	19	67	Rõngu Vabadussõja mälestussammas	28
13	Klooga koonduslaager	10	42	Sõrve militaarmuuseum, Sääre rannakaitsepatarei nr. 43	19	68	Paju lahingu mälestusmärk	28
14	Osmussaar	10	43	Saaremaa sõjavara muuseum	20	69	Vabadussõja mälestusmärk Priimetsa kalmistul	28
15	Spithami radarijaam	10	44	Esimese maailmasõja aegsed kaitsekraavid Väikese Väina ääres	20	70	Valga militaar teemapark, kaitseliin "Walk" Valga lähistel	29
16	Sinimägede lahinguvälja memoriaal	11	45	Piiri raketibaas	20	71	Valga Vabadussõja mälestussammas	29
17	Vaivara Sinimägede Muuseum	11	46	Eesti Muuseumiraudtee	21	72	Saksa sõjavangide poolt ehitatud Valga raudteejaam	29
18	Tahkuna tule torn	11	47	Eesti Sõjameeste mälestuskirik ja Vabadussõja mälestussammas Toris	21	73	Vana-Võrumaa Kultuurikoda / Võrumaa muuseum	30
19	Tahkuna ja Lehtma rannapatareid	12	48	Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk	21	74	Metsavendade muuseumituba Nursi küla keskuses (läheduses ka lahingu mälestuskivi ja punkri koopia)	30
20	Hiiumaa Militaarmuuseum	12	49	Vabadussõja mälestussammas Pärnus	22	75	Petserimaa Vabadussõja mälestussammas	30
21	Mälestusmärk II maailmasõjas langenud hiidlastele	12	50	Timmkanali lahingu asukoht	22	76	Värskä külastuskeskus / Reegi maja	31
22	Ristna rannakaitsepatarei, radarijaam ning tule torn	13	51	Ruhnu tule torn	22	77	Põhjlaager	31
23	Orjaku sõjasadam	13	52	Kadila ja Rohu raketibaas	23	78	Saatse Muuseum	31
24	Tohvri (Hindu) 130-mm rannakaitsepatarei nr 44	13	53	Lebavere metsavenna punker	23	79	Vastselliina metsavendade memoriaal	32
25	Hindu (Sõru) 120-mm rannakaitsepatarei nr 34	14	54	Avinurme lahingu memoriaal	23	80	Metsavenna talu	32
26	Vormsi Vabadussõja mälestussammas	14	55	Skulptuur "Leinav neitsi". II maailmasõjas hukkunute ühishaud	24			
27	Hullo piirivalvekordon	14						
28	Haapsalu Raudtee- ja Sidemuuseum	15						
29	Küüditatute mälestusmärk "Raudteerööpad mäletavad"	15						

Hara sadam asub Hara külas Harjumaa. Hara saare vastas oleval neeme kaldal asus piirivalve-kordon, mis tegutses nii tsaariajal kui ka Eesti iseseisvuse perioodil enne II maailmasõda. Kordoni võttis Eesti riigi okupeerimise käigus üle Nõukogude piirivalve ning selle vahetusse lähedusse rajati sõjaväesadam, mida praegu tuntakse ajaloolise Hara allveelaevade baasi ehk demagnetiseerimise sadamana. Veealuste tehnorajatiste abil toimus demagnetiseerimine, millega muudeti nii laevade kui ka allveelaevade korpused magnetmiinidele tuvastamatuteks. Kogu sadamaala oli omal ajal suletud piirkond. Praegu asub sadamas turismikeskus ning väikelaevasadam. Kohapeal saab tutvuda baasi ajalooga, jalutada kail ja hoonete varemetes.

1

Hara sadama allveelaevade baas ●

Hara sadam, Kuusalu vald, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.5889,25.6128

+372 56 900 433
www.harasadam.ee/hara-allveelaevade-baas
sadam@harasadam.ee

2

Aegna ● ● ●

Aegna saar, Tallinn, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.5835,24.7581

www.aegna.ee/ekskursioonid
aegna@aegna.ee

Tallinna lahe kirdeosas asuvale kolme ruutkilomeetri suuru- sele Aegna saarele rajati enne esimest maailmasõda rannakaitsepatareide süsteem ja kolme kilomeetri pikkune kitsarööpmeline kindlusraudtee, mis viisid edasi Peeter Suure 18. sajandil alustatud merekindlustustööd. Aleksander Nevski patarei ehitust alustati 1915. aastal. 180 m pikkuse betoon- rajatise kummaski otsas seisis alusehitusel soomustorn kahe 12-tollise kahuriga. Aegna olulisusest iseseisva Eesti Vabariigi rannakaitstes annab tunnistust fõsias, et tipphetkedel teenis pool Eesti merekindluste isikkoosseisust just seal. Olemasolev infrastruktuur võimaldas saareasukatel hakkama saada suhteliselt iseseisvalt; see oli laevaliikluse katkemise tõttu kül- mal talvel üsna tavapärane. Pärast teist maailmasõda asus Aegnal kuni 1957. aastani Nõukogude Armeed Balti mere laevastikule allutatud õhu- tõrjeväeosa, kus teenis umbes 100 mereväelast. Saare loodnurka, Neeva Aleksandri patarei helgiheitjavarjendi lähedale ehitati uus õhukaitsepatarei, mis koosnes neljast sõõrjast betoneeritud süvendist vahemaaga 45 m. Relva- dena kasutati varem Eesti sõjaväele kuulunud 40 mm Bo- forsi õhutõrjekahureid. Kuna nõukogude perioodil olid Eesti rannikualad valdavalt kinnised, sai reisimine Aegnale üle pika aja võimalikuks alles okupatsiooni hilisematel aastatel. Erinevate ajastute jälgi võib Aegna saarel näha tänaseni.

19 ruutkilomeetri suurune saar Tallinna lahes militariseeri- ti Vene tsaarivõimu poolt 1912. aastal ja püsielanikkond sunniti minema kolima. Sinna rajati sadamad, raudteed ja Peeter Suure merekindluse peapositsiooni Naissaare rannapatareid. I maailmasõja ja Vabadussõja ajal asus saarel ka vangilaager. Pärast Eesti iseseisvumist oli saar osa rannakaitsest, kuid ka püsielanikkonnal lubati naasta. Nõukogude okupatsiooni ajal oli saar sõjaväe valduses, sinna rajati meremiinide ladu ja montaažitehas. Naissaar- el on siiani võimalik uudistada Nõukogude armeest maha jäänud hooned ja mõningal määral isegi varustust. Kunagi merekindluse moodustama pidanud punkrite süs- teem ulatub sügavale maa alla. Vähemalt osa punkritest koos juurdekuuluvate kahurialustega on endiselt ligipäse- tavad. Soovijal on saarele võimalik teha ring peale umbes päevase matkaga. Naissaarel on 40 kilomeetrit kitsarööp- melist raudteed, mida hakati rajama tsaariajal 1913. aast- tal. Täna on sellest taastatud 2,4 kilomeetri pikkune lõik. Rannarahva Muuseum pakub saarekülastajatele aga mit- mesuguseid ekspositsioone saare ajalooga tutvumiseks. Mõnniku külas nõukogude aegse ülejateenija elamus asub militaarekspositsioon, mis tutvustab saare vanemat ja lähimat militaariajalugu.

3

Naissaar ● ●

Naissaar, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.5631,24.5187

+372 528 0406
rannarahvamuuseum.ee/naissaare-muuseum
info@rannarahvamuuseum.ee

19. sajandi teisel poolel historitsistliku välisilme saanud Viimsi mõisas alates 2001. aastast tegutsev muuseum tegeleb Eesti sõjaajaloo uurimise, säilitamise ja eksponeerimisega. Praeguse muuseumi eelkäijateks tuleb lugeda juba 19. jaanuaril 1919 asutatud Eesti Vabastamise Sõja muuseumi ning 1993. aastal Viimsi vallavolikogu otsusega mõisa rajatud kindral Laidonerile pühendatud muuseumi. Nõukogude okupatsiooni ajal paiknes mõisas mereväe raadioluure üksus ning pärast võõrvägede lahkumist oli hoone väga kehvas seisus. Praegusel kujul asutati muuseum toonase kaitseministri Jüri Luige 26. veebruari määrusega 2001. aastal. Sellest ajast tegutseb muuseum kaitseministeeriumi alluvuses. Muuseumi väljapanek annab ülevaate Eestis ja mujal maailmas peetud sõdadest, millest Eesti elanikel on tulnud osa võtta. Osa ekspositsioonist on pühendatud Eesti Sõjavägede Ülemjuhatajale kindral Johan Laidonerile, kellele mõis aastatel 1923-1940 kuulus. Peahoone lähedal asuvas sõjatehnika angaaris saab näha valikut suurtükke ja sõidukeid.

4

Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum ●●●●

Mõisa tee 1, Viimsi, Viimsi vald, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.5015,24.8345

+372 621 7410
esm.ee
info@esm.ee

5

Kommunismiohvrite memoriaal ●●

Maarjamäe, Tallinn, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.4568,24.8129

www.memoriaal.ee

Kommunismiohvrite memoriaal on pühendatud kommunistliku režiimi ohvrite mälestuseks. Memoriaalil on kaks osa – "Teekond" terrori läbi hukkunute nimetahvlitega ja "Koduäed", millele lisanduvad terroripaiku tähistavad kohakivid ning teabetekstid.

Muuseum asub Tallinnas mere ääres Kalamajas. Lennusadam rajati I maailmasõja ajal Vene tsaari Nikolai II käsul osana Peeter I merekindluse süsteemist. Ajaloolises vesilennukite angaaris paiknevas muuseumis on ligi 200 originaaleksponaati: allveelaev Lembit, sajandivanune jäämurdja Suur Tõll, vesilennuk Short 184, vanima eesti päritolu laeva vrakk, miinid, kahurid jne. Püsiekspositsiooni täiendavad ajutised näitused. Vesilennukite angaar on arhitektuuriajalooliselt erakordne: selle kuppelkatust kuulub maailma kõige varasemate raudbetoonkoorikute hulka.

Muuseumi programmid ja iseseisvaks külastuseks mõeldud materjalid on mängulised ja avardavad silmaringi nii lastel kui täiskasvanutel.

6

Lennusadam ●●●

Vesilennuki 6, Tallinn, Harjumaa, Eesti, GPS: 59.4518,24.7384

+372 6 200 550
meremuuseum.ee/lennusadam
booking@meremuuseum.ee

Endine merekindlus asub praeguses Kalamaja asumis Tallinnas.

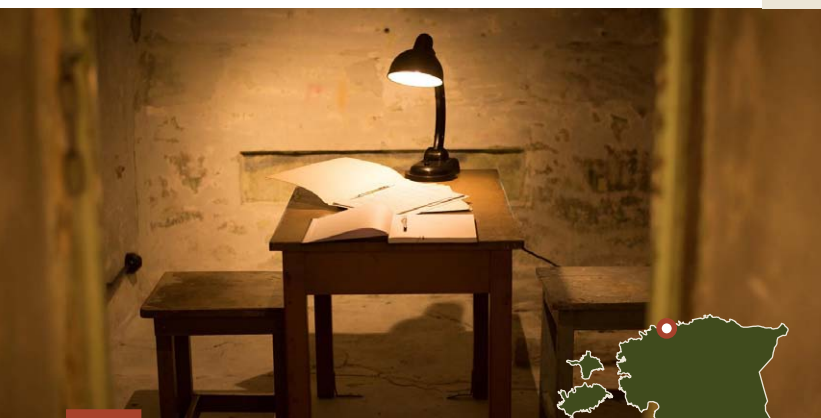
Patarei merekindlust hakati ehitama 1829. aastal Vene tsaar Nikolai I korraldusel. Kompleks avati 1840. aastal, kuid ehitustööd sellega ei lõppenud. Seoses Krimmi sõja puhkemisega 1853. aastal asuti kindlust täiustama, sest kardeti Inglise ja Prantsuse laevade tulekut Tallinna alla. See ka juhtus, kuid suurem sõjategevus jäi ära. Patareist tulistati ainult mõned üksikud lasud. Seoses lõhkemürskude kasutuselevõtuga loobuti 1858. a Patarei kasutamisest kindlusena ning edaspidi paiknes seal kasarm. Vangla sai Patareist Eesti Vabariigi ajal ning nii kasutati seda kuni 2002. aastani. Mõlemad Eestit okupeerinud võõrvõimud kasutasid kohta samuti vanglana; nende seal toimepandud kuriteod muutsid koha laiema avalikkuse jaoks kurikuulsaks. Neljal hektaril laiivas silmapaistva arhitektuuriga rajatise renoveerimine algas aastal 2020. Aastaks 2026 on seal välja arendatud terviklik linnaruum äripindade, eluruumide ja vaba aja veetmise võimalustega. Hoone idatiivas säilitatakse ehtne vanglainterjäär ja vangide jalutusboksid. Juba praegu paikneb seal ligi 1200 ruutmeetril kommunismi ideoloogiat ja kuritegusid ning hoone ajalugu tutvustav näituseala "Kommunism on vangla".

7

Patarei merekindlus ●●●

Kalaranna 28, Tallinn,
Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.4507,24.7420

8

KGB vangikongid Tallinnas ●

Pagari 1, Tallinn, Harjumaa,
Eesti,
GPS: 59.4407,24.7474

+372 668 0250
www.vabamu.ee/kgb
broneering@vabamu.ee; info@vabamu.ee

Muuseum asub Tallinna kesklinnas endise NKVD/KGB peakorterite keldrites.

Pagari tänav 1 hoone keldris asus Nõukogude okupatsiooni ajal üks kurikuulsamaid ja kardetumaid eeluurimisvanglaid, kus arreteeritud Eesti poliitikoide, riigiametnike, haritlasi, Vabadussõja veterane aga ka lihtsaid inimesi piinati ning surma või vangi mõisteti. Keldrisse rajatud kongid on jäänud tänini kommunistliku terrori võrdkujuks ning on nüüd külastamiseks avatud. Külastajate ees avaneb kelder kahe koridori, kuue kongi ja ühe kartseriga. KGB vangikongide püsinäitus "KGB (m)aja lugu" räägib eelkõige seal toime pandud kuritegudest.

Pagari tänav 1 maja on kireva ajalooaga. 1912. aastal elumajaks ehitatud hoones on tegutsenud Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus ning sealt on juhitud Vabadussõda. Kuni 1940. aastani asus hoones Eesti Vabariigi sõjaministerrium. 1991. aasta märtsis alustas majas tööd Eesti Vabariigi politsei. Praegu on majas taas korterid.

Tallinnas asuv Hotell Viru ehitati 1972. aastal. Välismaalastele sobiv hotell pidi sobima ka riikliku julgeoleku organitele – KGB-le.

Muuseumi ekspositsioon räägib palju enamast kui ühest hotellist ja KGB-st. Muuseum on lugude varamu kahest maailmast. Ühes, mis eksisteeris peamiselt paberil, elasid õnnelikud nõukogude inimesed külluses ja sõpruses, targa ainupartei juhtimisel, seal polnud õnnetusi ega katastroofe. Teine, päris maailm, oli oma olemuselt tunduvalt mitmekesem ja keerulisem.

9

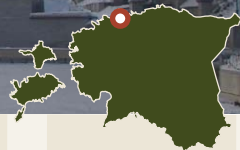
Hotell Viru ja KGB muuseum ●

Viru väljak 4, Tallinn,
Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.4366,24.7559

+372 6809300
viru.ee/et/Kgb/Event/17360
viru.reservation@sok.fi

Rainer Sternfeld, Andri Laidre, Kadri Kiho ja Anto Savi kavandatud 23,5 meetri kõrgune 143 klaasplokist koosnev monument, mille tipus asub Vabadusrist, on pühendatud kõigile, kes on pidanud võitlust Eesti vabaduse ja iseseisvuse nimel. Vabadussõja võidusammast kavandati Tallinnasse Vabaduse väljakule juba enne II maailmasõda, kuid projekti realiseerimiseni ei jõutud. Praegune monument avati 2009 aasta 23. juuni esimestel minutitel.

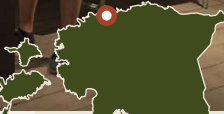

10

Vabadussõja võidusammas ●

Vabaduse väljak, Tallinn,
Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.4340,24.7430

+372 621 7410
esm.ee
info@esm.ee

11

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu ●●

Toompea 8, Tallinn,
Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.4327,24.7397

+372 668 0250, www.vabamu.ee,
broneering@vabamu.ee,
info@vabamu.ee

RU FI

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu asub Tallinna kesklinnas.

2003. aastal avatud eramuuseum on pühendatud perioodile 1940-1991 Eesti ajaloo. Muuseumi eesmärk on rääkida Eesti lähiajaloo lugusid, mis paneksid inimesi mõtisklema vabaduse väärtuse ja hapruse üle.

Muuseumi püsinäitus ja filmid annavad ülevaate okupatsiooniajast, repressioonidest, rahvuslikust vastupanuvõitlusest ja laulvast revolutsioonist Eestis.

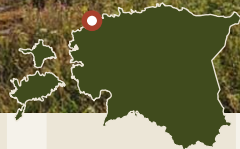
Püsinäitus "Vabadusel ei ole piire" koosneb viiest osast: "Ebainimlikkus", "Eksiilis", "Nõukogude Eesti", "Taastamine", "Vabadus". Teekonnal läbi muuseumi on külastajale saadjaks eesti, vene, inglise, soome, saksa, prantsuse või hispaania keelne e-giid, mis viib kaasavale ja mõtisklevale rännakule lähiminekiviku radadel. Muuseumis on ka tegevused lastele, mis pakuvad meeledejäätvat ja põnevat kogemust tervele perele.

Paldiski linn (end. Rõgervik) asub Eesti põhjarannikul Pakri poolsaarel.

Paldiski on alates Põhjasõjast olnud strateegilise tähtsusega sadamalinn. Vene tsaar Peeter I andis 1718. a korralduse kindlustatud süvasadama ja paljude teiste militaarrajatiste ehituseks ning linnast sai üks Vene impeeriumi tähtsamaid sõjasadamaid.

Iseseisvas Eestis viibisid Paldiskis suviti soomusrongid väljaõppel. Pärast 1939. aastal Eestile peale sunnitud sõjaliste baaside lepingut läks Paldiski Nõukogude Liidu relvajõudude valdusse, moodustati Paldiski sõjamerebaas ja alustati täiendavaid kindlustustöid. Paldiski piirkonnal oli suur tähtsus kogu Punalipulise Balti Laevastiku Läänemere rannikukaitse süsteemis. 1960. aastatel ehitati Paldiskisse üks kolmest Nõukogude Liidu tuumaalveelaevnike väljaõppekeskusest koos tuumaalveelaeva maketjaga. Linn koos Pakri saartega oli välismaailmale suletud ja salastatud. Paldiskis töötas kaks tuumareaktorit, mis on praeguseks kaetud betoonsarkofaagiga.

Nõukogude perioodi rajatis on praeguseks linnas näha väga vähe. Külastada saab Peeter Suure merekindluse bastioni.

12

Paldiski ●

Paldiski, Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.3500,24.0500

+372 526 5499
heli.nurger@gmail.com

Holokaustiohvrite memoriaal asub Klooga aleviku vahetus läheduses.

1951. aastal püstitati esimene hauamonument, kuid siis kandis see eelkõige sovetliku ideoloogia sõnumit ega mälestanud holokausti ohvreid. 1994. aastal asendati Eesti juudi kogukonna palvel hauamonumendi mälestustahvlid uutega, millega seati jalule õigluse ohvrite rahvuse osas. Klooga massimõrva 50. aastapäevaks avati olemasolevast hauamonumendist 100 m kaugusel mälestusmärk aastatel 1941–1944 Eestis mõrvatud juutidele. 2005. aastal pandi Kloogale kolmas mälestusmärk, millega meenutatakse Klooga koonduslaagris mõrvatud või surnud juute.

Memoriaali uuendati põhjalikult 2013. aastal, sidudes teraviks sinna varem eri aegadel püstitatud mälestusmärgid ning avati Eesti Ajaloomuuseumi välinäitus "Klooga laager ja holokaust".

Klooga koonduslaager asutati Saksa okupatsioonivõimu poolt septembris 1943. Tegemist oli sunnitöölaagriga, mis kuulus Vaivara laagrite süsteemi Eestis. 19. septembril 1944. a toimus Kloogal üks suuremaid massimõrva Saksa okupatsiooni aegses Eestis, kui Punaarmee lähenedes hukati kõik sel ajal laagris olnud ligi 2000 juuti.

13

Klooga koonduslaager ●

Klooga, Lääne-Harju vald,
Harjumaa, Eesti,
GPS: 59.3289,24.2180

+372 696 8660, klooga.nazismvictims.ee
post@ajaloomuuseum.ee
tellimus@ajaloomuuseum.ee

14

Osmussaar ●

Osmussaar, Lääne-Nigula
vald, Läänemaa, Eesti,
GPS: 59.2938,23.3782

+372 566 55 777, +372 5866 9980
rita@osmussaar.ee
info@osmussaarerreisid.ee

Osmussaar asub Eesti looderannikul. Terve Osmussaar oli Nõukogude sõjaväe käsutuses, kus paiknes sideväeosa. Baaside lepingu alusel võeti Osmussaar Balti laevastiku valdusse juba 1940. aastal ja sealsed elanikud sunniti saarelt lahkuma. 1940. aastal kavandati Osmussaarele võimsad rannakaitserajatised, millest välja suudeti ehitada vaid kaks patareid ja maa-alused laskemoonalaod. 13 m kõrgune tulejuhtimistorn (kaugusmõõdetorn) valmis 1941. aastal. Osmussaare patareid koosnes kahest 180 mm kaksik-suurtükiseadmeist. Ühtedel andmetel sai patareid lahinguvalmis 1. septembril 1941. a, neli kuud enne ettenähtud tähtaega. Teistel andmetel sai septembris valmis ainult lõunapoolne 180 mm suurtükiplokk. Saare loodeosas asub ka 130 mm rannapatareid, mis oli koos 76 mm õhutorjesuurtükiga esimesel kahel sõjakuul 1941. aastal Osmussaare ainsaks tulejõuks.

Spithami radariväeosa asub Läänemaal Lääne-Nigula vallas Soome lahe suudmes.

Spithami radariväeosa rajamine algas 1958. aasta paiku, tõenäoliselt toodi siia üle Osmussaarel paiknenud väeosa. Kuni hoonete valmimiseni elati telkides, ohvitserid majutusid taludes. Valmisid kasarm, söökla, tehnilised hooned. Diiselektrijaam andis elektrit ka külale. 1993. aastal viidi väeosa Venemaale Leningradi oblastisse.

Radariväeosast on säilinud kaks suurt radariküngast, juhtimispunkt, mitu tehnilist punkrit ning aparatuurihaagiste varjet, kopteriväljak, paar dotti ning mõned muud ehitised ja nende rusud. Linnaku hoonest on alles ainult lagunev söökla.

15

Spithami radarijaam ●

Spithami küla, Lääne-Nigula vald,
Läänemaa, Eesti,
GPS: 59.2225,23.5240

Memoriaal asub Vaivara vana kalmistu lähedal ajaloolises Sinimägede lahingupaigas Grenaderimäe läänenõlvil.

Memoriaal sümboliseerib II maailmasõjas põrkunud Nõukogude ja Saksa vägede lahingut Sinimägedes.

Esimene mälestusmärk Sinimägedele paigaldati 1994. aastal, mil sinna paigutati 6,5 m kõrgune puidust rist. Memoriaal rajati aastatel 1997-2000. Umbes hektari suurusel maa alal on 12 meetri kõrgune terasest ratasrist (metallkunstnik H. Müller). Selle keskel on plahvatust sümboliseeriv kompositsioon. 2004. aastal avati memoriaali koosseisus eraldi mälestuskivi 20. Relvagenaderide Diviisi võitlejatele. 2006. aastal avati mälestuskivid hollandi ja vallooni vabatahtlikele, kes võitlesid kõrvuti eestlastega. Grenaderimägi käis lahingute käigus korduvalt käest kätte, kaitsjate viimaseks vastupanukoldeks oli memoriaali ristist sadakond meetrit ida pool paiknev "Põrguauk".

16

Sinimägede lahinguvälja memoriaal

Sinimäed, Vaivara, Vaivara vald, Ida-Virumaa, Eesti, GPS: 59.3751,27.8582

+372 5647 4552, +372 392 4634
muuseum@vaivara.ee

17

Vaivara Sinimägede Muuseum

Roheline 19D, Vaivara, Vaivara vald, Ida-Virumaa, Eesti, GPS: 59.3725,27.8735

+372 5647 4552, +372 392 4634
sinimagedemuuseum.ee
muuseum@vaivara.ee

RU FI

Muuseum asub Sinimäe alevikus renoveeritud Vaivara mõisa aidas.

Väljapanek on pühendatud II maailmasõja lahingule Narva jõel ja Sinimägedes 1944. aastal. Muuseumis eksponeeritakse relvi, mündreid, sõdurite isiklike esemeid, sõjajaegseid fotosid, vaenupoolte propagandaplakateid jms. Suurelt ekraanilt saab vaadata ajaloolisi filme ja dokumentaalkaadreid. Vaatamata raskele sõjateemale on väljapanekus mõeldud kõigile: sellel ajal kui täiskasvanud detailde uurimisele keskenduvad, on noorematel võimalik üht-teist oma käega katsuda. Muuseumi lähedal on maastikul näha Peterburi 3. eelkaitseliini I maailmasõja ja Saksa Idavalli varukaitseliini ehk nn Tannenbergi liini II maailmasõja ajast.

Tahkuna tuletorn on Eesti randade kõrgeim malmtuletorn: merepinnalt on selle kõrgus 42,7 meetrit.

Tsaari-Venemaa ostis tuletorni Pariisi maailmanäitusel 1871. aastal. Tuletorn ehitati aastatel 1873-1875. Kahes maailmasõjas sai tuletorn kergelt kannatada, kuid remonditi peagi. 1998. aastal tehti tornile kapitaalremont ja vahetati kraana abil välja laternaruum. Ajalooline laternaruum paigaldati tuletorni kõrvale maapinnale. 43 m kõrgune sihvakas silindriline ülespoole aheneva tüvipüramiidi kujuline torn on kokku pandud malmelementidest. Üleval teenistusruumi kõrgusel asub konsoolidele toetuv ringrõdu, mille kohal kupliga kaetud tuleruum. Torni siseküljel on välisseinale kinnitatud malmist keerdtrepp. Tule energiaallikaks on tänapäeval elekter.

Tahkuna poolsaare põhjatipp oli viimane Punaarmee vastupanukolle 1941. aasta 20.-21. oktoobril. Saksa sõjapäevik nendib, et 21. oktoobri hommikul kell 6 alustatakse rünnakut saare põhjatipule, kell 7.45 on tuletorn võetud ilma suurema vastupanuta, võetakse ligi 900 sõjavangi. Nõukogude ajalookirjanduses levitatakse lugu Hiiumaa viimastest kaitsjast madrus Nikolai Tšizist, kes olla Tahkuna tuletorni tipust alla hüpanud, eelistades surmaminekut vangipõlvele.

18

Tahkuna tuletorn

Tahkuna, Hiiumaa vald, Hiiumaa, Eesti, GPS: 59.0915,22.5862

+37258180755
www.hiiumaa.ee/ettevotte/tahkuna-tuletorn
tuletornid@hiiumaa.ee

Tahkunas asuvad I maailmasõja aegne 12-tolline rannapatarei ning II maailmasõjaaegsed 180-mm ja 130-mm rannapatareid.

Kuna enne I maailmasõda saartele esialgu patareid ei planeeritudki, siis toimus 12-tollise rannapatarei ehitus sõja ajal kiirustades ja lihtsustatud projekti järgi. Isegi lihtsustatud projekti betoonitöödest jõuti Tahkunas teha umbes kümnendik. Neli suurtükki paiknevad kahe paarina, suurtükkide vahemaa 64 m.

180-mm kaksiktornidega rannapatareid ehitati Eestis kolm, sh. üks neist Hiiumaal. Tahkuna patarei nr 316 koosnes kahest 180 mm kaksik-suurtükiseadmest MB-2-180. Suurtükkidest u 500 m põhja poole rajati maa-alune kahekorruline juhtimiskeskus, millel kaks sissepääsutunnelit (85 ja 38 m). Juhtimiskeskuse lael on visiriavaga soomustorn.

Tahkuna 130-mm patarei rajati 1941.aastal. Tänapäeval on Tahkuna patarei ehitised valdavalt hästi säilinud. Suurtükiklokkide kõrval laskemoonahoidlates on kohati säilinud mürsuriulid, need on alles ka positsioonide tagalas asuvates laskemoonaladudes.

1916. aastal valminud Lehtma patarei asus Lehtma sadamast 3 km Tahkuna poole. Seal asus neli Canet' 6-tollist suurtükki puitalustel. Kolme suurtüki positsioonid on veel äratuntavad - ühes terve poldiring ja kahes alusprusside kinnituspole. Neljas suurtükk lasti 1917. aastal õhku koos kogu patarei laskemoonaga ja sellest on järel ainult suur süvend.

19

Tahkuna ja Lehtma rannapatareid ●●

Tahkuna, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 59.0844,22.5917

www.mil.hiiumaa.ee/tahkuna/index.html

20

Hiiumaa Militaarmuuseum ●●●

Tahkuna, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 59.0770,22.5947

+372 5347 9819
militaarmuuseum.ee
info@militaarmuuseum.ee

Hiiumaa Militaarmuuseum asub endises Tahkuna piirivalvekordonis.

Kui 2005. aasta suvel selgus, et Eesti piirivalve kolib välja Tahkuna kordonist ja hooneid enam ei vajata, tekkis esialgu utopiilisena tundunud idee rajada linnakusse Hiiumaa militaarjalugu tutvustav väljapanek. Huviliste koondamiseks asutati MTÜ Hiiumaa Militaarjaloo Selts.

Hiiumaa Militaarmuuseum avati 9. augustil 2007. aastal ning keskendutakse Hiiumaaga seotud 20. sajandi militaaria tutvustamisele. Iseloomulikud valdkonnad on rannapatareid ja piirivalve. Muuseumisse on teisedatud väiksemaid ehitisi — pääsla, relvakontrolli post, kurilka (suitsetamispaaviljon), dott (kuulipildujapunker), metallist varjend, vaate torn. Oma koha on leidnud mõned Nõukogude aegsed mälestusmärgid ja -tahvlid.

Mälestusmärgi idee autor on Otto Mägi ja tema kaasvõitleja idee elluviimisel Heino Kerde. 2001. aastal kirjutas Otto Mägi Kärdla linnavolikogule avalduse, et II maailmasõjas hukunud Hiiumaa poistele tuleks Kärdlasse püstitada mälestusmärk. Mälestusmärgi skulptor on Elo Liiv, arhitektid Maris Kerge ja Kadri Kerge. Skulptuuri modell oli Kärdlast pärit Marek Vainumäe.

Graniiti on raiutud II maailmasõjas langenud 685 hiidlase nimed, pööramata tähelepanu mundrile, milles nad surid. Küll aga on äratuntav munder seljas pronkskulptuuril – see poiss kannab Eesti mundrit ja ta on peast võtnud Soome kiivri. Tegemist on esimese ja seni ainsa monumendiga Eestis, mis mälestab kõiki II maailmasõjas langenuid, neid poliitiliselt eristamata. Mälestusmärk avati 25. mail 2012. aastal.

21

Mälestusmärk II maailmasõjas langenud hiidlastele ●

Posti 2, Kärdla, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 59.0024,22.7521

Hiiumaal, Ristna Lõunanina ja Kalana sadama vahelisel alal, on sõjaliste objektide tihedus väga suur. Kuna erinevate ajastute ja väeosade ehitised asuvad läbisegi, siis saab mitme objekti otstarvet tänapäeval ainult oletada. 1940. aastal valminud nelja 130 mm kaliibrilise relvaga patareid nr 42 asus praegusest asukohast pool kilomeetrit lõuna pool. Äratuntavad on kahe suurtükipositsiooni süvendid, pinnasevallid ja poldiringid. Tänapäevani säilinud neli raudbetoonist suurtükiploki on ehitatud 1950. aastatel. Sellise projekti järgi tehtud patareid Hiiumaal rohkem ei ole. Ümmarguse suurtükiõue ümber on kinnine galerii, sellest lähtuvad kaks pikka koridori, mille ääres on laske-moonahoidlad.

Metallist 30-meetrine Ristna tuletorn valmis 1874. aastal Prantsusmaal valmistatud osadest. I maailmasõjas sai torn tugevalt kannatada ning 1921. aastal valati tuletornile ümber betoonist särk. Tuletorn on 29,5 meetri kõrgune ja tema tuli kõrgub üle merepinna 37 meetrit. Tuletorni tuli on nähtav 31,5 km kaugusele. Tuletorni lisaülesandeks oli hoiatada jää liikumisest Soome lahel ja anda laevadele punase plinkiva tulega märku, kui Soome lahe laevateel on takistav jää.

22

Ristna rannakaitsepatarei, radarijaam ning tuletorn ●

Kalana küla, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 58.9406,22.0560

+37259033892
www.etts.ee/EE/tuletornid/tuletornide-nimekiri/hiiu-ja-laanemaa/673-ristna-tuletorn
info@ristnatuletorn.ee

23

Orjaku sõjasadam ●

Orjaku küla, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 58.7893,22.7725

+372 5345 5059
orjaku.ee/sadam

Orjaku sadam kavatseti välja ehitada Tsaari-Venemaa merejõudude torpeedokaatrite baasiks. Ehitustöödega alustati 1912. aastal, kuid I maailmasõja alguseks jõuti rajada vaid kaks kaitsemuuli, mis sadama-ala praeguselgi ajal ümbritsevad. Eesti Vabariigi lõpuaastail süvendati 2,2 kilomeetrit pikk, 35 meetrit lai ning 4 meetrit sügav laevatee.

Punaarmee ehituspataljon saabus Hindu külla 1939. aasta oktoobris. Külarahvas sai käsu vastu talve kodudest lahkuda. Kevadeks oli patareid territoorium traataiaga piiratud. 1940. aasta sügiseks said valmis kaks kasarmut, kaks ohvitseride elamut, söökla, kaks sauna, toiduainete kelder, kaks tuletõrjevahidit ja väravaputka valvurile. Patareid nr 44 meeskonnas oli 5 ohvitseri ja 125 reaväelast. Suurtükkide sisselaskmine toimus 1941. aasta suvel, kui merele toodi laevu meenutatavad mastidega alused, mida puksiirid pikkade trosside otsas vedasid. Päris valmis patareid ei saanudki, osa varjendeid ja veereservuaar on pinnasega katmata. Oktoobris, saksa dessandi ajal, lasti üks laskemoonavarjend koos kogu patareid järelejäänud laskemoonaga õhku.

Ülejäänud kolm suurtükiploki on säilinud enam-vähem tervena ja varjendid on üldiselt kuivad. Viimastel aastatel on territooriumil tehtud raiet ja positsioonid on üsna hästi vaadeldavad. Komandopunkt on aastaringelt poolest saadik vett täis.

Patareid ümber on viis dotti, kõik erineva konstruktsiooniga. Patareid positsioonist mõnisada meetrit loodes on väike avatud vaatluspunkt. Kaks dotti on ka linnaku juures. Sõru ülemise tuletorni lähedal on kividest laotud laskesektoriga dzoti vare.

24

Tohvri (Hindu) 130-mm rannakaitsepatarei nr 44 ●

Hindu küla, Hiiumaa vald,
Hiiumaa, Eesti,
GPS: 58.7112,22.4877

www.mil.hiiumaa.ee/tohvri/index.html

Patarei ehitus algas 1914. aastal. Kuna tegu oli lisapatareiga, mida merekindluse esialgses projektis polnud, siis muudeti korduvalt patareisse planeeritud suurtükkide tüüpi. Lõpuks paigaldati neli 120 mm Vickers-tüüpi suurtükki. Suurtükipositsioonide kaitseks kuhjati 200 m pikkune ja 10–20 m laiune liivavall, mis suurtükkide kohal oli betooniga kaetud. Hindu oli Hiiumaa patareidest ainus, mis osales lahingutegevuses Tagalahe dessandi ajal 12. oktoobril 1917. Pärast lühikest tulevahetust saksa laevadega vene suurtükiväelased põgenesid ja patarei jäeti tervena maha. Sakslased saatsid maale väikese dessantsalga, mis patarei suurtükid õhkis. Üks saksa laevadest, mis Hindu patareid tulistas, oli lahingulaev Bayern, veeväljasurvel suurim Eesti vetes olnud sõjalaev.

Patarei raadiojaama hoone veeti Emmastesse rahvamajaks (lammutati 1980. aastatel). Suurtükkide rauad ja muud suuremad detailid olid alles veel 1937. aastal. Tänapäeval on vaadeldavad 1. ja 2. kahurialus, ülejäänud kaks asuvad aiaga piiratud õuemaal. Kolmas kahurisüvend on täidetud pinnasega ja selle eesvallikattest mere poole on ehitatud elamu, neljandast on näha pragunenud betoonplattvorm. Kahest õhutõrje kuulipilduja alusest on säilinud üks (sada meetrit hooldekodu poole, paremal pool tee ääres). Tervena säilinud ehitisi ei ole.

25

Hindu (Sõru) 120-mm rannakaitsepatarei nr 34 ●

Hindu küla, Hiiumaa vald, Hiiumaa, Eesti, GPS: 58.7026,22.4944

www.mil.hiiumaa.ee/soru/index.html

174

26

Vormsi Vabadussõja mälestussammas ●

Hullo kirikuaias kõrval, Vormsi küla, Vormsi saar, Läänemaa, Eesti, GPS: 58.9998,23.2305

124

Mälestussammas on graniidist, umbes 2,5 m kõrgune kivi, mille esiosa on poleeritud. Mälestusmärk asub Hullo küla kirikuaias läänepoolse sissekäigu vastas mändide vahel. Vormsi Vabadussõja mälestussammas avati 1929. aastal, sellekohane märged on rajatud ka kivisse. Üks vähestest Vabadussõja mälestussammastest, mis jäi püsti ka Nõukogude okupatsiooni ajal. Tõenäoliselt päästis samba rootsikeelne tekst ning aastaarvude 1918-1920 puudumine. Sambalt võib lugeda rootsi keeles: "Saare elanikud püstitasid kivi 1929. aastal vabadusvõitlejatele". Sambal on all maakividest alus. Ümbritsetud on ta raudketiga omavahel ühendatud kividest.

Kordon asub Vormsi saarel Hullo külas. Tegu on uusima Vormsile rajatud kordoni, mille ehitamine jõudis lõpuni 1985. aasta kevadel. Tüüpilise sovetiaegse segaduse tõttu ehitati see Kaug-Põhja kordoni tüüpiprojekti järgi: suurem osa kordoni kompleksist on ühise katuse all. Kordoni ehitamisega tegelesid vähemalt osaliselt demobiliseerimist ootavad ajateenijad, "demblid", kelle ärakasutamine oli toona tavaline nähtus. Valminud ehitises asus 106. Punalipulise piirivalvesalga 17. Piirivalvekordon. Hoonet kaua kasutada ei jõutudki, sest 1992. aasta lõpus sai selle uueks haldajaks juba taasiseseisvunud Eesti piirivalve. Kordonihoonesse on sisse ehitatud täismõõtmetega korvpallisaal ja rõdudega kinosaal. Hoone on eriline veel selle poolest, et kordoni tunnimähe vaatluspost on ehitatud kattamaja korstna otsa ja trepp sinna tiirutab ümber korstna. Objekti all olevad maatükid müüs hiljem Piirivalvet haldama hakanud siseministerium 2008. aastal eraomandusse ning praeguseks on osa endise kordoni territooriumist elamumaa.

27

Hullo piirivalvekordon ●

Hullo küla, Vormsi saar, Vormsi vald, Läänemaa, Eesti, GPS: 58.9954,23.2442

124

Muuseum asub Haapsalu kuurordi teenindamiseks 20. sajandi alguses rajatud raudtee lõppjaama jaamahoones. 1997. aastast Haapsalus tegutsev Raudtee- ja Sidemuuseum tutvustab Eesti raudteede pea pooleise sajandi pikkust arenguteed ning ka infovahetuse viise ja võimalusi. Vanaduspuhkusel raudruunade kõrval kohtab siin muuhulgas viisakat jaamaülemat, luukeretelefonit ning saab astuda sisse vaksali postiagentuuri. Väliekspositsioonis asub muuhulgas II maailmasõja aegne Saksa auruvedur.

28

Haapsalu Raudtee- ja Sidemuuseum ●

Raudtee 2, Haapsalu,
Läänemaa, Eesti,
GPS: 58.9381,23.5322

+372 473 4574
www.salm.ee/muuseumid/raudtee-ja-sidemuuseum
raudtee@salm.ee

29

Küüditatute mälestusmärk "Raudteerööpad mäletavad" ● ●

Jaama 16, Risti, Lääne-Nigula
vald, Läänemaa, Eesti,
GPS: 58.9976,24.0494

www.visithaapsalu.com/objekt/risti-kuuditatute-malestusmark

Küüditatute mälestusmärk asub Risti alevikus raudteejaama kõrval. Selle autoriks on Viljar Ansko, avati 1999. aastal ning see on pühendatud kõigile Lääne-Eestist küüditatutele. Läbi Risti jaama kui Läänemaa piiripunkti viidi Siberisse enamik läänlasi, aga ka Pärnumaa, Raplamaa, Hiiumaa ja Vormsi rahvast. Kokku küüditati siitkaudu umbes 3000 inimest, lisaks veel Läänemaalt arreteeritud inimesed. Ligi 13 m kõrgune mälestusmärk on paigutatud väikesele kaubaplatvormile, kuhu viivad mõlemalt poolt kivitrepid. Platvormi neljast nurgast tõusevad taevasse neli raudteerööbast, mida ühendab enne tippu relssidest topeltrist. Peale lähiminekuviku massirepressioonide meenu-tamise on raudteerööbastest rist ka Risti raudteealeviku ajalooline sümbol.

Saaremaa dolomiidist sammas avati 11. juulil 1926. aastal. Mälestusmärk asus Kullamaa kiriku lähedal väljakul, kus praegu on Eesti tuntud helilooja Rudolf Tobiasi mälestuskivi. Sammas õhiti 1945. aastal ning taasavati 30. septembril 1989. Samba praegune asukoht on algsest erinev, paiknedes endise pastoraadi ja kiriku vahelisel alal. Sammas on kolmeastmelisel alusel eenduvatest ja taanduvatest tahukatest koosnev, ülespoole ahenev ehitis, mille tipus on vabadusristi kujutis. Aastatel 1991-1999 valmis mälestusmärgi II järk: samba juurest laskuv 9-astmeline trepp platvormile, mida ümbritsevad kolmest küljest klombitud paekivist müürid. Monumenti eristab teistest Vabadussõja mälestussammastest asjaolu, et sellele lisati pärast taastamist ka tahvlid punase terrori läbi hukkunute ja teises maailmasõjas langenute mälestuseks. Sambani viivat treppi ääristavad müürid, millel on ära toodud kokku rohkem kui 300 inimese nimed.

30

Kullamaa Vabadussõja mälestussammas ●

Kullamaa küla, Lääne-Nigula vald,
Läänemaa, Eesti,
GPS: 58.8805,24.0752

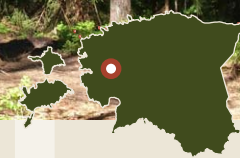

Põrgupõhja punker asub Raplamaal, Tiduvere küla lähedal metsas.

1945. aastaks oli nõukogude vastane relvastatud vastupanuvõitlus organiseeritud mitmes okupeeritud riigis, sh Eestis ning võitlejaid üritati koondada ja rajada vastupanuvõrgustikku. Üheks metsavendade tugipunktiks oli ka 1947. aasta algul ehitatud Põrgupõhja punker.

2015. aastal avati Põrgupõhja metsavendade punkri rekonstruktsioon, mille abil on nüüd huvilistel võimalik tutvuda metsavennaelu argipäevaga. Soovija saab punkris õõbida ja mõtiskleda, milline võis olla elu, kui iga oma sammu tuli varjata.

Mõnekümne meetri kaugusel punkri rekonstruktsioonist on näha 1947. aasta 31. detsembril NKVD hävitatud punkri asukoht ja seda ümbritsenud muldvall ning hukkunud metsavendadele püstitatud mälestuskivi.

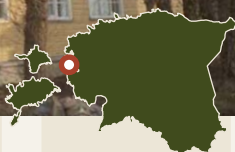

31

Põrgupõhja punker ●

Tiduvere küla, Märjamaa vald, Raplamaa, Eesti, GPS: 58.7861,24.3398

www.facebook.com/Porgupohjametsavennarada

32

Põgari palvemaja ●

Tuuru-Puise tee, Põgari-Sassi küla, Haapsalu, Läänemaa, Eesti, GPS: 58.8041,23.5318

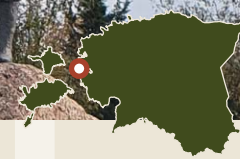
+372 5330 2935
www.ridalakogudus.ee
maevalla@kogudused.ee

Põgari palvemaja asub Põgari-Sassi külas Tuuru-Puise tee 1. kilomeetripunkti juures. 18. septembril 1944. aastal, päev pärast Saksa sõjavägede tagasitõmbamise algust, nimetas peaminister presidendi ülesannetes Jüri Uluots ametisse uue Eesti Vabariigi valitsuse. Valitsus võttis vastu otsuse Eesti iseseisvuse taastamise ja sõjas neutraalseks jäämise kohta. Valitsuse ametisse nimetamine tekitas olukorra, kus punaarmee ei "vabastanud" Eestit Saksa okupatsioonivõimu käest, vaid vallutas iseseisva riigi. Otto Tiefi valitsus pidas oma viimase istungi Põgari baptistide palvemajas 22.09.1944. Ajaloolise tähtsusega istungi toimumist meenutab seal 1999. aastal peaminister Mart Laari avatud mälestustahvel. Nn Tiefi valitsuse liikmed ootasid Põgari palvemajas Rootsist evakueerimiseks lubatud kiirkaatrit. Paat saabus aga alles 29. septembril ning sellega põgenes Eestist vaid riigisekretär Helmut Maandi, kaasas ka Eesti Vabariigi ajaloolist järjepidevust kinnitava Riigi Teataja eksemplar.

Mälestusmärk asub Puise ninal, mere ääres.

1944. aastal põgenes Eestisse tunginud Punaarmee eest läände ligi 80 tuhat inimest, paljud neist mere kaudu. Mälestusmärgi suurpõgenemise meenutuseks lõi Aivar Simson. Selle idee autor on Heidi Ivask, kes ema süles koos sadade teiste põgenikega Puise rannas paati ootas. Mälestusmärk püstitati Eesti Memento Liidu eestvedamisel.

33

Mälestusmärk neile, kes 1944. aasta sügisel üle mere Rootsi põgenesid ●

Puise küla, Haapsalu, Läänemaa, Eesti, GPS: 58.7717,23.4577

Militaaratkarada paikneb Saaremaa põhjarannikul ca 1,5 km Panga külast loodes. Parim juurdepääs on Võhma kaudu Panga külasse.

Panga militaarrada asub Panga pangal, mis on Lääne-Eestis ja saartel kõrgeim aluspõhja paljand. Panga muudab maastikuliselt eriti väärtuslikuks ning puhkemajanduslikult atraktiivseks selle suhteliselt suur ulatus ning pangaseina avatus merele. Siin asub Panga Maastiku-kaitseala, mis piirneb põhjast ja kirdest Läänemerega ja läänest Küdema lahe (rahvusvahelise tähtsusega linnuala) suudmega ning ida- ja lõunapiiri moodustavad metsasihid.

Panga pangal aktiivset sõjategevust ei toimunud, see rajati kaitse-eesmärgil, sest siin oli suletud piiritsoon. Nõukogude Liidu riigipiir. Praeguse päiksekella asemel kontrollis riigipiiri merel helgiheitja.

Täna on ligi kahe kilomeetri pikkuse militaaratkaraja ääres näha erinevaid sõjaliste rajatiste varemeid.

34

Panga militaarrada ●

Panga küla, Saaremaa vald,
Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.5699,22.2904

+372 5050434
pangapank.ee
dolomiit@kaalitrahter.ee

35

Undva rannapatarei ja radarijaam ●●

Undva küla, Saaremaa vald,
Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.5027,21.9886

Undva jääb Loode-Saaremaale, Tagamõisa poolsaare põhja-kirde ossa. 1940. aasta augustis alustasid Nõukogude võimud ja töödeks värvatud kohalikud elanikud Undva sõjaväebaasi nr 32 rajamist. Pärast II maailmasõda ehitasid Nõukogude väed sinna kaks 127 mm suurtükipatareid, millest üks hakkas paiknema Suuriku panga lähedal ja teine Undva ninal. Hiljem asendati viimane uuema rannakaitsepatareiga, millele järgnes 1960. aastatel radiolokatsioonijaama rajamine. Siiani on hästi säilinud neli betoonist suurtükialust, betoonangarid ja mitmetest rajatistest järele jäänud hoonestik.

Papissaare lennusadam asub samanimelisel poolsaarel, kuhu viib Kihelkonna alevikust ajalooline munakivitee.

Peeter Suure merekindluse koosseisu kuulunud Papissaare vesilennukite baas rajati aastail 1912-1914. Selle koosseisus olid kaks lennukite angaari, varustuse- ja laskemoonalad, bensiinihoidla, elektrijaam, kasarmud, söökla, leivatehas ja saun-pesumaja. 1914. aasta augustis toodi siia Liepajast üheksa lennukit. Sakslased vallutasid baasi 12. oktoobril 1917 ja purustasid enamiku hooned. Sõdadevahelisel perioodil tegutses siin Julius Teäri puulaevade tehas.

24. oktoobril 1939 võtsid NSV Liidu baasiväelased Papissaare üle ja rekonstrueerisid selle taas lennusadamaks. Siin baseerunud 15. lennuskadrilli MBR-2 tüüpi vesilennukid osalesid Soome Talvesõjas. 1941. a hilissuvel pommitasid sakslased vesilennukid rusudeks. Meeskond jättis lennubaasi maha ja pani selle taganedes põlema. Aastatel 1940-1960 oli Papissaare poolsaar suletud sõjaväela. Hiljem kasutas hooned kohalik kalurikolhoos. Praegu on osaliselt säilinud hooned kasutusel töökodade ja ladudena.

Ajaloolisest lennusadamast on saanud tähtis turismisadam, kustkaudu külastaja pääseb.

36

Papissaare vesilennukite baas ●

Rootsiküla küla, Saaremaa vald,
Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.3603,21.9870

Kindluses asuva Saaremaa Muuseumi alguseks loetakse 17. veebruari 1865, kui asutati Saaremaa Uurimise Selts (Verain zur Kunde Oesels). Kuressaare kindluse territooriumile kolis muuseum 1897. aastal. Muuseumis on mitmekeesine ekspositsioon Saaremaa loodusest ja ajaloo. Muuseumi suurimaks ja parimaks eksponaadiks on kindlasti Kuressaare kindlus ise, mis on suurepärase näidise fortifikatsiooni põhimõtete arengust 14.-19. sajandini. Kuressaare kindlus on üks ehedamal kujul säilinud kindlusrajatisi terves Põhja-Euroopas.

37

Saaremaa muuseum

Lossihoovi 1, Kuressaare,
Saaremaa vald, Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.2471,22.4794

3724554463
www.saaremaamuuseum.ee
muuseum@saaremaamuuseum.ee

FI DE

38

Tehumardi öölahingus hukkunute memoriaal

Tehumardi küla, Saaremaa vald, Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.1771,22.2534

1941. aasta 16. septembril hakkasid Nõukogude väed Saksa pealetungioperatsiooni peatamiseks rajama Lõpe-Kaimri tankitõrjeliini. Ehitis paikneb Sõrve poolsaare ühes kitsamas kohas – 3,2 km laiusel maakaela alumises osas, suunaga läänest itta. Hästi on säilinud kaherealine betoonpüramiididest tankitõrjeliin, mis asub 900 meetri pikkuselt Lõu lahest kuni endise Teesü külani. Liin kujutab endast umbes 0,8 meetri kõrguseid ja meetrite vahedega reastatud püramiidide rida. Suhteliselt heas seisukorras liini läbivad mõned purustatud läbimurdekohad. Objektile on hea ligipääs ning see on hästi vaadeldav poolsaare maakaela läänerrannikult kulgevalt maanteelt. Sinna on ka 1969. aastal paigaldatud kõrge betoonpüramiidi kujutav mälestusmärk, millel on dolomiidist tahvel kirjaga: „Lõpe-Kaimri tankitõrjeliin, ehitatud 1941. aastal“.

1944. aasta 8. oktoobril, kell 20.00 toimus Tehumardi küla juures Sõrve taanduva Saksa pataljoni ja Punaarmee vahel kokkupõrge. Tolleaegne lahingupaik asub Kuressaare-Sääre maantee 18. kilomeetril.

Kokkupõrke mälestuseks püstitati 1966. aastal selle lähedusse monument ja rajati ka Punaarmee vennaskalmistu. 21 meetri kõrgune monument kujutab endast betoonmööka, mille horisontaalselt läbivat käepidemekaitset kaunistavad sõjameeste näod. Lisaks on käepidemekaitsemele raiutud eesti ja vene keeles kirjad: "1941-1945. Nõukogude sõjameestele ja Saaremaa kaitsjale ja vabastajale." Tehumardi vennaskalmistu koosneb aga 90 dolomiidiplaadist, millel on välja taotud langenud punaväelaste nimed.

Liikudes vennaskalmistult poolsada meetrit mööda maanteed Sõrve poole, tuleb paremat kätt tee ääres nähtavale suur graniidist mälestuskivi. See avati 2012. aasta 15. juulil ja on asetatud umbes lahingu keskohta. Kivile on paigaldatud plaat, millel on tekst: "Siin puhkes 8. oktoobril 1944 Tehumardi öölahing."

39

Lõpe-Kaimri tankitõrjeliin

Lõu küla, Saaremaa vald,
Saaremaa, Eesti,
GPS: 58.0701,22.1737

Maantee küla sõjaväelinnak asub Saaremaal, mõne kilomeetri kaugusel Sõrve Militaarmuuseumist, vana maantee ääres mõlemal pool teed.

Maantee küla kasarmuid hakati ehitama baaside lepingu sõlmimise järel 1940. aasta aprillis. Töid teostas kohalik firma A. ja M. Edenberg. Kompleksi kuulusid kaks kasarmut, kummaski 350 magamiskohta, söökla, leivatööstus, saun-pesumaja, klubi, velskripunkt ja jääkelder. Siia majutati rannakaitsepatarei nr 315 meeskonnad. Ehitiste alla jäid mitmed talud, mille elanikud pidid välja kolima. Sõja järel baseerusid kasarmutes ümbruskonda ehitatud rannakaitsepatareide meeskonnad. Külma sõja ajal võeti kasarmud taas kasutusele. Seekord raketiväelaste poolt. 1960. aasta juulis asus sinna S-75 tüüpi raketitega varustatud divisjon nr 74907. Alustati kasarmute lähedusse raketihoidla Granit ehitamist. Teises kasarmus paiknes üksik raadiolokatsioonirood. 1972. aastal paigutati hoidlasse Granit kolm tuumalõhkepeaga õhutorjeraketti. 1991. aasta jaanuaris raketiväeosa "koondati". Raadiolokatsiooniväeosa lahkus Maantee külast 1992. aastal. Nüüdseks on hooned lagunened ja ohtlikud. Raketihoidla on kaotanud raudkused. Kõigest hoolimata pakub antud kompleks huvi turistidele, kuid seal ringi liikudes tuleb olla ettevaatlik.

40

Maantee küla sõjaväelinnak ●

Maantee küla, Saaremaa vald, Saaremaa, Eesti,
GPS: 57.9354,22.0692

41

Stebeli rannakaitsepatarei nr.315 komandopunkt ●

Sääre küla, Saaremaa vald, Saaremaa, Eesti,
GPS: 57.9313,22.0202

2004. aastal Sääre ajalootoana loodud Sõrve Militaarmuuseum asub Saaremaal Torgu osavallas Sõrve sääre tipus Sääre külas endises nõukogude merepiirivalveposti hoonetes. Nägemisulatusse, umbes ühe kilomeetri kaugusele jääb Sõrve tuleorn, mis on üks külastatavamaid turismiobjekte Saaremaal.

Külma sõja tingimustes oli Saaremaa rannik kaetud selliste valvepostidega, mille meeskonda kuulus paarkümmend madrust ja mõned ohvitserid. Eesmärk oli Irbeni väinas toimuva mereliikluse jälgimine, sest Saaremaa rannik oli Nõukogude Liidu merepiir. Militaarekspositsioon on välja pandud 1955. aastal ehitatud kasarmuhoones ja jaotatud tubade kaupa. Ülevaate saab I ja II maailmasõja sündmustest Sõrves, Nõukogude ajast ja praeguse NATO sõjaväe varustusest. Vanemad esemed on kogutud kohalikest elanikest ja sealsetest lahingupaikadest. Nüüdseks on samasse hoonetekompleksi kõrvalhoonetesse lisaks sõjateemale lisandunud mereline ja ajalooline väljapanek ning Sõrve loodusmuuseum, mida saab külastada ühise piletiga.

Muuseumi läheduses asub I maailmasõja aegne Sääre rannakaitsepatarei nr.43. Praegu on seal vaadeldavad betoonist suurtükialused ringikujuliste poldiringidega ja kahe positsiooni betoonist kaitseseinad ning juhtimispunkti liivakungas.

42

Sõrve Muuseum, Sääre rannakaitsepatarei nr. 43 ● ● ●

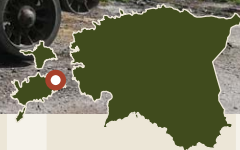
Sääre küla, Saaremaa vald,
Saaremaa, Eesti,
GPS: 57.9176,22.0581

+37256359533
mati.martinson@gmail.com

Saaremaa Sõjavara Muuseum on loodud 2007. aastal. Muuseumi põhikogu moodustavad asutajaliikmete era-kollektsioonid (ca 12 000 museali).

Muuseum korraldab temaatilisi matku ja taaslavastuslahinguid, et tutvustada 20. sajandi sõdade ajalugu. 650 m² on külastajatele avatud 5 näitusesaali pluss väliekspositsioon (suur sõjaväe tehnika). Vabadussõja saalis on kesksel kohal soomusrongi nr. 3 kuulipilduja vagun. Eksponeeritud on Vabadussõja aegsed (1918-1920) originaalvormid, relvad ja muu isiklik varustus. Ajalooliste vormide saalis on eksponeeritud eelmise EW Kaitseväge ja Kaitseliidu originaalvormid (1925-1940) ning II maailmasõja originaalvormid koos muu varustusega. Relvaruumis on esindatud euroopa tuli- ja külmrelvad (1450-1970). II maailmasõja isikliku varustuse ja kõõgivarustuse saalis saab ülevaate sõdurite tarbe- ja olmeesemetest. Tehnika saalis võib näha sidevahendeid, kahureid, miinipildujaid, mootor-ja jalgrattaid ning autosid.

43

Saaremaa sõjavara muuseum ●●●●

Põripõllu küla, Saaremaa vald, Saaremaa, Eesti, GPS: 58.5424,23.0729

+372 56493493
sojavaramuuseum.ee
info@sojavaramuuseum.ee

44

Esimese maailmasõja aegsed kaitsekraavid Väikese Väina ääres

Linnuse küla, Muhu saar, Saaremaa, Eesti, GPS: 58.5815,23.1650

+372 5011566
muhumuuseum.ee
muuseum@muhumuuseum.ee

Hästi nähtav lõik I maailmasõja aegseid Väikese väina äärsid kaitsekraavid asub Muhu saarel Kuivastu-Kuresaare maantee kõrval, tuntud turismiobjekti Eemu tuuliku vahetus läheduses.

Need kaitsekraavid on väike osa kaitsekonstruktsioonide mitmekilomeetrise tsoonist. Kaevikud ehitati aastatel 1915-1917 kaitseks pealetungiva Saksa armee vastu ja neid kasutati nii I kui ka II maailmasõjas.

Korrastatud objekt on hea näide Muhu sõjaajaloost. Siksakiline tranšee on hästi vaadeldav. Kaitsekraavid on külastajatele hästi ligipääsetavad – suure maantee ääres ja parkla kõrval. Vaadet rikastavad ajastutruud traatpiirded.

See militaarajaloo näidis on omakorda täienduseks seal samas seisvale tööstuspärandi objektile – Eemu tuulikule, mis elas üle I maailmasõja lahingud, kuid hävis II maailmasõjas ning taastati 1980. aastal.

“Raketibaas asus Muhu saarel Piiri riigimetsas. Raketibaas valmis 1963.aastal. Naabrusesse, Liivale rajati 1960ndate lõpul raketibaas S-125 süsteemile. Õhutõrje raketidivisjon oli ettenähtud Nõukogude Liidu läänepiiri kaitseks. Divisjonis oli umbes 16 ohvitseri ja 60 aja-teenijat. Baasis olid elektri- jaam, varjend, komandopunkt, stardiplatsid ja hoidlad raketitele S-75. Eraldi oli angaar kolmele tuumalõhkepeaga raketile. Tänapäeval on alles raketite hoidla, garaažid ja varjendid, komandopunkti varemed, stardiplatsi, tuumalõhkepeadega raketite hoidla ja laskeavadega punkti varemed.”

45

Piiri raketibaas ●

Piiri küla, Muhu saar, Saaremaa, Eesti, GPS: 58.6074,23.1782

+372 5280387
muhuseikleja.ee/muhu-loodus-ja-opperada
info@muhuseikleja.ee

Eesti Muuseumraudtee asub Pärnumaal, Pärnust 17 km loodes Lavassaare asulas, kunagisel turbatööstuse alal. Eesti Muuseumraudtee on ainuke kitsarööpmelise raudtee muuseum Eestis, mille eksponaatide hulka kuulub mh töötav auruvedur. Muuseumis on üle 80 veeremiühiku, sh viis auruvedurit ning rida tehnilisi seadmeid, millest enamus paikneb väliekspositsioonis. Muuseumi territooriumil asuvas endises turbatööstuse eramus on siseekspositsioon, kuhu kuulub üle 700 ajaloolise foto, eseme ja dokumendi Eesti kitsarööpmelistest raudteedest. Kitsarööpmeline raudtee rajati 19. ja 20. sajandil Eestimaa ja Liivimaa kubermangus piirkondlike tööstusettevõtete majandustegevuse arendamiseks.

46

Eesti Muuseumiraudtee ●

Ülejõe 1, Lavassaare,
Pärnu, Pärnumaa, Eesti,
GPS: 58.5209,24.3505

+372 5272 584
museumrailway.ee
museumrail@suhtlus.ee

47

Eesti Sõjameeste mälestuskirik ja Vabadussõja mälestussammas Toris ●

Pärnu maantee 1, Tori,
Pärnumaa, Eesti,
GPS: 58.4829,24.8143

+372 5396 0574
Facebook: Eesti Sõjameeste Mälestuskirik Toris,
tori@eelk.ee

1854. aastal valminud Tori kirikul on keeruline minevik. 1944. a põletas Punaarmee eest taganev Saksa armee Tori kiriku maani maha. Kui 1990. aastal algas kiriku taastamine, kasvasid kirikusaalis juba puud. 2001. aastal pühitseti kirik mälestusmärgina kõigile II maailmasõja ohvritele Eesti Sõjameeste Mälestuskirikuks. Lisaks pühakojale on kirik kasutusel kontserdipaigana. Tori Vabadussõja mälestussamba kavandi tegi Anton Starkopf. Sammas avati 1923. aastal ning õhiti 1945. aastal. Samba taasavamine toimus 30. septembril 1989. aastal. Sambalt leiab kokku 73 langenu nimed, kusjuures neid on 21 võrra rohkem kui algsel sambal.

Mälestusmärk asub Pärnu kesklinnas Iseseisvuse väljakul. Graniidist mälestusmärk avati 2008. aastal endise Endla teatri asukoha läheduses ning selle autorid on Kaarel Eelma, Mart Aas ja Mikk Mutso.

23. veebruaril 2018. a loeti Pärnu Endla teatri rõdult esimest korda avalikult ette iseseisvusmanifest "Manifest kõigile Eestimaa rahvastele". Iseseisvusmanifest avaldati Tallinnas 24. veebruaril ning pealinnas kuulutati välja iseseisev Eesti Vabariik ja riiklik võim läks selleks valitud organite (esialgu Eestimaa Päästekomitee, siis Ajutise Valitsuse) kätte. 24. veebruaril 1918. a loetakse Eesti Vabariigi sünniks.

II maailmasõjas sai Endla teater tugevasti kannatada ja hiljem hoone õhiti.

Mälestusmärk kujutab ajaloolise Endla teatri rõdu selle algse suuruses. Rõduehitise seinale on graveeritud manifesti tekst nii vanas kui tänapäevases kirjastiilis ning ka pimedate punkt kirjas.

48

Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk ●

Aia 2, Pärnu, Pärnumaa,
Eesti,
GPS: 58.3851,24.5053

+372 5595 8038
info@parnutours.com

Pärnu linnas asuva samba kavandi valmistas Amandus Adamson. Samba avati Alevi kalmistul 16. juulil 1922. aastal. 1929. aastal sängitati ausamba kõrvale ka samba autor professor A. Adamson.

Mälestussammas õhiti 15. aprillil 1945. aastal. Samba osad maeti samasse. "Poisi lillevanikuga" matsid kohalikud keskkoolitüdrukud 175 m eemale. Sõdurite hauad jäid õnneks puutumata.

1987. a korrastati garnisoni kalmistu. 1988. a kaevati välja samba osad sh "Poiss lillevanikuga". 24. veebruaril 1989. a avati endise mälestussamba kohal leitud samba ülemine ots koos graniittahvliga, millel on tekst: "1918 1920 / Siin avati 16. juulil 1922. a. mälestussammas Eesti Vabadussõjas langnutele / Skulptor Amandus Adamson / Lõhutud 1945. a. / 24.II 1989 P.M.S."

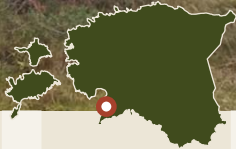
Monumendi ja kalmistu täielik taastamine toimus etappide kaupa. Mälestussammas taasavati 17. juulil 1993. a.

49

Vabadussõja mälestussammas Pärnus ●

Alevi kalmistu, Pärnu, Pärnumaa, Eesti, GPS: 58.3756,24.5377

50

Timmkanali lahingu asukoht ●

Timmkanali küla, Häädemeeste vald, Pärnumaa, Eesti, 58.12829, 24.5096

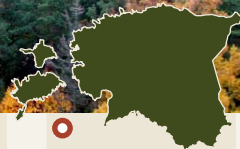

7. juulil 1941 ründas Lõuna-Pärnumaal umbes 400-meeline hävituspataljoni ja Punaarmee üksus Rannametsa piirkonnas ca 60-mehelist kohalikest koosnevat üksust. Kahe kergetanki abiga sunniti kaitsjad taanduma Timmkanali taha, kus nad uuesti positsioonile asusid. 8. juulil põletas hävituspataljon Rannametsa külas maha 14 talupidamise hooneid, Rannametsa koolimaja ja Võiste kiriku. Tahkurannas toimus lahing saabuvate sakslaste ja Rannametsast lahkunud hävituspataljoni vahel, kus hävituspataljon kaotas 57 meest surnutena ja 8 meest langes vangi. Väidetavalt oli Saksa üksuse näol tegu 402. jalgratturite pataljoniga major Ullerspergeri juhtimisel. Eesti ja Saksa üksused jõudsid seejärel sama päeva pärastlõunal Pärnusse. Tänapäeval tähistab lahingupaika graniitrahn koos mälestustahvliga.

Ruhnu tuletorn asub saare kõrgeimas tipus, Häubjärre (Haubjerre) künka otsas.

1875. aastal telliti Prantsusmaalt Le Havre'ist firmalt Forges et chantiers de la Méditerranée metalltorni detailid ja T.r. Sautter, Lemonnier & Co firmast püsiva tulega II järgu dioptriline aparaat. 1876. aastal olid detailid kohal ning kokumonteeritud tuletorn alustas tööd 1877. aastal. 40 meetri kõrgune tuletorn koosneb silindrilisest torust, mida külgedelt toetavad kaldu asetatud toed. Toru sees asub keerdtrepp, mis viib ülemisse teenindusruumi, mille ülaosale toetub laternaruum. Valguseade töötas neljatahulise petrooleumilambiga, tuli asus merepinnast 66 meetri kõrgusel. 1. mail 1915. a lasksid sakslased sõjategevuse käigus laternaruumi puruks. 1921. aastal ehitati ajutine teenindusruum. Teenindus- ja laternaruum taastati muudetud kujul aastatel 1936-1937 insener Ants Niilre projekti järgi. Tänapäevani on tuletorni juures säilinud 19. sajandi teisel poolel ehitatud teenindushooned.

Külastaja saab tutvuda ehitismälestisena riikliku kaitse all oleva tuletorni ja tuletorni järeelvaataja elamu ning kõrvalhoonetega.

51

Ruhnu tuletorn ●

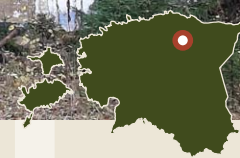
Ruhnu saar, Saaremaa, Eesti, www.ruhnuring.ee, GPS: 57.8014,23.2601

Raketibaas asub Lääne-Virumaal, ca 10 km kaugusel Väike-Maarjast.

Rohu raketibaas oli üks osa Rakvere rajoonis asunud Nõukogude Liidu tuumaraketibaasist. Baasi juhiti Rakverest, see tegutses 1960.–1970. aastatel ning likvideeriti 1987. a amortiseerumise tõttu.

Tänapäevaks on allesjäänud suures osas varemetes, säilinud on raketi-, teenindus- ja hoidlaangaare ning lennutusväljakuid.

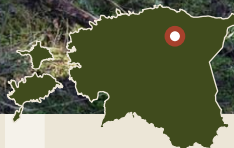

52

Kadila ja Rohu raketibaas ●

Raeküla/Avispea küla, Vinni vald, Lääne-Virumaa, Eesti, GPS: 59.1878,26.3463

+372 53405718
heili.tammus@gmail.com

53

Lebavere metsavenna punker ●

Eipri village, Väike-Maarja municipality, Lääne-Virumaa, Eesti, GPS: 59.1649,26.4165

+372 53405718
heili.tammus@gmail.com

Lebavere metsas taasavati 2020. aastal metsavenna punker. Punker on loodud 1944–1954 metsa varjunud metsavenna Martin Tamme ühe punkri eeskujul tema venna Kaljo Tamme mälestuste põhjal. Sellises punkris elas Martin Tamm viimased kuus metsas veedetud aastat. Aastal 2001 lõi Väike-Maarja vald huvilistele külastamiseks punkri, mis oli nüüdseks oma aja ära elanud. Väike-Maarja Muuseumisõprade Seltsi eestvedamisel taastati metsas sama punker ning mälestustahvel.

Info saamiseks ja metsavennapunkri külastamiseks matkajuhiga võtke ühendust Väike-Maarja Muuseumisõprade Seltsiga.

Avinurme lahingu memoriaal asub Avinurme alevikus, kiriku ja surnuaia juures.

Avinurme lahing toimus 1944. aastal ning traagilisel kombel sõdisid seal ka eestlased eestlaste vastu: Nõukogude poolel eestlaste 27. laskurpolgu ja 921. laskurpolgu mõned pataljonid ning Saksa poolel Eesti Relvagenaderide SS-diviisi ja Eriotstarbelise Jalaväediviisi osad.

1964. aastal püstitati Avinurme kiriku ette mälestussammas kirjadega: "Au kangelastele, kes langesid võitluses kodumaa eest Avinurme vabastamisel. 20. IX 1944. a."

54

Avinurme lahingu memoriaal ●

Avinurme kalmistu, Avinurme, Mustvee vald, Jõgevamaa, Eesti, GPS: 58.9793,26.8629

info@mustvee.ee

Skulptuur "Leinav neitsi", mis tähistab II maailmasõjas hukkunute ühishauda, asub Mustvee linnas, Peipsi järve kaldal.

1944. aastal maeti siia, mahajäetud vanausuliste kiriku surnuaeda Mustvees ja ümbritsevas metsades hukkunud punaarmee sõjamehi. Nõukogude armee allikate andmeil on ühishauda maetud II maailmasõjas hukkunud 264 nõukogude sõjaväelast.

1973. aasta 8. mail paigutati siia skulptor Elmar Rebase pronksist monument "Leinav neitsi" (kunstnik Artur Lok) ja ühishauda tähistav mälestusmärk.

55

Skulptuur "Leinav neitsi". II maailmasõjas hukkunute ühishaud

Pihkva 29, Mustvee, Jõgevamaa, Eesti,
GPS: 58.8425,26.9482

info@mustvee.ee

56

Jõgewa Militaarmuuseum

Tallinna maantee 17b, Jõgeva,
Jõgevamaa, Eesti,
GPS: 58.7411,26.3629

www.pommiauk.ee/muuseum.php
mtupommiauk@gmail.com

RU

Muuseum asub Jõgeval, Tartu-Jõgeva-Aravete maantee ääres.

Jõgewa Militaarmuuseum kasvas välja sõjaajaloo huviliste tegutsemisel kogutud ja näituseks vormistatud ekspositsioonist "1900-1945". Muuseumina tegutsetakse aastast 2012. Eksponeeritakse paikkonna maapõueleide, sõjaajaloo seonduvaid militaar- ja tsiviilesemeid ning vaimuvara. Muuseumis on suur väljapanek relvi, kajastatakse sõjakonfliktide kiviajast tänapäevani. Tegutseb ka õppeklass muuseumihariduslike programmide läbiviimiseks (nt programm koolidele "Laps, ära puutu pommi!"). Muuseumis on aukohal soomusauto Arsenal-Crossley kooia (aastast 1927), mis valmis pärast muuseumi töötajate pikka uurimistööd ja nende endi kätega Eesti Vabariigi 100. aastapäeva tähistamise raames 2018. aastal.

Soomepoiste tuba-muuseum asub Äksi alevikus, Saadjärve Looduskeskuse hoones.

Soomepoiste tuba-muuseum avati Äksis 2002. aastal Soome Sõjaveteranide Eesti Ühenduse, Tartu vallavalitsuse ja ka Soome riigi algatusel ja toetusel.

Soomepoiste tuba-muuseum annab ülevaate soomepoiste lahinguteedest Soomes ja Eestist II maailmasõja ajal. Tulge ning vaadake Jõgevamaal ja Tartumaal toimunud lahinguid tutvustavat maketti, soomepoiste mundreid, varustust, relvi, autasusid, isiklike esemeid ja fotosid! Küllastada saab ka sõjameeste punkrit.

57

Soomepoiste tuba

Saadjärve 22, Äksi, Tartu vald,
Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.5257,26.6763

+372 735 3138; www.puhkaeestis.ee/et/
soomepoiste-tuba-muuseum,
aksirk@tartuvv.ee

Mälestussammas avati praeguses Suure-Jaani linnas asuval kalmistul 24. juunil 1926. aastal, skulptuuri autor on Amandus Adamson. Samba kujutatakse muinaseestlaste vanemat Lembitut, kes on haavatud, kuid hoiab veel mõõka kõrgel. Sammas purustati esimest korda 1941. aastal ja teist korda 1950. aastal. Sammas taastati ja taasavati 23. juunil 1990. aastal. Lembitu pronksist kuju viidi pärast esimest purustamist kohaliku täitevkomitee kuuri ja pandi Saksa okupatsiooni ajal oma kohale tagasi. 1950. aastal, pärast monumendi lõpliku lõhkumist, anti käest ilma jäänud pronkskuju üle Viljandi muuseumile. Kui sammas 1990. aastal taastati, valati selleks uus pronksist kuju.

58

Suure-Jaani Vabadussõja mälestussammas ●

Suure-Jaani, Põhja-Sakala vald,
Viljandimaa, Eesti,
GPS: 58.5328,25.4671

59

Viljandi muuseum ● ● ● ●

Johan Laidoneri plats 10,
Viljandi, Viljandimaa, Eesti,
GPS: 58.3634,25.5996

+372 433 3664, +372 433 3316
muuseum.viljandimaa.ee
info@muuseum.viljandimaa.ee

Muuseum asub Viljandi kesklinnas, vana apteegihoones. Hoone kahel korrusel paiknev püsinäitus annab ülevaate Viljandimaa ajaloost läbi aastasadade. Lisaks vahetuvad ajutised erilised näitused.

Osa püsiekspositsioonist on pühendatud piirkonna sõjaajaloo pärandile: I maailmasõda, Eesti Vabariigi väljakuulutamise, Vabadussõda, II maailmasõda. Tutvuda saab militaarkogudega, näha kolme Eesti Vabariigi sõjaväelase – kolonelleitnant Martin-Friedrich Bergmanni, kolonelleitnant Artur Tenno ja kolonel Johannes-August Vellerindi kollektsiooni, kuhu kuuluvad isiklikud relvad, esemed, aumärgid ja dokumendid. Välja on pandud ka muuseumi renoveerimistööde käigus 1999. aastal leitud Kaitseliidu Sakalamaa maleva (maleva nimi kuni 1940. a) auhinakogu. Eesti Vabariigi hävingu ja II maailmasõja aega iseloomustavas osas on väljas valdavalt aastatest 1940–1944 pärinevad propagandamaterjalid, Nõukogude ja Saksa poole kergerelvastus ning sõjaväerüü. Samuti on väike küüditamisele ja metsavendlusele pühendatud väljapanek. Vaadata saab ülevaatefilme.

Kindral Johan Laidoneri ratsamonument asub Viljandi lossimägede vahetus läheduses.

Monument, mille autor on skulptor Terje Ojaver, avati 2004. aastal.

Eesti Vabadussõja aegse sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri auks püstitatud ratsamonument on esimene ja seni ainus omataoline Eestis. Viljandimaal sündinud silmapaistev sõjaväelane ja riigimees on Viljandi linna esimene aukodanik.

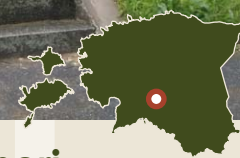
60

Kindral Johan Laidoneri ratsamonument ●

Viljandi lauluväljak, Viljandi,
Viljandimaa, Eesti,
GPS: 58.3619,25.5943

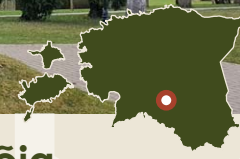
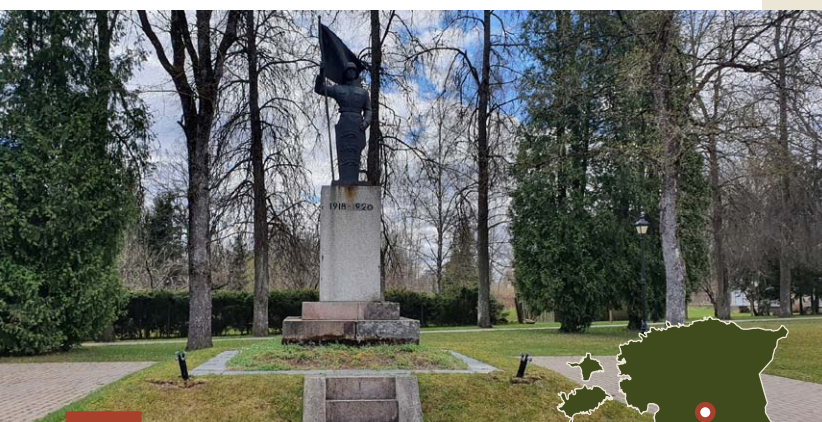
Vardja külas asuva Raba talu elumaja, kus Johan Laidoner ilmale tuli, pole praeguseks enam säilinud. Usutavasti hävis hoone enne II maailmasõda, sest teadaolevalt püstitati sellele kohale juba 1937. aastal mälestuskivi. Mälestuskivi lõhuti 1940. ja taastati 1990. aastal. Viimastel aastatel on kindrali sünniaastapäeval 12. veebruaril käidud talukohal ka regulaarselt küünlaid süütamas.

61

Kindral Johan Laidoneri sünnikoht ●

Vardja küla, Viljandi vald,
Viljandimaa, Eesti,
GPS: 58.3458,25.6262

62

Tarvastu Vabadussõja mälestussammas ●

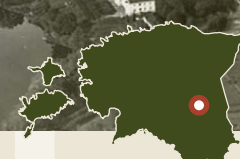
Jaani park, Mustla, Viljandi vald,
Viljandimaa, Eesti,
GPS: 58.2348,25.8625

Mälestussammas avati praeguses Mustla alevikus Viljandimaal 23. juunil 1937. aastal. Nõukogude okupatsiooni ajal 18. juunil 1941. a see purustati. Mälestussammas taasavati Saksa okupatsiooni ajal 12. juulil 1942. aastal. 1948. aastal järgnes uus purustamine ning 1990. aastal teine taasavamine. Taastati sisuliselt originaalkujul, mõningate pisikeste detailierinevustega. Samba põhiosa moodustab pronksist sõdur, kellel on ühes käes lipp ja teises kolme leopardiga kilp. Sõdur seisab graniidist risttahukal, mis omakorda paikneb kahestmelisel alusel. Tähelepanuväärne on kiiver, mida sõdur kannab. See on modelleeritud tuntud Saksa kiivri järgi, mis peegeldab Vabadussõja alguses valitsenud "kirjut" olukorda varustusega.

Raadi sõjavälenuväli on endine Tartu linna kirdeservas asunud lennuväli.

14. aprillil 1912. aastal tegi Vene lendur Sergei Utoškin Raadi mõisa väljade kohal Farman-tüüpi lennumasinal Eesti esimese mootorlennuki lennu. Raadi mõisnik parun Liphart laskis oma põllu lennukite maandumisrajaks siluda 1914. aasta suvel. Eesti iseseisvumise järgselt paiknes Raadil lennurügemendi 2. eskadrill. 1950.-1960. aastatel kujunes Raadile üks Ida-Euroopa suuremaid sõjavälenuvälju, kust startisid strateegilised kaugpommitajad. Viimane lennuk maandus Raadi lennuväljal arvatavasti 1996. aastal. 1999. aastal loobuti lõplikult lennuvälja renoveerimise ideest. Lennuväli ei ole enam lennuväljana kasutuses. Lennuvälja vahetus läheduses asus Raadi mõis. 1919. aastal Liphartitelt võõrandatud mõisa ruumidesse asutati 1922. aastal Eesti Rahva Muuseum. 1944. aasta augusti lahingutes süttis mõis pommitamisel ning põles varemeteks. 2016. aastal avati Raadil Eesti Rahva Muuseumi uus peahoone, mis paikneb ühe varasema lennuraja läänepoolsel otsal, mille arhitektuurseks ideeks oli lennuraja pikendusena mõjuv, justnagu maa seest kerkiv 350 meetri pikkune hoone.

63

Raadi sõjavälenuväli ● ●

Raadi, Tartu, Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.4003,26.7666

Muuseum asub Tartus, Riia ja Pepleri tänavate ristumiskohas.

KGB kongide muuseum kuulub Tartu Linnaajaloo Muuseumide perre. Muuseum asub Riia mäel "hallis majas", kus 1940.–1950. aastatel tegutses NKVD/KGB. Külastajatele on avatud hoone keldriosa, kus asus poliitilistel põhjustel arreteeritute eeluurimisvangla. Osa kongidest, kartserid ja koridoriosa on taastatud originaalsel kujul. Teisi endisi vangikambreid täidab ekspositsioon, mis annab ülevaate II maailmasõjast, Eesti sõjajärgsest vabadusvõitlusest, kommunistliku režiimi kuritegudest ning elulust eeluurimisvanglas. Muuseumi rajamise idee tekkis Tartus tegutsenud õpilasvastupanuorganisatsiooni Sini-Must-Valge endistel liikmetel, kes enda kunagisi vangikonge küllastades avastasid, et kelder seisab tühjana ja vangla ilme taastamine ei oleks väga keeruline. Muuseum avati ametlikult 12. oktoobril 2001. aastal.

64

KGB Kongide Muuseum Tartus

Riia 15b, Tartu, Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.3733,26.7200

+372 746 1914
linnamuseum.tartu.ee/kgb-kongide-muuseum,
martin.jaigma@muuseum.tartu.ee

65

Jalaka tankitõrje liin Tartus

Räni, Kambja vald, Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.3458,26.6630

Jalaka liin (Tartu linna täitevkomitee esimehe Kristjan Jalaka järgi) oli 1941. aasta suvel kaitseks Saksa vägede pealetungi vastu kaevatud tankitõrjekraav Riia maantee ääres Räni küla lähedal, nelja kilomeetri kaugusel Tartust. Üks osa Jalaka liinist asub Tartust Valga poole välja sõites, Lemmatsi külas, E264 maantee ääres. Teine osa liinist rajati Emajõe parempoolsele kaldale Käreverest kuni Praagani.

Tartu elanikud vanuses 16-55, nii mehed kui naised, saadeti Nõukogude võimu poolt sunniti korras Jalaka liini kindlustusi rajama. Saksa okupatsioonivõim kasutas Jalaka liini aastail 1941-1942 Tartu koonduslaagris kinni peetud surmamõistetud vangide hukkamispaigana. Terroriohvrite mälestuseks püstitati Nõukogude ajal Elmar Rebase ja Väino Tamme loodud monument.

Eesti Lennundusmuuseum laiub Lange külas kümnel hektaril ja avati ametlikult 2002. aastal. Lennundusmuuseumi eesmärgiks on Eestiga seotud lennundusajaloo säilitamine, lennundusvaldkonna tutvustamine ja lennunduse propageerimine.

Peamisteks koostööpartneriteks on Eesti Lennuakadeemia, Eesti õhuvägi, Piirivalve lennusalk ja Eesti sõjamuuseum.

Ekspositsioonis on 5 helikopterit ja 33 lennukit, lisaks õhutõrjeraketid. Rariteetne lennutehnika on valdavalt pärit külma sõja perioodist. Lennukite ja raketide mudelikogu on kvaliteetne ja suurearvuline (üle 600 mudeli). Lennundusmuuseum korraldab iga-aastaseid Eesti lennupäevi, mis toimuvad juuni teisel nädalavahetusel.

66

Eesti Lennundusmuuseum

Lange, Kastre vald, Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.2889,26.7646

+372 5026712
www.lennundusmuuseum.ee
info@lennundusmuuseum.ee

Mälestusmärk asub Rõngu alevikus, ajaloolise Rõngu Kõvera Kõrtsi (ehitatud umbes 1807-1830) ees. Skulptor Aleksander Elleri kavandatud mälestussammas avati 30. septembril 1934. aastal. Graniitalusel pronksist skulptuur kujutas Kalevipoega kaitsmas mõõgaga Lindat, kes sümboliseeris Eesti riiki. Sammas lõhuti oktoobris 1940. a, kuid tehti Saksa okupatsiooni ajal uuesti korda ja taasavati 12. oktoobril 1941. Lõplikult lõhuti mälestusmärk 1948. aastal. Villu Jaanisoo poolt muudetud kujul taastatud monument avati 21. mail 1995. aastal. Tänapäevane lahendus on esialgselt erinev: monumendi tipus seisab Linda ning allpool, aluse esiküljel on kujutatud mõõgale toetuvat Kalevipoega.

67

Rõngu Vabadussõja mälestussammas ●

Rõngu, Elva vald,
Tartumaa, Eesti,
GPS: 58.1423,26.2469

68

Paju lahingu mälestusmärk ●

Paju küla, Valga vald,
Valgamaa, Eesti,
GPS: 57.8274,26.1136

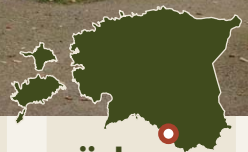

Paju lahing oli Eesti Vabadussõja ajal 31. jaanuaril 1919 Eesti Rahvaväe Tartu-Valga grupi ja Punaarmee Läti punaste kütide vahel Paju mõisa pärast toimunud lahing, millega otsustati sõjaliselt olulise Valga linna ja raudteesõlme langemine Eesti vägede kätte. Lahingus sai surmavalt haavata Eesti vägede rünnakut juhtinud Julius Kuperjanov.

Monumendi kavandi autor oli arhitekt Georg Saar. Mälestussamba püstitamise heaks korraldati üleriigiline korjandus. 12. juunil 1938 asetas kindral Johan Laidoner Paju monumendile nurgakivi. 1940. aastal valmis monumendi muldkeha, kuid seoses Nõukogude okupatsiooniga jäi mälestussammas avamata. Alles 30. jaanuaril 1994, Paju lahingu 75. aastapäeval, avas Eesti Vabariigi president Lennart Meri valminud mälestussamba.

Mälestussammas avati Valga linnas asuvas matmispaigas 11. oktoobril 1925. aastal. Tegu on suurema Vabadussõjas langenute matmiskohaga, kus on leidnud oma viimase puhkepaiga üle 300 vabadussõjas langenu. Paraku ei õnnestunud kõiki langenuid tuvastada, mistõttu on sambal kokku 154 nime. Lisaks on sambal märke 152 langenu kohta, kes jäid tuvastamata. Septembris 1940 aeti sammas ümber. Juulis 1941 tõsteti sammas uuesti püsti. Pärast teist maailmasõda lükkati sammas taas ümber ja maeti ka maha.

Sammas taasavati samas kohas 27. novembril 1988. aastal. See monteeriti kokku originaaltükkidest. Sammas on suhteliselt tagasihoidliku kujundusega. See koosneb astendatud alusest, millele on paigutatud mitmeastmeline obelisk. Materjaliks on hall graniit.

69

Vabadussõja mälestusmärk Priimetsa kalmistul ●

Priimetsa kalmistu, Valga,
Valgamaa, Eesti,
GPS: 57.7835,26.0480

Muuseum-teemapark hõlmab väljapanekut Eesti sõjajaloo, sisejulgeolekust ja Valga ja Valgamaa militaarjaloo. Siin on võimalik turvaliselt korraldada laste- ja noortelaagreid koos tegevustega kohapeal ja väljasõiduga II maailmasõja aegsesse lahingupaika Väikese-Emajõe ääres. Kohapeal õpetatakse sõdurisuppi valmistama, maskeerimisvärve kasutama ja metsas orienteeruma.

Teemapargi välinäitustel eksponeeritakse sõjatehnikat ja kahureid, helikopterit Mi-8, tuletõrjeautot, mitut tüüpi kuulipildujapesasid ja meremiine. Ringkäigu võib lõpetada metsavennaõnnis, kus täiskasvanuile pakutakse ette tellimisel "metsavenna jooki" ja suitsupekileiba sibulaga. Tõsisetele sõjajaloo huvilistele on mõeldud teemapargi muuseum Eesti suurima relvakoguga. Muuseumis esitlevad oma tegemisi Eesti Kaitseväge, Politsei ja Piirivalveamet, Kaitseliit ja Kaitsepolitsei ning naaberriigist Lätist: Läti politsei, Piirivalve ja päästjad.

Külustusprogrammi osana on võimalik külastada ka kaitseliini "Walk" Valga lähistel, kus Väike-Emajõe ääres on taastatud kaevikud ja laskepesad kunagistele Saksa kindlustatud positsioonidele.

70

Valga militaar teemapark, kaitseliin "Walk" Valga lähistel

Pikk 16a, Valga, Valgamaa, Eesti,
GPS: 57.7816,26.0542

+372 76 71 127

www.isamaalinemuuseum.ee/kontakt-ii
valga@isamaalinemuuseum.ee

237

71

Valga Vabadussõja mälestussammas

Julius Kuperjanovi 65,
Valga, Valgamaa, Eesti,
GPS: 57.7804,26.0510

237

Lõuna-Eesti vabadusvõitlejatele pühendatud ausammas on kõrgel alusel seisev tundmatu sõjamehe kuju, mõök vöö ja lipp käes lehvimas, teine käsi kõrgele välja sirutatud. Algne ausammas avati leitnant Julius Kuperjanovi 31. sünnipäeval 11. oktoobril 1925. aastal ja lõhuti Nõukogude võimu poolt 21. septembri öösel 1940. aastal Vabadussõja ausammas taasavati 16. augustil 2013. aastal endises asukohas Kuperjanovi tänaval Valga linnas. Ausamba kavandi ja kuju valmistas 1925. aastal Amandus Adamson, kes osales ka samba pronksfiguuri valamisel Itaalias. Pronkskuju taastas originaalmahus skulptor Jaak Soans. Taastamise eestvedajaks olid SA VIKP, Valga linn ja maavalitsus ning Eesti sõjamuuseum.

Valga raudteejaama peahoone (Leningradi Transpordi Projektseerimiskontor, arhitekt Viktor Tshipulin) valmis 1949. aastal. Hoone on piklik risaliitide ja väljasopististega liigendatud ühe-kahekorruseline kelpkatusega hoone, mille silmatorkavaim arhitektuurne aktsent on seitsmekorruseline ruudukujulise põhiplaani kõrge torn. Hinnanguliselt üks väärtuslikumaid ja esinduslikumaid stalinistliku arhitektuuri stiilinäiteid Eestis. Väärtust lisab asjaolu, et hoone on säilinud valdavalt originaalkujul. Jaamahoone rajati vahetult pärast II maailmasõda tsaariaegse hoone asemele, mille Nõukogude väed olid puruks pommitanud. Kuna Valgas peeti kinni Saksa sõjavange, siis on võimalik, et ehitamisel kasutati nende tööjõudu.

72

Saksa sõjavangide poolt ehitatud Valga raudteejaam

Jaama 18, Valga,
Valgamaa, Eesti,
GPS: 57.7748,26.0529

+372 766 1699

valga@visitEesti.ee

238

Muuseum asub Võru kesklinnas.

Muuseumi väljapanek tutvustab põhjalikult Võromaa ajalugu muistsetest aegadest kuni 20. sajandi keskpaigani. Püsiekspositsioon annab muuhulgas ülevaate Eesti Vabariigi sünnist ja Vabadussõja aegadest Võrumaal. Muuseumis on ka üks Eesti põhjalikeim väljapanek metsavendlustest sh interjöörina sisutatud metsavenna punker. Ekspositsioonisaalis vahetuvad temaatilised fondiväljapanekud ja viiakse läbi ajalooteemalisi muuseumitunde.

73

Vana-Võromaa Kultuurikoda / Võrumaa muuseum ●●●

Katariina allee 11, Võru, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.8463,26.9921

+372 78 244 79, +372 78 219 39
vorumuuseum.ee
info@vorumuuseum.ee

74

Metsavendade muuseumituba Nursi külakeskuses (läheduses ka lahingu mälestuskivi ja punkri koopia) ●

Nursi raamatukogu, Nursi küla, Rõuge vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.7807,26.8869

+372 787 9331, +372 5331 3107
rouge.kovtp.ee/raamatukogud#Nursi, nursirk@rouge.ee

Muuseumituba saab külastada raamatukogu lahtiolekuaegadel. Punkri asukoht on kaitseväe Nursipalu harjutusväljal liikumiskiiranguteta alal, õppuste ajal tulistatakse lähikonnas erinevatest relvadest. Autotee on viimases lõigus paremat sõiduoskust eeldav, aga siiski ka sõiduautoga läbitav enamuse ajast. Punkri läheduses võib olla vesine.

Lükkä (Nursi) punkrilahing toimus 28. detsembril 1945. aastal. Lahingu käigus tapeti üheksa metsavenda ja maapealne punker põles maha. Kolm meest suutsid piiramisrõngast välja murda ja varjuda. Lahingupaik leiti pärast pikki aastaid otsinguid 2008. aastal. Aasta hiljem avati Võru-Valga maantee ääres lahingu mälestuskivi. 2010. aastal tehti esimesed väljakaevamised punkrikohas ja sisustati Nursi endises koolimajas lahingule pühendatud muuseumituba. Metsavendade kirjutusmasin on praegu-seks viidud Võrumaa muuseumi püsiekspositsiooni.

Petserimaa Vabadussõja monument on Värskasse püstitatud skulptor Roman Haavamäe 1938. aastal valminud ajalooliste kavandite ja fotode järgi ning see on kõigist Eestis taastatud Vabadussõja monumentidest erilisema saatusega. Algselt pidi monument leidma koha 1940. aastal Petseri linna Vabaduse pargis, kuid Nõukogude okupatsioonivõim nurjas selle püstitamise koguni kahel korral – nii 1940. kui ka 1944. aastal. Esimest korda saigi monument tervikliku kuju alles 80 aasta hiljem juba uues asukohas Setomaa uues vallakeskuses Värskas. Monumendi küljel asetseb Petseri linna vapp, sest algselt koguti raha samba püstitamiseks annetustena Petseri linna elanikelt. Sambaga mälestatakse suurt arvu hukkunuid – mõningatel andmetel langes Petserimaal toimunud lahingutes ligi 350 võitlejat. Monument on umbes viie meetri kõrgune risttahukas, mille otsas seisab mõõka ja kolme leopardiga kilpi kandva mehe kuju.

75

Petserimaa Vabadussõja mälestussammas ●

Värskä küla, Setomaa vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.9573,27.6326

+372 5682 1268
www.visitsetomaa.ee
turism@setomaa.ee

Kindral Nikolai Reegi originaalilähedaselt taastatud juugendstiilis suveresidents (Reegi maja) asub Värskas Õrsava järve kaldal looduskaunis kohas.

Alates 2020. aasta juunist tegutseb majas Värskas külastuskeskus, mille eesmärgiks on Värskas piirkonna ainulaadse ajaloo pärandi eksponeerimine ja tutvustamine. Ekspositsioon annab ülevaate 1920. aastatel siia rajatud Petseri Põhjalaagrist, Vabadussõja sündmustest ning ravimuda ja mineraalvee kasutamisest siinses kuurortpiirkonnas.

76

Värskas külastuskeskus / Reegi maja ●

Pikk 29, Värskas, Setomaa vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.9483,27.6448

+372 58 878 676
www.setomuuseum.ee
reegimaja@setomuuseum.ee

77

Põhjalaager ●

Värskas, Setomaa vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.9435,27.6464

+372 505 4673
www.setomuuseum.ee
info@setomuuseum.ee

Põhjalaager asub Põlvamaal, Värskas alevikust lõunas, Õrsava järve kallastel.

Põhjalaager ehk täisnimetusega Eesti Kaitseväge Petseri Põhjalaager (II diviisi staap) rajati 1920. aastate teisel poolel ning see oli kaitseväge suvine väljaõppekeskus, kus harjutasid ratsaväelased ja suurtükiväelased üle Eesti. Siin olid barakid sõduritele, aga ka hobusetallid, ohvitseride elumajad, söökla ja uhke kasiino ehk laagri kodu. Laagri territooriumil asusid samuti spordi- ja mänguväljakud, järve kaldal aga suplushooned. Supluskohad olid eraldi nii ohvitseridele ja sõduritele kui hobustele. Laagri keskel asus nelinurkne loendus- ja paraadiplats. Järve teisel kaldal asus suurtükiväelaager, kuhu oli ehitatud saeveski. Suur osa hooneid on nüüdseks hävinud, kuid sõdurite kodus olnud barakid ja mõned elumajad on säilinud. Objekt on vaadeldav väljas!

Värskas talumuuseumist saab tellida Põhjalaagri teema-programmi.

Saatse muuseum asub Kagu-Eesti ühes kaugemas nurgas Eesti ja Vene Föderatsiooni kontrolljoone vahetus läheduses. Saatse muuseumi uus püsiekspositsioon „Igal asjal on piir(id)“ avab poliitilise ja sõjaajaloo taustal kultuuride kujunemise piiriladel nii, et külastaja innustub edasi mõtlema teemal „piirid meie ümber ja sees“. Näituse keskmes on Saatse piirkonna eripära koos Setomaa etnilise ja kultuurilise pärandi seni laiemalt tutvustamata tahkudega. Piiriladel kujunenud omanäolise seto kultuuri vaatlemiseks kasutatakse läbiva teemana piiride temaatikat nii sotsiaalsest, looduslikust, kultuurilisest, poliitilisest, majanduslikust kui ka sõjaajaloolisest perspektiivist.

78

Saatse Muuseum ● ● ●

Samarina küla, Setomaa vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.8859,27.8043

+372 5342 1428
www.setomuuseum.ee/et/saatse-muuseum
saatse@setomuuseum.ee

Metsavendade matmispaika hakati kavandama 2013. aasta alguses, kui Kaitsepolitsei ameti uurimise käigus selgusid Võru lähedalt Reedopalost leitud ühishauas olnute isikud. Tollase Vastseliina valla, Kaitseliidu Võrumaa maleva ja Kaitseministeeriumi koostöös valiti välja koht kalmistul ja tehti vajalikud korrastustööd. Kolmeteistkümne metsavenna matused toimusid 21. septembril 2013. aastal. Aasta hiljem avati siin skulptor Mati Karmini kujundatud mälestuskivid, mis kujutavad endast kivist kuuskesid. 2015. aasta hingedekuu esimesel päeval maeti veel neli metsavenda, kelle säilmed leiti Reedopalo salamatmispaigast ja avati lisaks mälestuskuused kolmes lahingus langenutele. Nende tegelikud hauad on tänaseni teadmata.

79

Vastseliina metsavendade memoriaal

Vastseliina kalmistu, Vastseliina, Võru vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.7350,27.2831

80

Metsavenna talu

Vastse-Roosa küla, Rõuge vald, Võrumaa, Eesti, GPS: 57.5701,26.6608

+372 5230850
www.metsavennatalu.ee
metsavennainfo@gmail.com

RU LV

Metsavenna talu asub Eesti-Läti piiri vahetus läheduses, Vastse-Roosa külas.

1999. aastal rajatud Metsavenna talu pakub punkriturismi – võimalust osa saada metsavennaretkes raames ühest Eesti ajaloo järgust koos metsavenna punkri külastusega. Metsavennaretkes käigus saab peidikust otsida metsavendi, viibida punkris, kuulata tõestisündinud lugusid, laulda koos peremehega metsavennalaule ning süüa metsavennaeineid või pidurooga. Peamiseks atraktsiooniks on peente okaspuupalkidega vooderdatud punker, mis on kaevatud mäenõlva sisse. Punkrisse on sisse ehitatud magamiskambrid ja pisike laud. Just samastes punkrites elasid neljakümnendate teisel poolel ja viiekümnendate alguses sajad vaprad, kuid samas õnnetud mehed oma pealesunnitud hundielu.

www.militaryheritagetourism.info

SÕJAAJALOO PÄRANDI OBJEKTID

Nr.	Objekti nimi	Lk	Nr.	Objekti nimi	Lk	Nr.	Objekti nimi	Lk
81	Mazirbe piirivalve vaatlustorn	34	112	Mērsragši tuletorn ja rannavalve	44	144	Seda linna kultuuripärandi ekspositsioon (1953–1990) ja stalinistlik arhitektuur	55
82	Taastatud Saksa armee muldonnid Melnsils kämpingus	34	113	Pēteris Čeverši metsavendade punker	44	145	Memoriaalansambel Teises maailmasõjas langenud sõduritele	55
83	Nõukogude sõjaväeautode kogu	34	114	Nõukogude memoriaalansambel „Emake kodumaa“ Tukumsis	45	146	Mälestusmärk Vijandi koolipoiste roodule	55
84	Oviši tuletorn ja rannavalve	35	115	Lennundusmuuseum SKY ZOO	45	147	Lielstraupe loss	56
85	Ventspils Rahvusvaheline Raadioastronoomiakeskus	35	116	Soome jäägrite lahingu mälestuspaik	45	148	Mälestuspaik Skangajī mōisas	56
86	Kitsarõõpmelise raudtee auruveður Mazbānītis Ventspils mereäärises vabaõhumuuseumis	35	117	Lestene vennaskalmistu, mälestusnäitus ja punker	46	149	Mälestusmärk Võnnu lahingus langenuile	56
87	Ventspils 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn	36	118	Ratsasõit Esimese maailmasõja radadel Tīreļs	46	150	Raudteesild üle Rauna jõe	57
88	Užava tuletorn	36	119	Lāti küttide punkrid ja kaevikud Tīreļs	46	151	Võnnu polgu koolipoiste roodu mälestusmärk	57
89	Rubenise Pataljoni Muuseum	36	120	Jõululahingu muuseum ja vabaõhunäitus	47	152	Võnnu Ajaloo- ja Kunstimuuseumi väljapanek Uues Lossis	57
90	Rubenise pataljoni punker ja lahinguväljad	37	121	Daugavgrīva kindlus	47	153	Ajaloonäitus „Põlev südametunnistus“	58
91	Rahvusliku vastupanuliikumise muuseum Rendas	37	122	Žanis Lipke memoriaalansambel	47	154	Võidusammas Võnnus (Cēsis)	58
92	Pelči mōisaloss	37	123	Riia Lennundusmuuseum	48	155	Nõukogude salajane punker Līgatnes	58
93	Nõukogude piirivalvetorn Pāvilstas	38	124	Kommunistliku terrori ohvrite mälestuspaik Tomakalnsis	48	156	Metsavendade punker „Mežabrāļi“	59
94	Pāvilsta Koduloomuuseumi pūšināitis	38	125	Olaine Ajaloo- ja Kunstimuuseum koos Esimese maailmasõja õpperaja ja punkrīga	48	157	Metsalahingu puhkeala ja raudteesild üle Amata jõe	59
95	Akmeņragši tuletorn	38	126	Rannakaitserajatised Mangaļsalas	49	158	Melānija Vanaga muuseum ja Siberi muldonn	59
96	Holokausti ohvrite memoriaalansambel Liepājas	39	127	Nõukogude sõjaväelinnak Mežgarciemsis	49	159	More lahingu muuseum	60
97	Põhjaforidid Karostas	39	128	Sõjaväejalgrataste väljapanek Saulkrasti Jalgratamuuseumis	49	160	Metsavendade mälestuspaik Sērmūkšis	60
98	Karosta	39	129	Näitus Ādaži garnisoni ajalooost	50	161	Piebalsa koduloonäitus Inešis	60
99	Karosta vangla	40	130	Riia vennaskalmistu	50	162	Alūksne muuseum	61
100	Priekule marsruut „Teise maailmasõja jälgedes Kuramaa kotis“	40	131	Näitus KGB hoones „KGB ajalugu Lātis“	50	163	Nõukogude sõjaväe raketibaas Zelfiņis	61
101	Priekule vennaskalmistu memoriaalansambel	40	132	Lāti Okupatsiooni-muuseum	51	164	Gulbene raudteejaam	61
102	Vairņode lennuväli	41	133	Lāti Sõjamuuseum	51	165	Lāti sõjaväe suvelaagriplats Lītenes	62
103	Vagunimuuseum kūdītāmiste mälestuseks Skrunda raudteejaamas	41	134	1991. aasta barrikaadide muuseum	51	166	Matkarada ning metsavendade laagri- ja mälestuspaik Stompaki soos	62
104	Skrunda mōis ja raadiolokatsioonijaama ekspositsioon	41	135	Riia Geto- ja Lāti Holokaustimuuseum	52	167	Nāitus „Abrene ruumid“	62
105	Oskars Kalpaksi muuseum ja mälestuspaik Airītes	42	136	Salaspils memoriaalansambel	52	168	Bronzislava Martuževa luuleait	63
106	Ezere kultuuri- ja kodulooheidla Mūitas Nams (Tollimaja)	42	137	Sumasaar (Nāves sala)	52	169	Lubāna Turismi- ja Kultuuripärandikeskus	63
107	Kuramaa kofi muuseum Zantes	42	138	Tīnūži Mōisa Kultuuripärandikeskus	53	170	Polkovniku Oskars Kalpaksi sūnnikoht Liepsalas ja viimane puhkepaik Visagalsi kalmistul	63
108	Paadireis Ciecere jārvel paadiga Zezer	43	139	Militaarpärandi väljapanek kohvikus Dakota	53	171	Teise maailmasõja muuseum Aglonas	64
109	Salduse Saksa sõdurite kalmistu	43	140	Aizkraukle Ajaloo- ja Kunstimuuseumi väljapanek „Nõukogude aastad“	53	172	Sõjatehnikamuuseum Svētes	64
110	Nõukogude armee polūgoon Zvārdes	43	141	Valka maa-alune komandokeskus	54	173	Daugavpils kindlus	64
111	Īle metsavendade punker	44	142	Valka raudteejaam	54			
			143	Nāitus „Valka – Lāti iseseisvuse hēll“ Valka Koduloomuuseumis	54			

Nõukogude piirivalvekordon asus endise merekooli hoones. Selle kõrval asus piirivalve vaatlustorn, mis on hästi säilinud. Teine vaatlustorn asub merekaldal parkla juures. Vaatlustornid tuletavad meelde Nõukogude okupatsiooni aega, kui Mazirbe oli suletud piiritsoon ja tsiviiliskuld tohtisid mere äärde minna vaid valgela ajal selleks ettenähtud kohtades. Piirivalve vaatlustorn on üks paremini säilinud sedasorti objekte Läti rannikul. Sinna ronimine on ohtlik.

81 Mazirbe piirivalve vaatlustorn ●

Mazirbe (next to free parking at the beach), Kolkas pag., Talsu nov., Läti, GPS: 57.6925,22.3265

www.celotajs.lv/lv/e/mazirberobezsardze

82 Taastatud Saksa armee muldonnid Melsils käämpingus ●

Melsils, Rojas pag., Talsu nov., Läti, GPS: 57.6528,22.5733

+371 28605606
www.melsils.lv
info@melsils.lv

Melsils käämping asub mere ääres 10 km kaugusel Kolkast. Seal on võimalik ööbida taasarajatud Saksa armee tüüpi muldonnides. Teise maailmasõja ajal asusid siin Saksa sõjaväe piirivalvekordon ja laagripplats ning sõdurid ehitasid endale ümbruskonnast leitud materjalidest liivaluidetes onnid. Rannikuluidetest võib endiselt leida kaevikuid.

Käämpingus on kaks muldonni: Punker 13 on suurem ja selles on kolm narivoodit; väikeses onnis on kaks narivoodit. Melsils käämping sobib kuni 300 inimesele aktiivse puhkuse ja spordiürituste korraldamiseks. Selle lähedal asuvad Sifere looduskaitseala, järsk mererannik ja metsarajad. Ümbritsevasse loodusesse on maha märgitud jalgrattarajad. Mere ääres asuvad telkimis- ja lõkkekohad, rannas võib ööbida kahe- ja neljakohalistes tünnikujulistes majades. Rannas on ka saun, kus võib vihelda erinevate vihtadega.

Dundaga piirkonna Püpoli külalistemaja peremees Edgars Kārklevāls pakub juba üle 15 aasta ajaloo huvilistele külalstajatele võimalust teha väljasõit Põhja-Kuramaale ja sealsetele endistele sõjaväealadele Nõukogude armee veoautodega GAZ-66 (kuni 24 inimest) ja UAZ-3151 (kuni 6 inimest), mille ta on ise renoveerinud. Külalistemaja territooriumil võib tutvuda Nõukogude sõjaväeautode ja muu tehnikaga.

83 Nõukogude sõjaväeautode kogu ●

"Pūpoli", Dundaga, Dundagas pag., Talsu nov., Läti, GPS: 57.5168,22.3587

+371 29197900
www.celotajs.lv/lv/e/pupoligaz66
pupoli9@inbox.lv

Oviši tuletorn asub Kuramaa rannikul Tārgale vallas Oviši külas ja on vanim tuletorn Lätis (ehitatud 1814. aastal). Oviši tuletorn on 37 m kõrge. Tuletorni konstruktsioon on kahe silindriiline: selle läbimõõt on 11,5 m ning kiviseina sees on teine torn, mille läbimõõt on 3,5 m. Selliseid kahe silindrilisi tuletorne kasutati 18.–19. sajandil Euroopas ka kaitserajatistena vaenlase rünnaku vastu. Oviši tuletorni muuseumi majakavarustuse ja navigatsiooniseadmete kollektsiooni peetakse Läti majakamuuseumite kogude seast suurimaks. Sobiva ilma korral võib Oviši tuletornist näha Irbe majakat.

Teise maailmasõja lõpus paiknes Oviši tuletorni lähedal Saksa sõjaväe pataljoni staap ja 530. mereväe suurtükiviisi 4. patarai ühes mitme õhutõrjesuurtükiga. Võimalik, et tuletorni jalamil asus raadiolokatsiooni ja infrapunakiirguse avastamise seade Donau Gerät. Hiljem asus tuletorni lähedal Nõukogude piirivalvekordon, kuid ükski nõukogudeaegne hoone ei ole tänaseni säilinud. Tuletorni territooriumil asub endiselt Oviši jaamahoone.

84

Oviši tuletorn ja rannavalve

Oviši, Tārgales pag.,
Ventspils nov., Lāti,
GPS: 57.5687,21.7159

+371 26264616
www.portofventsps.lv/lv/brivosta-sabiedribai/bakas
info@vbp.lv

85

Ventspils Rahvusvaheline Raadioastronoomiakeskus

Irbene, Ances pag.,
Ventspils nov., Lāti,
GPS: 57.5598,21.8614

+371 29230818
www.virac.eu
virac@venta.lv

Ventspils Rahvusvaheline Raadioastronoomiakeskus, mida tuntakse ka Irbene raadioteleskoobi nime all, asub endises Nõukogude sõjaväelinnakus Irbenes. Kosmoseluurejaam „Zvjozdochka“ (Väike Täht) oli kunagi sõjaväeüksus nr 51429. Selle salajase Objekti kogupindala oli 200 hektarit. Objekt sai avalikuks alles 1993. aastal. Algselt oli siin kolm antenni, mille abil võisid sõjaväelased kinni püüda ja pealt kuulata vaenuliku lääne telefonikõnesid.

Praegu tegutseb Irbenes raadioastronoomiakeskus, mis on maailmas suuruselt kaheksas. Selles töötab 32 m kõrgune pöörlev paraboolantenn RT-32, mis on kõige suurem seesugune antenn Põhja-Euroopas ja suuruselt kaheksas maailmas, ning veel üks 16 m kõrgune antenn RTs-16. Seade uurib kosmosesignaale. Kõige kaugemad kinnipüütud signaalid on olnud pärit Luige tähtkujust. Ekskursioon sisaldab jalutuskäiku Irbene endise sõjaväelinnaku territooriumil, tutvumist maa-aluse tunneliga ja raketikonstruktori Friedrich Zanderi mälestustoa külastamist Kristālsi-hoones.

Ventspils mereäärses vabaõhumuuseumis saab kitsarööpmelisel raudteel sõita veduriga Mazbānītis kahel liinil: ringliini pikkus on 1,4 km ning mäelliini pikkus on 3 km. Vedur Mazbānītis vedas aastatel 1916–1963 reisijaid ja kaupa 600 mm laiusel kitsarööpmelisel raudteel. Raudtee on Esimese maailmasõja aegne pärand, mis etendas olulist rolli Põhja-Kuramaa kultuurilises ja majanduslikus arengus, sest ühendas asulaid ja löi töökohti.

600 mm kitsarööpmelise raudteevõrgu ehitamist alustati Esimese maailmasõja ajal, kui Saksa armee hakkas 1916. aastal okupeeritud Läti territooriumil ehitama nn Sõjaväe väliraudteid (saksa keeles *Heeresfeldbahn*). Nende raudteede ehitamine käis kiiresti, neid oli lihtne lammutada ja teistele rindejoontele viia. Läti kitsarööpmelist raudteevõrku kasutati pidevalt ka Teise maailmasõja ajal. Ligi 60 aastat oli kitsarööpmelisel raudteel sõitev rong ainus kindel veok reisijate, põllumajandustoodete ja puidu transportimiseks suurematesse linnadesse nii talvel kui suvel.

86

Kitsarööpmelise raudtee auruvedur Mazbānītis Ventspils Mereäärses vabaõhumuuseumis

Riņķa iela 2, Ventspils,
Lāti,
GPS: 57.3864,21.5345

+371 63624467, +371 22466099,
muzejs.ventsps.lv/piejuras-brivdabas-muzejs/
mazbanitis/vesture, brivdaba@ventsps.lv

46. rannakaitsepatarei taastatud tulejuhtimistorn asub Ventspilsis Saulrieta tänaval ja on küllastajatele avatud vaatetornina. Torn koos selle juures asuva nelja suurtüki positsiooniga on ainus nii hästi säilinud Teise maailmasõja aegne rannakaitsepatarei Lätis. Torni välisplatvormile viib trepp ja sealt avaneb vaade merele. Torni kõrvale on paigaldatud infostend, millel asuva QR-koodi abil saab vaadata animatsiooni ajaloosündmustest. Torni juurde on rajatud uus tänav, suur parkla ja laudtee üle looduskaitseala.

See sõjaväekompleks ehitati 1939. aastal, mil NSVL hakkas Lätti rajama oma sõjaväebaase. 46. rannakaitsepatareil oli neli positsiooni suurtükkidele B-13. Patarei osales esimest korda lahingus 24. juunil 1941, kui Ventspilsis sadamat ründasid Saksa sõjalaevad, mille patarei Läänemere kaldalt eemale tõrjus. 28. juunil 1941 lasi Nõukogude armee suurtükid õhku.

87

Ventspils 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn ●

Saulrieta iela, Ventspils, Lāti,
GPS: 57.3779,21.5266

+371 63624467, www.visitventspils.com/lv/ko-darit-ventspili/1360/?group=10&brivdaba@ventspils.lv

88

Užava tuletorn ● ●

Užava, Užavas pag.,
Ventspils nov., Lāti,
GPS: 57.2091,21.4127

+371 63630573, +371 28341836
www.portofventspils.lv/lv/brivosta-sabiedribai/bakas_info@vbp.lv

Užava tuletorn asub Užava külast 3 km kaugusel asustamata kohas, 28 m kõrgusel liivaluigel. Tuletorn on ehitatud 1879. aastal. 1910. aastal rajati 7–8 cm paksustest laudadest sulundsein, mis täideti eestpoolt kividega, sest sealne rand on lauge ning merelained olid hakanud uuristama luite jalamit. Esimese maailmasõja ajal sai Užava tuletorn kõvasti kahjustada: hävis tuletorni ülemine silindriline osa ning suurtükitules hävisid ka abihooned. Terveks jäi vaid torni kaheksanurkne vundament, mille peale ehitati 1925. aastal uus tuletorn. Uus torn sarnaneb väliselt eelmisega. Nii kaua, kui tuletorn on selle koha peal seisnud, on tegeletud selle all oleva rannandõlva tugevdamisega. Torni kõrgus on 19 m, kõrgus merepinnast 44 m ja signaalituli on nähtav 15 meremiili kaugusele.

Teise maailmasõja ajal 1944. aasta lõpus asus Užava tuletorni läheduses Saksa armee 113. julgestusrügemendi staap ühes mitme rannakaitsepatareiga. Otse tuletorni kõrval asus suurtükiväe eelvaatlustorn koos prožektoritega. Teise maailmasõja lõpus jäi Užava tuletorni lähedusse ainult 530. mereväe suurtükiväediviisi 7. patarei viie õhutõrjesuurtükiga.

Rubenise Pataljoni Muuseum asub Ugāles. See annab ülevaate Roberts Rubenise pataljonist, mis teenis 1944. aastal kindral Jānis Kurelise alluvuses Kuramaal, ning Kurelise sõdurite tegevusest ja rahvuslikust vastupanuliikumisest. Muuseumis on väljapanek Lāti Kesknõukogu ja selle Ventspilsis rühma tegevuse kohta ja seal eksponeeritakse Lāti Kesknõukogu memorandumit 188 allkirjaga ja allkirjutanute fotodega; see dokument on kantud UNESCO maailma mälu Lāti registrisse. Lāti Kesknõukogu oli Lāti kõrgeim poliitikajuhtimiskeskus pörandaaluse valitsusega Lāti okupatsioonide ajal 1943–1994; see loodi eesmärgiga koordineerida erinevate lāti vastupanuliikumiste tegevust Lāti riikliku iseseisvuse taastamiseks. Muuseum korraldab ka väljasõite pataljoni ajaloo seisukohalt olulistesse kohtadesse, nt rekonstrueeritud punkri juurde Usma vallas ja lahinguväljadele Renda ja Zlĕkase vallas.

89

Rubenise pataljoni muuseum ● ●

"Silmači", Ugāle, Ugāles pag.,
Ventspils nov., Lāti,
GPS: 57.2646,22.0478

+371 26559172
rezistence.lv
rubena.fonds@inbox.lv

Rubenise pataljoni 2. roodu restaureeritud muldonn asub Usma valla metsas Ilziķi järve ääres. Väljastpoolt saab seda näha igal ajal tasuta, kuid tasulised ekskursioonid punkrisse tuleb ette tellida.

Leitnant Roberts Rubenise pataljon kuulus kindral Jānis Kurelise moodustatud väeosa koosseisu, mis ei alistunud Saksa vägedele ja osutas tugevat vastupanu. 14. novembrist 9. detsembrini 1944 pidasid Kurelise väeüksuse pataljonid leitnant Roberts Rubenise juhtimisel Ugāle, Usma, Renda ja Zlēkase vallas ägedaid lahinguid politsei-kindral Friedrich Jeckelni juhitud Saksa armee 16. väeosa, SD- ja SS-üksuste vastu. Rubenise mehed olid hästi relvastatud ja organiseeritud, nad ei seostanud end kummagi vaenuliku okupatsioonivõimuga ning nende võitlus on Läti rahvusliku vastupanuliikumise ajaloos kõige laiaulatuslikum ja pikem. Renda ja Zlēkase juures peetud lahingutes langes umbes 250 Saksa sõdurit; Rubenise pataljon kaotas vaid 50 sõdurit. Nende päevade sündmusi tuletab meelde restaureeritud punker metsas: see on pinnasega kaetud ning maasse kaevatud palkhoone, kus Rubenise pataljoni mehed elasid.

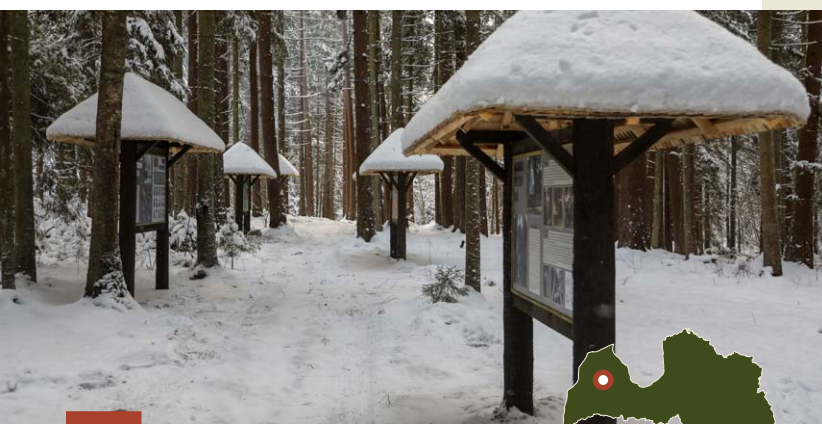

90

Rubenise pataljoni punker ja lahinguväljad ●●

Ugāles pag., Ventspils nov.,
Lāti,
GPS: 57.2634,22.1819

+371 26559172, www.visitventspils.com/lv/ko-darit-ventspili/655/?category=117
rubena.fonds@inbox.lv

91

Rahvusliku vastupanuliikumise muuseum Rendas ●●

"Viesturi", Rendas pag.,
Kuldīgas nov., Lāti,
GPS: 57.0496,22.3005

+371 26559172
rezistence.lv
rubena.fonds@inbox.lv

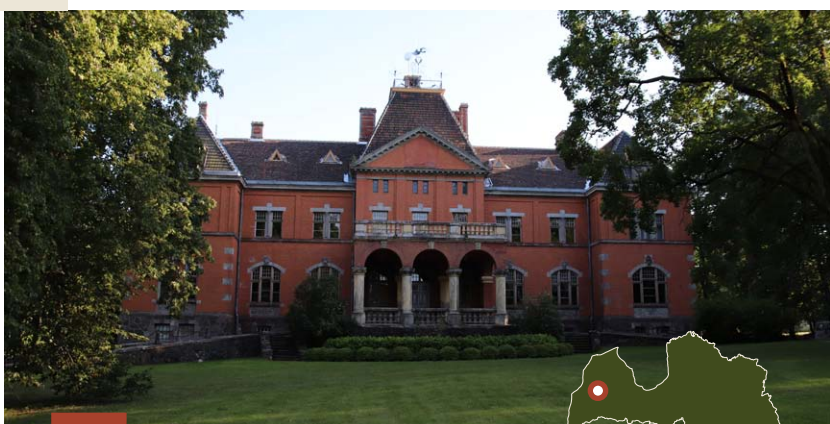

Muuseum asub mõne kilomeetri kaugusel Renda keskusest. Ekspositsioon tutvustab 50 aastat kestnud vastupanuliikumist Lātis: vastupanu esimesele Nõukogude okupatsioonile, Natsi-Saksamaa okupatsioonile ning nii relvastatud kui vägivallatut vastupanu teisele Nõukogude okupatsioonile. Ekspositsioon asub kahes hoones. Ühes hoones asub esimest Nõukogude okupatsiooni ja Saksa okupatsiooni tutvustav näitus. Taastatud aidahoonesse on välja pandud näitus metsavendlustest. Kahe hoone vahel asub punker autentse sisseseadega ja kaevikud, mida mööda sõdurid liikusid. Muuseumi lähedal Rendas asub harjutusväljak – kaevikud, blindaazid ja takistusrada – noorsõduritele ja teistele huvilistele. Külastused tuleb ette tellida.

Siin lähedal leidis 1946. aasta jaanuaris aset üks suurimaid metsavendade lahinguid. Āpūznīeki lahingus alistas Kabile metsavendade rühm okupatsioonivõimu väed, kes olid arvulises ülekaalus. Lahingupaika on sisse seatud puhkeala ja püstitatud infostendid.

Pelči mōis asub Kuldīga piirkonnas Pelči vallas. Lossiekskursioonid tuleb ette tellida. Pelči mōis ehitati aastatel 1903–1904. See on arhitekt Wilhelm Neumanni autoritōo ja üks silmapaistvamaid 20. sajandi alguse mōisalosse Lātis. Arhitektuurikeeles on kasutatud renessansi, baroki ja juugendstiili kompositsioonilisi pōhimōtteid ja elemente. 19. sajandi lõpust 1920. aastani kuulus mōis vürst von Lieveni perekonnale.

Pelči mōisalossis asus aastatel 1944–1945 Kuramaa kotis oleva Saksa väegrupi Nord staap (alates 25. jaanuarist 1945 kandis väegrupp nime Kurland). Väegrupi Nord staap kolis Siguldast Pelči mōisahoonesse 23. septembril 1944, sest 18. armee väed kavandasid taganemist Eestist. Staap jäi siia kuni 1945. aasta mai keskpaigani, kui pärast väegrupi Kurland kapitulatsiooni anti info ja dokumendid üle Punaarmee ohvitseridele.

92

Pelči mōisaloss ●

Pelči, Pelču pag.,
Kuldīga nov., Lāti,
GPS: 56.9189,21.9682

+37126354396, +371 28219210
pelci.lv, +371 29334403,
tourinfo@kuldiga.lv, visitkuldiga.com

Nõukogude piirivalvetorn asub Pāvilosta lõunapoolse muuli lähedal. Nõukogude piirivalve kunagine vaatlustorn, mida alates 1990. aastate algusest enam ei kasutatud, on nüüd muudetud vaateplatvormiks, millel asub 360 kraadi pöörlev maismaateleskoop. Seal avanevad ilusad vaated merele ja laevadele ning seal võib vaadelda linde. Torn on lubatud ronida ainult suveperioodi valgel ajal. Kuna torni trepid on üsna järsud, peavad külastajad hindama oma võimeid, tervislikku seisundit ja võimalikke riske. Vaatetornis ja selle ümbruses on videovalve. Talvel on torn külastajatele suletud.

93

Nõukogude piirivalvetorn Pāvilostas ●

Ostmalas 2, Pāvilosta,
Dienvidkurzemes nov., Lāti,
GPS: 56.8898,21.16829

+371 63498229, +371 29121894
www.pavilosta.lv/lv/turisms/apskatesobjekti/
pavilosta, tic@pavilosta.lv

94

Pāvilosta Koduloomuuseumi pūsināitis ●●

Dzintaru iela 1, Pāvilosta,
Dienvidkurzemes nov., Lāti,
GPS: 56.8895,21.1722

+371 63498276, +371 29226273,
www.visitpavilosta.lv/iepazisti-un-izbaudi/
category/apskates-objekti
irina.kurcanova@pavilosta.lv

Pāvilosta Koduloomuuseumis võib vaadata näitust „Pāvilosta, suletud ala”, mis rāāgib elust Pāvilostas Nõukogude okupatsiooni aastatel: täitevvõimust, piiritsoonist, kalurikolhoosist, kultuurielust ja olmest. Lisaks pūsiekspositsioonile on vālja pandud interaktiivne tundekūllane digināitis kahes keeles ning audiovisuaalne installatsioon filmiga Pāvilostast.

Lisaks on muuseumis vālja pandud uus nāitis „Pāvilosta kuldseid liivaterad”. Digitaalne vāljapanek tutvustab ammuseid sūndmusi, Pāvilosta kujunemist ja tāhtsamaid arenguid alates 1918. aastast tānapāevani. Militāarpārandit puudutatakse vabadusvõitlejate rāākivas Lāti Vabadussūja seksioonis ja Nõukogude okupatsiooni seksioonis.

Akmeņragsi tuletorn asub Saka vallas, Pāvilostast 10 kilomeetrit edelas. Majaka tippu viib keardtreppl ning seal avaneb vaade merele ja ūmbritsevatele metsadele. Praegune 37 meetri kōrgune tuletorn ehitati 1921. aastal. Eelmine tuletorn hāvis Esimese maailmasūja ajal. Akmeņragsi tuletorn paistab teiste Lāti tuletornide seast silma, sest see asub ūhes meresūidu jaoks kōige ohtlikumas kohas kogu Lāānemere rannikul. Majaka tuli tāhista umbes kahe meremiili ehk 3,7 km pikkust kivist madaliku, mis loode suunas merre ulatub. Selles madalikus on meri vaid veidi ūle kahe meetri sūgav. Majaka asukoht on jāānud endiseks, kuid rannajoon on aastate jooksul taandunud. Kuigi navigatsioonituli on siin olnud alates 1879. aastast, on Akmeņrags olnud tunnistajaks mitmele laevahukule. Nendest tuntuim on Lāti aurulaeva Saratow madalikul jooksmine 1923. aasta septembris. 1919. aastal asus Saratowil lūhikest aega Lāti Ajutine Valitsus. Akmeņragsis asus varem piirivalvekordon ja siin vōib nāha endiseid Nõukogude sūjavāehooneid.

95

Akmeņragsi tuletorn ●

Sakas pag.,
Dienvidkurzemes nov., Lāti,
GPS: 56.8319,21.0580

+371 28350899
www.portofventspils.lv/lv/brivosta-sa-
biedribai/bakas, info@vbp.lv

Läti suurim holokaustiohvrite memoriaalansambel asub Liepājas Šķēde liivaluidetes. Memoriaalansambel on pühendatud rohkem kui 3000 Liepāja juudi mälestusele, kes tapeti Teise maailmasõja ajal. See on Iisraeli rahvusühmboli menora ehk 7-harulise küünlajala kujuline. Memoriaali kontuur, mida on hästi näha linnulennult, on valmistatud lõhutud kivirahnudest ja graniitplokkidest. Menoraa tuled on valmistatud graniitsammastest, millele on raiitud heebrea, inglise, läti ja vene keeles värsid Jeremija nutulauludest.

96

Holokaustiohvrite memoriaalansambel Liepājas

Lībiešu iela, Šķēdes kāpas,
Medzes pag., Dienvidkurzemes
nov., Läti,
GPS: 56.5997,21.0218

+371 63 480 808, +371 29 402 111
liepaja.travel/darit-un-redzet/memorials-holo-
kausta-upuriem, info@liepaja.travel

97

Põhjaforidid Karostas

Jätņieku iela 25, Liepāja,
Läti,
GPS: 56.5912,21.0148

+371 26369470
liepaja.travel/darit-un-redzet/ziemelu-forti
info@karostascietums.lv

Põhjaforidid on Liepāja kindluse tuntuim ja visuaalselt kõige muljetavaldavam osa. Selle ajalooline nimetus on Kindlusepatarei nr 1 ja selle ehitas Vene tsaariarmee 19. sajandi lõpus.

Vähem kui 10 aastat pärast Liepāja kindluse ehitamist, 1908. aasta novembris, see likvideeriti, sest selle ehitamist peeti strateegiliseks veaks. Osa kahureid demonteeriti ja viidi Leedus asuvasse Kaunase kindlusesse, osa aga sulatati ümber. Kaitserajatisi detoneeriti kaks korda nende hävitamiseks. Plahvatustest on tänapäevani osaliselt säilinud suurtükipatareid ja maa-alused rajatised. Nii nagu Karosta, olid ka Põhjaforidid Nõukogude okupatsiooni ajal suletud sõjaväeala. Põhjaforte külastades tuleb olla väga ettevaatlik. Nagu ka teistel Läti rannikualadel, on ka Karostas Läänemere järsk rannikuala võimalike maalihete tõttu ohtlik. Seetõttu ei ole lubatud kõndida kindluse varemete all.

Karosta on Baltimaade suurim ajalooline sõjaväeala, mis hõlmab peaaegu kolmandiku kogu Liepāja territooriumist. Karosta on ainulaadne sõjaväe- ja kindlustushooneite kompleks Läänemere kaldal, mis on eriline Läti ja kogu maailma ajaloos ja arhitektuuris. Karostas asuvad sellised militaarpärandi objektid nagu Põhjamuul ja -fordid, redan, Karosta vangla, Karosta veetorn, Püha Nikolai õigeusu merekatedraal ja Oskars Kalpaksi sild.

98

Karosta

Karosta, Liepāja, Läti,
GPS: 56.5786,21.0411

+371 26369470
liepaja.travel/darit-redzet/karosta
info@karostascietums.lv

39

Liepāja Karosta vangla on ainus turistidele avatud sõjaväevangla Euroopas. Hoone ehitati 1900. aasta paiku sõjaväehaiglaks, kuid seda ei ole kunagi algsel otstarbel kasutatud. Hoone muudeti ümber ajutise distsiplinaarkaristuse kandmise kohaks ja seda kasutati vanglana kuni 1997. aastani.

Võimude vahetumisel jäi asutuse otstarve ikka samaks: vangide hulgas on olnud nii revolutsionääre, Vene tsaararmee madruseid ja allohvitsere, Saksa desertööre, Stalini-aegseid rahvavaenlasi kui ka Nõukogude ja Läti armee sõdureid. Praegu on Karosta vanglat võimalik külastada giidiekursiooniga. Ekskursiooni ajal saavad külastajad tutvuda vangla ajaloo, vaadata kambreid ja kartserit ning kuulata huvitavaid ja isegi kummituslikke lugusid vanglaelust. Julgematel on võimalus mängida mängu „Trellide taga“ või proovida kinnistest ruumidest välja pääseda. Need, kes ei tunne hirmu, võivad veeta öö vanglakambris. Karosta vanglas asub Karosta külastuskeskus, nõukogudeaegne puhvet ja suveniiripood. Pakutakse giiditeenust kogu Karostas.

99

Karosta vangla ● ● ●

Invalīdu iela 4, Liepāja,
Lāti,
GPS: 56.5465,21.0213

+371 26369470
karostascietums.lv
info@karostascietums.lv

EN DE

100

Priekule marsruut „Teise maailmasõja jälgedes Kuramaa kotis” ●

Priekule, Dienvidkurzemes
nov., Lāti,
GPS: 56.4391,21.5812

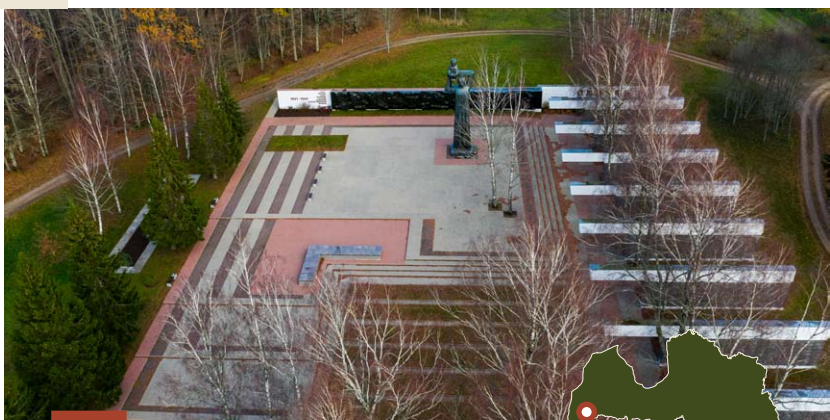
+371 26132442, 634 97950
leismalite.lv/marsruts-pa-2-pasaules-karapedam-kurzemes-katla,
turisms@priekulesnovads.lv

Giidiekursioonid tutvustavad Priekule linna ümbruses asuvaid Teise maailmasõja lahinguvälju. Marsruudi pikust ja ekskursiooni kestust saab kohandada grupi huvidele: 10 kilomeetrist kolme tunniga kuni 40 kilomeetrini kuue tunniga. Ekskursioonid toimuvad aastaringelt läti, vene ja inglise keeles ning need tuleb ette tellida. Ekskursioonid sobivad alates 13. eluaastast. Kõige sobivam transpordivahend on auto või kuni 30-kohaline buss. Peamised peatuspaigad: 1) Gramzda, kust Nõukogude armee alustas 1944. aasta sügisel rünnakut Saksa sõjaväe positsioonide vastu Priekules; 2) Priekule vennaskalmistu – Baltikumi suurim vennaskalmistu, kus puhkab üle 23000 Punaarmee sõduri; 3) Priekule – strateegilise tähtsusega paik Kuramaa kotti lõunaosas, kus peeti eriti raske ja keeruline lahing; 4) Krote, kus 1945. aasta veebruaris Värtāja jõe kaldal peatus Nõukogude armee rünnak Kuramaa kotti piiratud Saksa vägede vastu.

Priekule vennaskalmistu memoriaalansambel Liepāja-Priekule-Skoda maantee kõrval on suurim Teises maailmasõjas osalenud Nõukogude sõdurite matmispaik Baltimaades. Siia on maetud üle 23000 Nõukogude sõduri. Operatsioon „Priekule“ oli üks ägedamaid Kuramaa kotti lahinguid, mis kestis 1944. aasta oktoobrist kuni 1945. aasta 21. veebruarini. Priekule lahing 1945. aasta veebruaris kestis ilma katkestusteta seitse päeva ja ööd ning nõudis mõlemal poolel väga palju ohvreid. Kuni Priekule vennaskalmistu ümberkujundamiseni memoriaalansamblikas asus siin silmapaistva läti skulptori Kārlis Zāle (1888–1942) viimaseks tehtud mälestusmärk, mis oli mõeldud vabadussõja mälestuseks Alojasse. Aastatel 1974–1984 kujundati Priekule vennaskalmistu 8 ha suurune ala ümber Teises maailmasõjas langenute memoriaalansamblikas. Selle kujundasisid skulptor P. Zaļkalne, arhitektid A. Zoldners ja E. Salguss ning dendroloog A. Lasis.

Memoriaalansambli keskel asub 12 m kõrgune emakese kodumaa kuju, graniitplaatidele on graveeritud langenute nimed. Kuni Läti taasiseseisvumiseni tähistati siin iga aasta 9. mail suurelt võidupüha.

101

Priekule vennaskalmistu memoriaalansambel ●

P14 ceļa malā, Priekule,
Dienvidkurzemes nov., Lāti,
GPS: 56.4317,21.5988

+371 26132442, 63497950
leismalite.lv/priekules-bralu-kapu-memorialansamblis, turisms@priekulesnovads.lv

Vaiņode lennuväljal on säilinud 16 nõukogudeaegset lennukiangaari ja 1800 m pikkune osa kunagisest 2500 m pikkusest lennurajast. Lennuvälja külastamine tuleb ette tellida. Vaiņode lennuväli oli üks Läti lennunduse hälle, see rajati Läti iseseisvuse ajal ja oli hiljem üks suurimaid sõjaväelennuvälju Baltimaades. 1916. aastal ehitati kaks angaari Saksa sõjaväe diržaablitele, mille ülesanne oli luureandmete kogumine ja Vene armee positsioonide pommitamine. Hiljem ostis Riia linn diržaablite angaari ja kasutas nende katusekonstruktsioone Riia keskuru paviljonide ehitamiseks. Mais 1940 kolis Vaiņodesse Punaarmee õhuväe 31. pommituslennukite polk ja alustati standardse betoonplaatidest lennuraja ehitamist. 1944. aasta suve lõpus kasutasid osaliselt valminud lennuvälja Saksa õhuväeüksused ning Teise maailmasõja lõpus kasutasid sama lennuvälja jälle Punaarmee õhuväeüksused, kes võitlesid Saksa väegrupi Kurland vastu. Pärast Teist maailmasõda paiknesid Vaiņodes 1992. aastani Nõukogude õhuväed.

102

Vaiņode lennuväli ●●●

Vaiņodes pag.,
Dienvidkurzemes nov., Läti,
GPS: 56.4083,21.8889

+371 29229743
leismalite.lv/vainodes-lidlauks
inara.avotina@inbox.lv

103

Vagunimuuseum küüditamiste mälestuseks Skrunda raudteejaamas ●●

Stacijas iela 2, Skrunda,
Läti,
GPS: 56.6801,22.0123

+371 29334403
www.skrunda.lv/turisms/apskates-objekti/
skrunda-un-pagasts-/deportaciju-pieminas-
vagens-muzejs
tourinfo@kuldiga.lv

1941. aasta juuniküüditamise ja 1949. aasta märtsiküüditamise mälestuseks on Skrunda raudteejaama juurde püstitatud mälestuskivi ja neljateljelisse vagunisse sisse seatud muuseum. See on esimene vagunimuuseum Lätis, kus on püsiekspositsioon: fotod, kirjad, memuaarid, dokumendid ja küüditatud inimeste valmistatud esemed. Skrunda jaam oli koht, kuhu välja saadetavad inimesed kokku koondati, ja üks kolmest piirkonnajaamast, kuhu toodi inimesi Skrunda ja Kuldīga ümbruskonnast. 1941. aastal küüditati siit Siberisse Krasnojarski kraisse hiljem taasiseseisvunud Läti Vabariigi esimeseks presidendiks saanud Guntis Ulmanise perekond.

Ekspositsioon Skrunda raadiolokatsioonijaama ja Läti Rahvarinde tegevuse kohta on välja pandud Skrunda mõisa. Skrunda raadiolokatsioonijaam, mille varjunimi oli kombinaat, oli NSVLi läänesektoris asuv raketite hoiatus-süsteem. Kohanimi Skrunda-2 tähistab NSVLi sõjaväelastele ehitatud linna Skrundast 5 km Kuldīga poole. Selles tegutses radarijaam Dņepr ja sinna rajati uus moodne jaam Darjal. Ehitus peatati ja Darjali radarijaam õhiti 4. mail 1995. Radarijaam Dņepr suleti riikidevahelise lepingu alusel 31. augustil 1998.

104

Skrunda mõis ja raadiolokatsioonijaama ekspositsioon ●

Pils iela 2, Skrunda, Läti,
GPS: 56.6706,22.0235

+371 22113355, www.skrundasmuiza.lv
edgars.vizulis@skrundasmuiza.lv

EN

41

Oskars Kalpaksi muuseum ja mälestuspaik Airītes asub Salduse ja Skrunda vahel, maantee A9 lähedal. Näitus annab ulatuslikku teavet Läti sõjavõe ülemjuhataja Oskars Kalpaksi ja tema pataljoni kohta ning tutvustab Läti Rahvusarmee ajalugu ja mälestuspaiga Airītes loomise lugu. Näitus tutvustab Oskars Kalpaksi kui isiksust, sõdurit ja Läti iseseisvuse eest võitlejat. Ekspositsiooni täiendavad mälestussalvestised audioformaadis (lāti, inglise, saksa keeles). Need rõhutavad 1918. ja 1919. aasta sündmuste tähtsust Läti omariikluse kaitsmisel. Muuseumihoone on restaureeritud. Sisepääs on tasuta, giidiekskursioonid on tasu eest. Seal asub ka puhkeala, park, takistusrada, pakutakse mitmesuguseid tegevusi ning seminarisaali kuni 30 inimesele.

105

Oskars Kalpaksi muuseum ja mälestuspaik Airītes ●

"Airītes", Zirņu pag.,
Saldus nov., Lāti,
GPS: 56.6784,22.1553

+371 22017465
www.karamuzejs.lv/ok
airites@karamuzejs.lv

106

Ezere kultuuri- ja koduloohoidla Muižas Nams (Tollimaja) ● ●

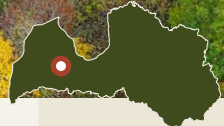
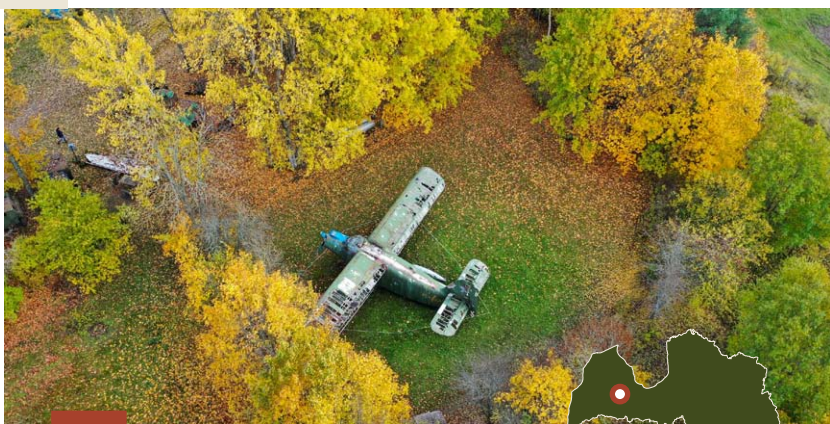
"Ezeres Muižas punkts",
Ezere, Ezeres pag.,
Saldus nov., Lāti,
GPS: 56.4027,22.3695

+371 29475438, 63842152
turisms.saldus.lv/kur-doties/ko-skatit/
militarais-mantojums-un-objekti
antra.ozoli@gmail.com

Ezere tollimaja asub Salduse-Māzeikiai maantee lähedal Lāti-Leedu piiril Ezeres. Selles hoones kirjutati 8. mail 1945 alla Kuramaa kotti piiratud Saksa väegrupi Kurland kapitulatsioonikõrgele. Arvatakse, et Teine maailmasõda lõppes tegelikult Ezeres. Tollimaja väljapanek kajastab Teise maailmasõja lõpu sündmusi ja Ezere valla ajalugu. 1945. aasta 7. mai hommikul saatis Leningradi rindeülem marsal L. Govorov väegrupi Kurland juhtkonnale ultimaatumini relvade mahapanekuks. 8. mail kirjutasi osapooled alla kapitulatsioonikõrgele, milles kirjeldati kapitulatsioonikorda, relvade kogumiskohti, esitamisele kuuluvaid dokumente, andmete ulatust ning muid praktilisi küsimusi.

Kuramaa koti muuseum on suur erakogu Kuramaal, mis on pühendatud Teise maailmasõja sündmustele. Muuseum asub Zante külas Kandava vallas, paigas, mis on osa Kuramaa kotti sõjaajaloost. Muuseumisse on välja pandud sõjaajaloolisi esemeid ja militaartehnikat ning siin võib tutvuda restaureeritud kaevikutega. Kuramaa kotiks nimetatakse Saksa armee ja Punaarmee vahelisi lahinguid Kuramaal aastatel 1944–1945. Need lahingud olid tähelepanuväärsed, sest Saksa armee, mis paiknes osaliselt isoleeritud maa-alal, suutis vastu pidada Punaarmee mitmele ägedale rünnakule ajal, mil Berliin oli liitlaste kätte langenud ja Saksamaa oli juba kapitulėerunud. Kuramaa parimate lahinguüksuste hulgas olid Lāti leegioni üksused. Lāti leegionārid uskusid, et nende võitlus aitab tuhandetel lātlastel pääseda Punaarmee kuritegude eest tsiviilelanike vastu. Veel pikalt pärast sõja lõppu oli Kuramaal palju tõendeid peetud lahingutest: sõjaväekalmistud, hävitatud varustus, relvastus ja kaevikud.

107

Kuramaa kotsi muuseum Zantes ●

Skolas iela 8a, Zantes pag.,
Tukuma nov., Lāti,
GPS: 56.8357,22.7352

+371 29442311
www.kurzemesciotoksnis.viss.lv
ilgvars48@inbox.lv

Sõites lõbusõidulaevaga Zezer mööda Brocēni lähedal asuvat Ciecere järve võite kuulata audiogiidi ja kapteni jutte Ciecere järvest ja selle kaldal asuvast Brocēni linnast, Teise maailmasõja sündmustest Ciecere järve ümbruses, kaevikutest mõlemal pool järve, Tammesaarest, vaatetornist mööda kulgevast tankiteest ja järve uppunud tankist. Audiogiid on saadaval neljas keeles: läti, leedu, inglise ja vene keeles. Sõit kestab 1 tund ja 15 minutit.

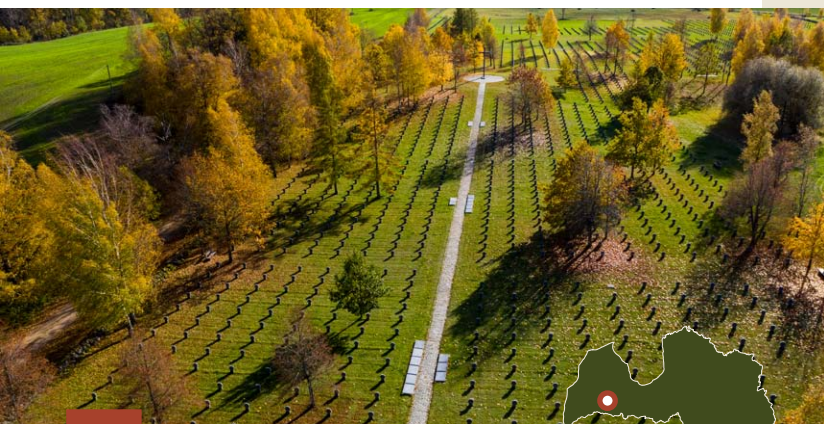

108

Paadireis Ciecere järvel paadiga Zezer ●●

Brocēni, Saldus nov., Lāti,
GPS: 56.6869,22.5612

+371 26858777
www.facebook.com/kugitiszezer
kugiszezer@gmail.com

109

Salduse Saksa sõdurite kalmistu ●

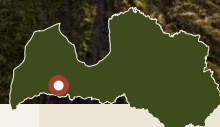
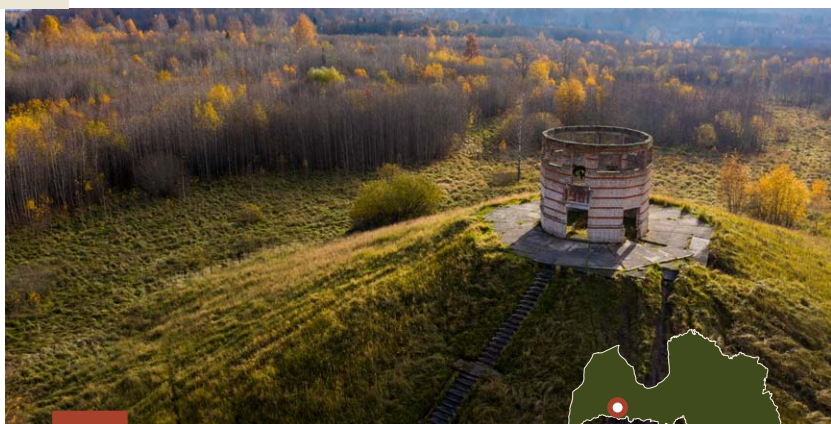
"Tērplī", Novadnieku pag.,
Saldus nov., Lāti,
GPS: 56.6127,22.4595

+371 63807443, [turisms.saldus.lv/
kur-doties/ko-skaitit/pieminas-vietas,
tiks@saldus.lv](http://turisms.saldus.lv/kur-doties/ko-skaitit/pieminas-vietas,tiks@saldus.lv)

Salduse Saksa sõdurite kalmistu asub Salduse-Ezere maantee ääres. Siia on ümber maetud üle 27000 Saksa sõduri. 1. maist 1. oktoobrini on mälestustoas avatud näitus Kuramaa koti kuuest suurest lahingust. Ekskursioonid toimuvad laupäeviti ja pühapäeviti. Olemas on nii Salduse kalmistule maetud sõdurite kui ka mujal Lätis langenud Saksa armee sõdurite registrid. Näitusel on väljas fotod ja mälestusesemed, mille on muuseumile annetanud langenud sõdurite sugulased. Sõdurite matmispaikade uurimine ja ümbermatmine toimub alates 1997. aastast. Töö on veel pooleli, sest kõiki matmispaiku ei ole veel läbi uuritud. Ümbermaetud sõdurite perekonnanimede põhjal võib järeldada, et lisaks sakslastele ja austerlastele oli Saksa armeesse värvatud lätlasi, eestlasi, leedukaid, norrakaid, taanlasi ja teiste rahvaste esindajaid.

Zvārde polügoon asub Salduse piirkonnas Zvārde vallas. See on endine NSVLi õhuväe polügoon, mille pindala on üle 24000 hektari. Endise polügooni territooriumil saab külastada mitut objekti, näiteks ohvitseride „kurgaani“, Zvārde ja Ķērklīni kirikute varemeid, Rīteļi kalmistut ja endist sõjaväebaasi Lapsas. Kuni Teise maailmasõjani asus vaatetorni asukohas Vairogi talu. Polügooni ehitamise ajal lükatigi kõik, mis talust alles oli jäänud – müürid, õnapuuaed ja Veczvārde mõisa varemed – hunnikusse, mille peale ehitati vaatetorn. Seda kasutati vaatluspunktina sõjaväe õppemanöövrite koordineerimiseks. Rahva seas on see koht saanud nimeks kurgaan. Künkalft avaneb vaade endisele polügoonile ning Zvārde looduspargi ja -kaitseala suurtele metsamaadele. Koht on sobiv linnuvaatluseks. Kurgaani ümbrus ei ole hekkorrestatud.

110

Nõukogude armee polügoon Zvārdes ●●●

Zvārdes pag., Saldus nov.,
Lāti,
GPS: 56.5644,22.6255

+371 63807443
[turisms.saldus.lv/kur-doties/ko-skaitit/milita-
rais-mantojums-un-objekti](http://turisms.saldus.lv/kur-doties/ko-skaitit/milita-rais-mantojums-un-objekti)
tiksc@saldus.lv; tic@saldus.lv

Īle metsavendade punker asub Zebreņe vallas Īle mētsades. Mētsavēnnad ēhtasid punkrī, et neil oleks koht 1948.–1949. aasta talve veetmīseks. 9 × 6 m suuruses punkris oli ruumi 30 inimesele, toiduvārudele, relvadele ja laskemōonale. 17. mārtsil 1949 pidasid 24 mētsavēnda, kes sel ajal punkris viibisid, oma viimase lahingu KGB vastu. Mētsavēndi rēndas 760-mēhelīne KGB ūksus, mis koosnes Lātis paikneva KGB 5. divīsi 261., 36. ja 32. polgu sōdurītest ja ohvīterīdest, kellest 600 sōdurīti mōodustasid blokaadīrēhma, 120 luurerēhma ja 40 rezervrēhma. Lahīngus tapēti 15 mētsavēnda. 9 vōēti vangi ning kūūdītātī koos oma toetajatēga Sīberīsse. Selle ajalōosūndmuse mālēstuseks on Īle punker restāureerītud ja kūlastajātēle avatud.

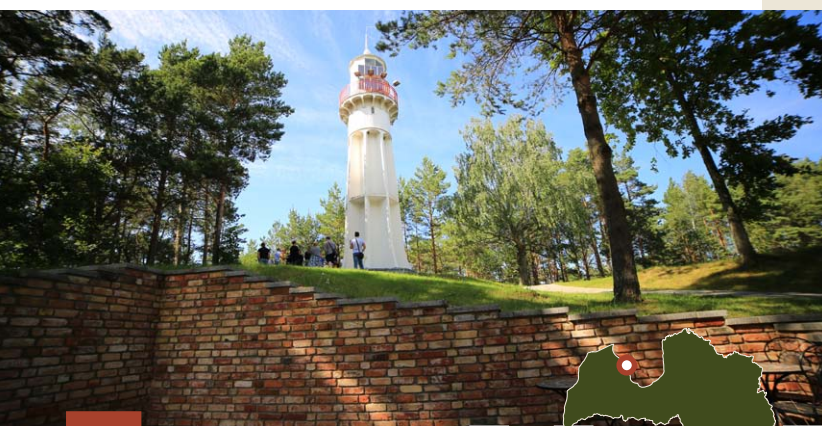

111

Īle mētsavēndade punker ●

Zēbreņes pag.,
Dobēles nov., Lāti,
GPS: 56.5788,22.9249

+371 28675118, 26136682, www.dobelev.lv/lv/tourism/pieminekli-un-pieminas-vietas/iles-nacionalo-partizanu-bunkurs-un-pieminas-vieta,
turisms@dobelev.lv

112

Mērsragī tuletorn ja rannavālvē ●

Bākas iela 60, Mērsragī,
Mērsraga pag., Talsu nov., Lāti,
GPS: 57.3659,23.1199

+37163237704
infocentrs@mersrags.lv

Mērsragī tuletorn asub Mērsragī kūlas, umbes 1 km Mērsragī keskusest pōhja pool. Tuletorn alustas tōd 1875. aastal. Signaaltule kōrgus on 21,3 m. Silīndrīlīne neēdītud raudkonstruksīōnīga tuletorn on 18,5 m kōrge, selle alumīst osa toēstavad raudbetōonīst kontraforsīd. Tornī ūlās on rauast rōdu, mis toētub konsolīdēle. Tuletornī ēhtas Parīsi vabrk Sotera, Lemonier & Coy, mīstōttu kutsutakse sēda rahva seas prantslaseks. 1944. aasta lōpus rajātī tuletornī kōrvale Saksa armēe 1003. suurtūkivēdivīsi patarei koos 60 cm lābīmōdōduga prožektorītēga. Māis 1945 kavatsēs Natsī-Saksamāa juhtkond tuva sīa ūle 15. Lāti SS-grenaderīdivīsi, kuld plaan nurjus, sēst lāti sōdurīd alīstusīd lāēnēlīttastele. Hoone varemēd on Mērsragī tuletornī lāhedal sāilīnūd, seal asus nōukogudē ajal pīrīrīlvē suūr prožektor mēre valgustamīseks. Mājaka kōrval on līnuvātīlustorn. Ekskursīōnīd tūlēb Mērsragī turīsmīnfōkeskusest ette tellīda.

Pēterīs Čēversī mētsavēndade punker asub Laucīēne vallas umbes 4 km kaugusēl Talsī-Ūpesgrīva maanteēst. Punkrīsse vīīb hakkpūdīduga kaētud rada. Restāureerītud 31 m² suurune punker on vālmīstatud betōonkarkassīst, mī autēntse tunde loomīseks on vīmīstlētud poolpalkīdēga. Kapten Čēversī grupp lōpetas punkrīēhtīse Vandzēne lāhedal asuvas mētsas 1949. aasta oktōobrī lōpus. Seal kavatsēti veeta 1949.–1950. aasta talv. 3. vēebruarīl 1950 andīs kohalīk mētsavāht nēndē asukoha ūles ja punkrīt rēndas KGB vāēūksus enām kūi 300 mēhega. Punkrīs oli sel ajal 19 inīest: 17 mēest ja 2 naīst. Sēlles ēbavōrdēsēs lahīngus langes kūus mētsavēnda, ūlējānūd suutsīd end KGB blokaadīst lābī mūrda. Talve lōpūnī varjāsīd mētsavēnnad end ūmbruskonna mājades oma toetajātē juures nīng kevādēl kogunēs grupp taas, kūnī 1950. aasta novēbrīs sēe kīnī vōēti ja līkvideerītī. Pārast KGB vāēūksuse rūnnakut punker ōhītī ja enne sēlle taastamīst oli hōonest jārēle jānūd vāid vett tāīs auk.

113

Pēterīs Čēversī mētsavēndade punker ● ●

Laucīēnes pag., Talsu nov.,
Lāti,
GPS: 57.3087,22.9143

+371 26 469 057
visittalsi.com
tic@talsi.lv

Teise maailmasõja vennaskalmistu memoriaalansambel Tukumsis on üks suurimaid nõukogudeaegseid memoriaale Lätis. See asub Mäe kalmistul, sinna pääseb Revolütsijase tänavalt. Memoriaalansambel avati Nõukogude okupatsiooni ajal 1985. aastal tähistamaks Punaarmee võitu Saksamaa üle. See on pühendatud eri aegadel nõukogude võimu eest langenuile. „Emake kodumaa“ oli üks levinumaid kujutisi, mida kasutati paljude memoriaalansambelite loomisel. Mälestusmärki kasutati kommunistliku ideoloogia ja propagandavahendina, tugevdades sümbolsest okupatsioonirežiimi kohalolekut Lätis. Saksamaa kapituleerumise järel käsitles Punaarmee Kuramaa kui vaenlaselt võetud territooriumi, mitte kui NSVLi vabastatud osa. Repressiooniasutused ja sõjavägi alustasid Kuramaa puhastamist. Mehed vanuses 16–60 aastat peeti kinni, registreeriti ja kontrolliti. Kuramaa elanikke, eriti mehi, peeti sama ohtlikeks kui kapituleerunud Saksamaa sõjaväelasi. Algas Punaarmee kuritegevuslik laine: mõrvad, vägistamised, vargused, areteerimised ja inimeste kadumised. Relvastatud vastupanu osutasid vaid metsavendade grupid. Nõukogude võim moodustas hävituspataljonid (sealhulgas Tukumsis), et likvideerida igasugune vastupanu. Vägivalla- ja terrorilaine kulmineerus 1949. aastal, kui kogu Lätis toimusid elanike küüditamised.

114

Nõukogude memoriaalansambel „Emake kodumaa“ Tukumsis ●●

Kalna kapi, Tukums,
Tukuma nov., Lāti,
GPS: 56.9659,23.1362

+371 28311557
www.visittukums.lv
tic@tukums.lv

115

Lennundusmuuseum SKY ZOO ●

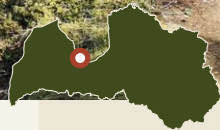
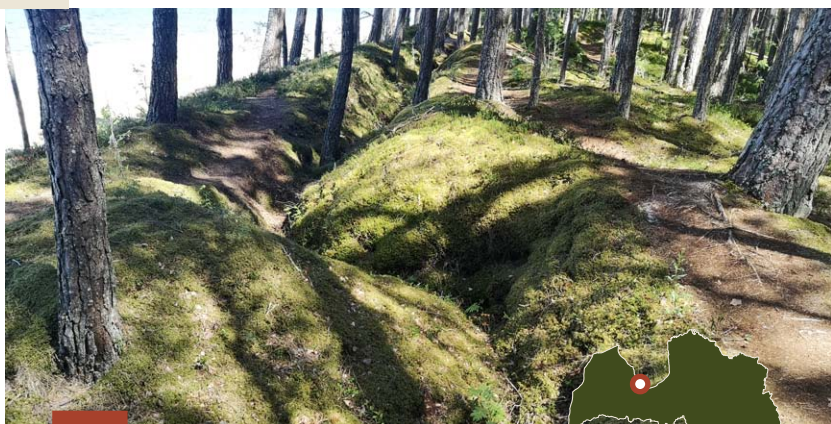
„Jūrmala Airport“, Smārdes
pag., Tukuma nov., Lāti,
GPS: 56.9427,23.2198

+371 20202165
www.jurmalaairport.com
info@jurmalaairport.com

Lennundusmuuseum SKY ZOO asub Tukumsi piirkonnas Smārde vallas Jūrmala lennujaama territooriumil, mis oli kunagi Tukumsi sõjaväelennuväli. Eksponeeritud on lennukid YAK-40, AN-2, SU22M4, PZL TS-11 Iskra ja helikopter MI-24. Lennuvälja ekskursioon tutvustab angaare, kapoone ja tehnilisi seadmeid. Lennuvälja kasutasid nii Natsi-Saksamaa kui Nõukogude armee. Nõukogude okupatsiooni ajal oli see üks tähtsamaid sõjaväelennuvälju Lāti alal. Sinna paigutatud hävitajad olid mõeldud vaenlase laevade ründamiseks ja rannikukindlustuste pommitamiseks. Ööl vastu 9. novembril 1975 saadi Tukumsi lennuväljal lahinguhäire: Nõukogude Liidu territoriaalvetes (Liivi lahes) oli vaenlase sõjalaev, mis tuli hävitada. Tukumsist tõusis õhku mitu lennukit. Siiski selgus, et tegemist oli Nõukogude mereväe sõjalaevaga Сторожевой (Kaitsja), millel toimus relvastatud mäss võimuloleva Nõukogude režiimi vastu. Kui lennukid sõjalaeva juurde jõudsid, oli lahing veel käimas. Hiljem sai mässu juhtinud Nõukogude mereväehvitser Valeri Sablin haavata ja sellega mäss lõppes. Ta mõisteti kodumaa reetmise eest surma. See oli üks dramaatilisemaid sündmusi, mis näitas rahulolematust kehtiva režiimiga ja tähistas selle kokkuvarisemise lähene- mist.

Mälestuspaik asub Tukumsi piirkonnas Sloka-Talsi maantee lähedal Ragaciemi ja Klakalnciemi vahel Liivi lahe rannaluidetes. Mälestusmärk paigaldati 1997. aastal kohta, kus Esimese maailmasõja ajal paiknesid soome jäägrid. See oli Esimese maailmasõja ajal moodustatud Saksamaa armeeüksus, mis koosnes peamiselt soome vabatahtlikest, kes olid lahkunud Vene impeeriumi poolt okupeeritud Soome alalt. Üksus moodustati salaja Saksa armee 27. Preisi Kuningliku Reservpataljoni nime all. Saksa armee moodustasid jäägrid traditsioonilisi ja eliitlahingüksusi. Nende väljaõpe keskendus üksuse liikuvusele, lahinguvõimekusele ning mitmekülgetele oskustele. Sõdurite eesmärk oli võidelda Soome iseseisvuse eest. Üksus koosnes ligi 2000 mehest, kes osalesid sõjategevuses Lāti alal. Soome jäägritel oli suuri teeneid Soome riigi ja sõjaväe loomisel. Täna on selles kaunis mereäärses metsas näha kaevikuid, kust avaneb vaade merele. Mälestusmärk asub kaevikute kõrval. See on valmistatud graniidist, mida kasutati Talvesõja (1939–1940) ajal Soomes Mannerheimi kaitseliini kindlustustes.

116

Soome jäägrite lahingu mälestuspaik ●

Sloka-Talsi highway, between Ragaciems and
Klakalnciems, Engures pag., Tukuma nov.,
Lāti, GPS: 57.0402,23.3937

+371 67509545
pasts@daba.gov.lv

Lestene vennaskalmistu asub Tukumsi piirkonnas Lestene kiriku kõrval. Lestene vennaskalmistu rajamist alustati 1998. aastal. See on Läti suuruselt teine sõdurikalmistu, kuhu on maetud üle 1300 läti leegionäri. Alles pärast Läti Vabariigi taasiseseisvumist oli võimalik Teises maailmasõjas langenud läti sõdureid ümber matta. Läti leegion oli Saksa armee lahinguüksus, mis moodustati peamiselt ebaseaduslikult värvatud Läti elanikest. Hoolimata sellest, et leegionärid kuulusid Saksa relvajõudude ridadesse ja Saksamaa oli Läti okupeerinud, pidasid sõdurid oma leegionis teenimist Läti iseseisvuse taastamise eest võitlemiseks. Läti leegionärid võitlesid Punaarmee vastu, mis oli hävitanud Läti iseseisvuse ja sõjaväe ning pannud toime kuritegusid tsiviilelanike vastu. Saksa armee ridades võitles 110 000–115 000 sõdurit, kellest umbes 30 000–50 000 jätsid oma elu lahinguväljale. Vennaskalmistu keske teema „Kodumaa – ema – Läti“ on loonud skulptor Arta Dumpe. Üle tee asuvas endises kõrtsihoones on välja pandud Läti leegioni ajaloole pühendatud näitus. Kohe selle kõrvale on Läti Ohvitseride Ühingu kuuluvad mehed kapten Jānis Slaidiņši juhtimisel ehitanud maa-aluse punkri, et näidata, kuidas sõdurid ja ohvitserid rindel elasid.

117

Lestene vennaskalmistu, mälestusnäitus ja punker

“Pienotava”, Lestene, Lestenes pag., Tukuma nov., Läti, GPS: 56.7729,23.1370

+371 26247095, 26522079
www.visittukums.lv

118

Ratsasõit Esimese maailmasõja radadel Tīreljīs

“Šinšilas”, Tīreljīs, Valgundes pag., Jelgavas nov., Läti, GPS: 56.8345,23.5982

+371 29461166, 26544243
tireludzituve.mozello.lv
lvdestilati@gmail.com

Ratsasõitu Esimese maailmasõja radadel Tīreljīs pakub Tīreljīs viinavabrik, väike eraomandis olev talu ja kange alkoholi tootja, mis asub Tīreljīs soo ja Jõululahingu Muuseumi läheduses. Ratsasõidud toimuvad marsruudil Jaunmārupe-Tīreljīs ja Tīreljīs-Jaunbērze ning tutvustavad lähemalt ümbruskonda, mälestuspaiku, kaevikuid, Ložmetējkalsi ja teisi ajaloolisi paiku. Talus peetakse sama tõugu hobuseid nagu kasutati Esimese maailmasõja ajal. Lisaks pakutakse ekskursiooni viinavabrikusse ja võimalust näha taluloomi. Olemas on puhke- ja piknikukohad ning kamping.

Läti kütipolkude punkrid ja kaevikud Tīreljīs asuvad Mārupe piirkonnas Babītes vallas Antiņi Läti kütide kalmistu ja endise ravimilao läheduses. Esimese maailmasõja ajal asusid siin Vene Keisririigi armee Läti kütipolgud. Liivastele küngastele oli rajatud kaevikuid ja punkreid. Kaeviku- ehk positsioonisõda on parim viis Esimese maailmasõja täpseks kirjeldamiseks ja kaitserajatiste tähtsuse rõhutamiseks. Sõdurite igapäevaseks tööks oli kaitserajatiste täiustamine. Nad tavatsesid anda kaevikutele nimesid, mis meenutasid neile nende kodusid ja aitasid sõjategevust unustada. Kaevikuliinid olid keerulised kaitsesüsteemid, mida vaenlasel oli raske vallutada. Relvade arenguga muutusid need kaitserajatised veelgi keerukamaks. Varjendite katuseid tugevdati, et need peaksid vastu suurtükimürskudele. Kaevikud rajati eri suundadesse, et plahvatused tekitaksid võimalikult vähe kahju. Liikumiskäikudel olid taskud, mida kasutati lühiajaliste peidupaikadena suurtükile ajal, sest need kaitsesid sõdureid šrapnellide ja kildude eest. Tänapäeval on osa kaitserajatistest taastatud ja on võimalik külastada kolme punkrit ja 100 m pikkust kaevikute osa.

119

Läti kütide punkrid ja kaevikud Tīreljīs

Tīreljīs 1, Trenči, Babītes pag., Mārupes nov., Läti, GPS: 56.8805,23.7446

+371 29128731
Riiasmezi@riia.lv

Jõululahingu mälestuspark ja -muuseum asub Jelgava piirkonnas Valgunde vallas Mangalji talukohas. Muuseum on Läti Sõjamuuseumi filiaal, see avati 2005. aastal ja see asub piirkonnas, kus toimus Jõululahing. Lahingupaikades on ikka veel säilinud ainulaadseid Esimese maailmasõja aegseid kaitserajatiseid. Muuseumis eksponeeritakse lahinguväljalt leitud esemeid. Vabaõhukespositsioon tutvustab rekonstrueeritud kaitserajatiseid. Muuseumi ümbruses asuvad turismimarsruudid ja õpperajad. Esimese maailmasõja aegsete kaitserajatiste vabaõhukespositsioon ja siseväljapanekud on külastajatele avatud iga päev. Lõõmetõljalnsi ümbrusest võib endiselt leida ainulaadseid tõendeid Esimese maailmasõja aegsetest kaitserajatistest. Seal asub 27 m kõrgune vaatetorn, kust avaneb panoraamvaade piirkonnale, kus toimus Jõululahing, mis on tõenäoliselt kõige tuntum ja dramaatilisem Esimese maailmasõja sündmus Lätis. Sellel on eriline koht Läti sõja- ja kultuuriajaloo. Jõululahingut seostatakse peamiselt Läti kütide rünnakuga Saksa armee üksuste vastu äärmiselt rasketes ja ebasoodsates oludes. See oli ainulaadne olukord, kus suurt lahinguoperatsiooni alustati ilma suurtükiväe toetuseta.

120

Jõululahingu muuseum ja vabaõhunäitus ●

Mangalji, Valgundes pag.,
Jelgavas nov., Läti,
GPS: 56.8300,23.7019

+371 28349259, +371 67228147
www.karamuzejs.lv/zm
mangali@karamuzejs.lv

121

Daugavgrīva kindlus ● ● ●

Birzes iela 2, Riia, Läti,
GPS: 57.0436,24.0422

+371 28204051
www.facebook.com/daugavgrivas.cietoksnis

Daugavgrīva kindlus asub Daugavgrīva saarel Bullupe jõe suubumiskohas Daugavasse, sinna pääseb Birzese tänavalt. Kindlus ehitati 17. sajandil kaitsemaks vaenlaste eest Riia, olulist haldus-, kaubandus- ja tootmiskeskust. Hiljem sai sellest Läti sõjaväe rannikukaitse peamine kindlustus koos mitme tugipunktiga. Selline kaitserajatiste süsteem on Läti sõjaajaloo püüand üks väärtuslikumaid objekte. Kindlus on Läti sõjaajaloo tunnistajaks. Näiteks Krimmi sõja ajal (1853–1856) õpetati siin välja läti ja eesti kaurilaevade meeskondi. Nende üksuste peamine eesmärk oli kaitsta kohalikke sadamaid ja rannikut Briti mereväe rünnakute eest. Esimese maailmasõja ajal moodustati siin Daugavgrīva maakaitse roodud. Need olid esimesed läti lahinguüksused, mis tegutsesid veel enne Läti kütipolke. Tänapäeval on võimalik külastada kindluse territooriumi. Lähedal asuvad Komeeffordi kindlustused ja mereäärne looduspark. Teisel pool Daugavat asuvad aga Mangaljala kaitserajatised.

Žanis (Janis) Lipke memoriaalansambel asub Riias Ķīpsalā. Žanis Lipke Muuseum on tõenäoliselt üks Riia peidetumaid muuseume. Memoriaali varjatud asukoht ei ole juhuslik ja sellel on sümbolne tähendus. See on rajatud kohta, kus Teise maailmasõja aegse Saksa okupatsiooni ajal asus maa-alune peidupaik inimeste päästmiseks. Siin päästsid Žanis Lipke ja tema perekond 55 juuti. Praegune memoriaal on rajatud Žanis Lipke perekonna maja juurde. Memoriaalehitisi „Must kuur“ on sümbolne hoone, kus pakuti ja saadi varju. Hoone kujundamisel on saadud inspiratsiooni Ķīpsala kalurite ja meremeeste ajaloolistest tõrvatud hüttidest, mille ehitamisel kasutati pargast saadud materjale. Seetõttu oli neil väga eripärane värv ja tõrvalõhn. Ainulaadne ei ole ainult selle paiga lugu, vaid ka viis, kuidas muuseum oma külastajatega suhtleb. Üldisel kujundusel on sarnasusi Piiblis kirjeldatud Noa laevaga, samuti meenutab see kaldale tõmmatud ja ümber pööratud paati, mis on oma ülesande täitnud. Memoriaalansambli kontseptsioon tugineb koha ja loo tõdesusele ja nendega seotud mälestusesemetele. See on lugu inimese vabadusihast, uskumatust põgenemisest ja usaldusest. Teel muuseumisse on võimalik tutvuda ka Pärdaugava ajaloolise hoonestusega.

122

Žanis Lipke memoriaalansambel ●

Mazais Balasta dambis 9,
Riia, Läti,
GPS: 56.9540,24.0845

+371 67202539
www.lipke.lv
info@lipke.lv

Riia Lennundusmuuseum asub Riia lennujaama territooriumil lennukite vaatlusala kõrval Skulte külas Marupe piirkonnas. See on erainitsiatiivil loodud turismiatraktsioon, mis avati 1997. aastal. Kollektsoon on kokku kogutud rohkem kui 50 aasta jooksul. Lennundustehnikat on kogutud Lätist, Venemaalt, Poolast, Ukrainast, Tšehhist ja USAst. See on üks suurimaid ja väärtusikumaid kogusid Lätis. Lennundusmuuseumi rajamise idee tekkis Lätis juba 80 aastat tagasi. Läti lennunduse ajalugu ulatub tagasi aega, mil ehitati maailma esimesed lennukid. Läti piloodid osalesid paljude maailmarekordide saavutamisel. Pärast Esimest maailmasõda ja Läti Vabadussõda hakkas Läti sõjavägi moodustama lennuväge ning tekkis vajadus säilitada ajaloolisi esemeid. 1930. aastatel avanes võimalus hakata muuseumi looma. Selle kogus oli juba väärtuslikke ajaloolisi esemeid. Teine maailmasõda nurjas algatuse ja kollektsoon läks kaduma. Tänapäeval on muuseumis umbes 40 peamiselt Nõukogude Liidus toodetud õhusõidukit. Ekspositsioon annab ülevaate nõukogude lennunduse ajaloost.

123

Riia Lennundusmuuseum ●

Skulte, Mārupes pag.,
Mārupes nov., Lāti,
GPS: 56.9191,23.9611

+371 26862707
www.airmuseum.lv
muzej@inbox.lv

124

Kommunistliku terrori ohvrite mälestuspaik Torņakalnsis ●

Vilkaines iela near Torņakalns
railway station, Riia, Lāti,
GPS: 56.9321,24.0898

+371 67181692
www.Riiaspieminekli.lv
rpa@Riia.lv

Mölestuspaik asub Torņakalnsi raudteejaamas Riias. See on pühendatud 1941. aasta juunis küüditatud Läti elanikele. Esialgu oli plaanis teha mälestuspaik Esplanāde parki, kuid hiljem otsustati see rajada Torņakalnsi jaama. Mälestuspaik koosneb viiest lõhutud kivist tehtud skulptuurist, mis sümboliseerivad hävitatud perekondi ja kolme küüditatute põlvkonda. Mälestuspaiga autorid on skulptor Pauls Jaunzems ja arhitekt Juris Poga. Selle avas 14. juunil 2001 Läti toonane president Vaira Vīķe-Freiberga. Jaamahoone kõrval asub kaubavagun ja mälestustahvel küüditatud Läti elanikele. Mälestuskivi kirjaga „1941“ on 1,2 m kõrgune töötlemata kivirahn. Mälestusmärgi autor on skulptor Ojārs Feldbergs.

Olaine Ajaloo- ja Kunstimuuseumi näitus tutvustab Nõukogude okupatsiooni aega Olaines. Muuseumi territooriumile on rajatud Esimese maailmasõja teemaline õpperada kaitserajatiste restaureeritud elementidega. Kohale, kus kunagi asus Esimese maailmasõja aegne Vene armee kaitseleীন, on rajatud vene sõdurite punker. Küllastajad saavad tutvuda osagalasketornist. Jaunolaines Plakanciemi ristmikul asub Esimese maailmasõja aegne raudbetoonist kindlustus. Esimese maailmasõja ajal peeti siin Vene ja Saksa armee vahel lahinguid. Luure- ja muude operatsioonidega olid seotud ka Läti kütipolgud. Soine maastik muutis selle ala raskesti kaitstavaks, aga väga oluliseks võitluspaigaks Läti sõjaajaloos. Olaine tekkis tänu heale asukohale Jelgava ja Riia vahel, kus praegu asub Jaunolaine. Lähedal asus Olaine mõis. Tänapäevane Olaine ehitati Nõukogude okupatsiooni ajal, kui seal hakati arendama tööstusettevõtlust.

125

Olaine Ajaloo- ja Kunstimuuseum koos Esimese maailmasõja õpperaja ja punkriga ●●

Jelgavas iela 9-37, Olaine,
Olaines nov., Lāti,
GPS: 56.7904,23.9368

+371 22057669
www.olainesmuzejs.lv
muzejs@olaine.lv

Rannakaitserajatised asuvad Riias Mangaļsalas, Daugava suudmes Daugavgrīva vastas. Siin võib näha eri sõjavägede (Vene, Läti, Saksa ja Nõukogude) ehitatud kaitserajatisi. Mangaļsala kaitserajatised ehitati Riia linna kaitsmiseks vaenulike merevägede eest. Piirkond oli pikka aega strateegiliselt tähtis. Pärast Esimest maailmasõda ei olnud Läti sõjaväel veel tugevat mereväge. Merepiir oli pikk ja rannakaitse keeruline. Läti armee võttis üle Vene impeeriumi 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ehitatud kindlustused ja laiendas kaitsesüsteemi. Daugavgrīva ja Mangaļsala suurtükivägi pidi avama tule Daugava suudmesse siseneda püüdvate vaenlaste laevade pihhta. Lielupe ja Koiva (Gauja) jõgede suudmetes Jūrmalas ja Carnikavas asusid tugipunktid, mis pidid pidurdama vaenlase dessante. Rannakaitse oli üks spetsiaalselt varustatud soomusrong, mis võimaldaks suurtükiväe toetuse ja lisavägede saatmise Saulkrasti või Jūrmala suunas. Strateegiliste paikade kindlustamise eesmärk oli tõhustada relvakasutust spetsiaalsete hoonete ja maastikueeliste abil. Rannakaitserajatised olid laiali suurel territooriumil, et sõja korral vähendada vaenlase mõju.

126

Rannakaitserajatised Mangaļsalas ●●●

Mangaļsalas iela, Riia, Läti,
GPS: 57.0668,24.0628

+371 26980327
www.pargajieni.lv
janis@pargajieni.lv

127

Nõukogude sõjaväelinnak Mežgarciemsis ●

Mežgarciems, Carnikavas pag., Ādažu nov., Läti,
GPS: 57.1032,24.2351

+371 29326285
www.tourism.carnikava.lv
tic@carnikava.lv

Endine Nõukogude sõjaväelinnak asub Ādaži piirkonnas Mežgarciemsis, maantee P1 lähedal. Nõukogude armee õhutõrjeüksuste linnaku juurde, mida kasutati sõjaväe väljaõppebaasina, on paigaldatud infostendid. Külastajad pääsevad endise sõjaväebaasi alale. Nõukogude okupatsiooni perioodil väljaantud kaartidel Mežgarciemsis sõjaväelinnakut ei olnud. Miski ei viidanud sellele, et seal asus Nõukogude armee jaoks ehitatud õhutõrjelinnak. Pärast Teist maailmasõda hakati Läti alal kiiresti ja laialt ulatuslikult ehitama Nõukogude sõjaväebaase. Võõra sõjaväe baasid olid nagu riik riigis. Sõjaväeüksused asusid peaaegu igas Läti osas. Eriti privilegeeritud ühiskonnaliikmed olid pensionile jõudnud NSVLi sõjaväelased ja nende perekonnad, kellel oli eelisõigus elamispinna saamiseks. Paljud tegid valiku Läti linnade kasuks, sest sinne elujärg oli parem kui mujal Nõukogude Liidus. Nõukogude armee kohalolekut Lätis iseloomustas kuritegelik käitumine, imperialistlik suhtumine ja karistamatus, mis peegeldas režiimi ükskõikset suhtumist Lätisse ja selle põliselanikesse. Hoolikalt hoitud müüt õnnelikust elust Nõukogude Lätis ja Nõukogude armeest kui vabastajast meenutas tegelikult elu püssirohutunnil.

Jalgrattamuseum asub Saulkrastis Valge luite (Baltā kāpa), maantee A1 ja Pabaži raudteejaama läheduses. Muuseumikogu koosneb tehniliselt kõige põnevamatest Läti jalgrattajaaloo näidetest. See on Baltimaade suurim jalgrattakollektsioon, kuhu kuulub umbes 60 Lätis valmistatud ja kasutusel olnud jalgratast, sealhulgas sõjaväe näidisrattad. 20. sajandi alguses hakati sõjavägedes laialt kasutama jalgrattaid tänu nende kättesaadavusele ja eelistele. Moodustati spetsiaalseid ratturite üksuseid, mis suutsid kiiresti liikuda. Ratturid suutsid kergemini luureandmeid koguda, korraldada ootamatuid rünnakuid vaenlase vastu ning tegutsesid suurel maa-alal jalaväest osavamalt. Pärast Esimest maailmasõda olid ka Läti armee ratturite üksused, mis kasutasid Lätis toodetud sõjaväejalgrattaid. Ratturite üksusesse kuuluv sõdur pidi vastama rangetele nõuetele. Ta pidi olema vastupidav, hea nägemise ja kuulmisega ning tema süda ja kopsud pidid olema terved. Ta ei tohtinud kaaluda alla 80 kg ning pidi olema 165–180 cm pikk. Läti sõjaväes oli kindlaks määratud, et hea ettevalmistuse saanud rattur pidi päevas lämbima 80–100 km ja kui olukord nõudis, siis ka 150 km. Talvel, kui jalgratast kasutada ei saanud, sõideti suuskadel. Rattur pidi päevas suutma suusatada 50–60 km. Paljudest sõjaväe ratturitest said professionaalsed sportlased.

128

Sõjaväejalgrataste väljapanek Saulkrasti Jalgrattamuseumis ●●●

Riias iela 44a, Saulkrasti, Saulkrastu nov., Läti,
GPS: 57.2419,24.4011

+371 28883160, +371 29276832
www.velomuseum.lv
info@velomuseum.lv

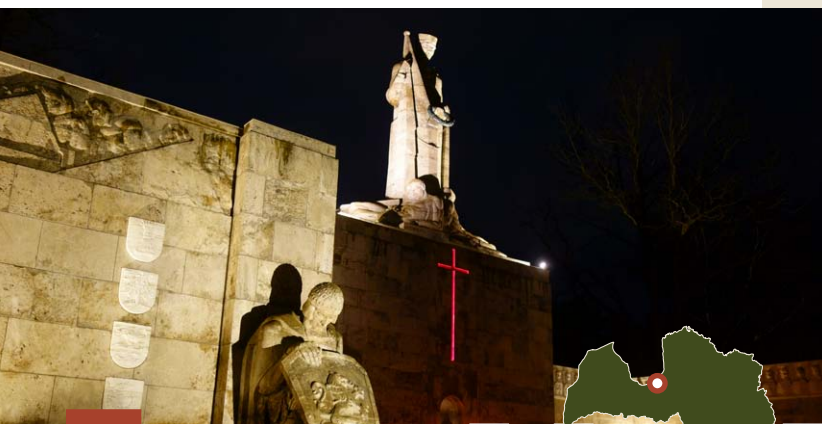
Näitus Ādaži garnisoni ajaloo asub Kadagas Ādaži Riikliku Õppekeskuse territooriumil. Ekspositsioon tutvustab küllastajatele militaar tehnikat ja sõdurite igapäevaelu. Ādaži lähistel asub Baltimaade suurim polügoon ja ainulaadne väliõppeala. Polügooni ajalugu ulatub 1920. aastate lõppu, kui see rajati Riia lähedusse Lilastesse. Pärast Esimest maailmasõda ja Läti Vabadussõda moodustati sõjast laastatud maal Läti sõjavägi. Läti elanikud olid puutunud kokku sõjaga ja võõrvägede ükskõikse suhtumisega. Suhteliselt lühikese ajaga kasvas sõjavägi tugevaks ja suureks. Sõdurite igapäevaelu polügoonides ja suvelaagrites matkis sõjatingimusi ja võimaldas sõduritel parandada oma oskusi ja teadmisi. Lilaste ehk Koiva (Gauja) polügooni arengu jaoks oli tähtis 1930. aastatel välja ehitatud Riia-Saulkrasti raudteeliin, mis võimaldas vedada laskemoona ja tehnikat ning mida sai kasutada rannakaitses. Nõukogude okupatsiooni ajal laiendati polügooni oluliselt, see sümboliseeris Nõukogude armee sõjalist ulatust. Garnison – ühel haldusala alaliselt või ajutiselt paiknevad sõjaväeosad. Polügoon – paik tehniliste vahendite katsetamiseks ja sõjaväe väljaõppeks.

129

Näitus Ādaži garnisoni ajaloo

Ādaži National Training Centre, (Ādažu nacionālais mācību centrs), Kadaga, Ādažu nov., Läti, GPS: 57.1010,24.3645

130

Riia vennaskalmistu

Aizsaules iela 1B, Riia, Läti, GPS: 56.9854,24.1474

+371 67181692
www.Riiasbralukapi.lv
rpa@Riia.lv

Riia vennaskalmistu asub Riia linna Põhjarajoonis. Kalmistu laiub 9 ha suurusel maa-alal ja on Läti silmapaistvaim ja oluliseim memoriaalansambel langenuid läti sõduritele. Kalmistule on maetud umbes 3000 sõdurit. Vennaskalmistu rajati Esimese maailmasõja ajal, kui siia maeti kolm läti kütiti, kes langesid Tīrelpurvis Saksa armee vastu võideldes. Hiljem maeti vennaskalmistule ka teistes lahingutes ja sõdades langenuid läti sõdureid. Memoriaalansambel on ehitatud skulptor Kārlis Zāle kavandi järgi ja see on esimene taoline maastiku-, arhitektuuri- ja skulptuuriansambel Euroopas. Selles on kasutatud kohalikule maastikule, läti talule, folkloorile ja ajaloolise iseloomulikke elemente, mis ülistavad sõdurite iseloomu ja jutustavad nende teekonnast. Memoriaalansambel avati 1936. aastal ja sellel on kolm osa: „Mõtete tee”, mis on 250 m pikkune allee, „Kangelaste terrass” koos igavese tule altari ja tammehiiega ning matmispaik, mida piirab müür, millel on kujutatud ema koos langenuid poegadega.

Küllastajatele on avatud endine KGB ehk NSVLi riigi julgeoleku komitee hoone. KGB-lased vangistasid, kuulasid üle ja mõrvasid siin Läti kodanikke, keda okupatsioonirežiim pidas enda vastasteks. Hoonesse on välja pandud Läti Okupatsioonimuseumi näitus KGB tegevuse kohta Lätis. Vangikambrites, koridorides, keldris ja sisehoovis korraldatakse ekskursioone. 1911. aastal ehitatud maja on üks Riia kaunemaid hooned. Rahva seas kutsuti hoonet Nurgamajaks ja see oli Nõukogude okupatsioonirežiimi kõige hirmsam sümbol Lätis, üks NSVLi võimusbaid. KGB tegutses Nurgamajas 1940–1941 ja uuesti aastatel 1945–1991. Poliitiline tagakiusamine puudutas otseselt kümneid tuhandeid Läti elanikke. Võitlus Nõukogude vaenlaste vastu jätkus ka pärast Teist maailmasõda. KGB tegutsemisviis muutus veidi pärast Stalini surma. Füüsiline piinamine asendus psühholoogilise terroriga. Enamik KGB agentidest olid lätlased (52%). Venelased moodustasid suuruselt teise rühma (23,7%). 60,3% agentidest ei olnud kommunistliku partei liikmed. Kõrgharidus oli 26,9% agentidest. Süsteem oli üles ehitatud kohalike elanike kaasamisele, et seeläbi saavutada kontroll ühiskonna üle. Töötajate nimekirjad ja teenistusdokumendid asuvad Venemaal. Need ei ole Läti ametivõimudele ja teadlastele kättesaadavad.

131

Näitus KGB hoones „KGB ajalugu Lätis”

Brīvības iela 61, Riia, Läti, GPS: 56.9582,24.1244

+371 66154276, +371 27875692
www.okupacijasmuzejs.lv
kgb@omf.lv

Muuseumis eksponeeritakse Läti ajalugu Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal aastatel 1940–1991. „Tuleviku maja“ on okupatsioonimuuseumi rekonstrueerimis- ja laiendusprojekt, mille autor on Ameerikas elav tuntud läti arhitekt Gunārs Birkerts, ning sellega seotud uus muuseumiekspositsioon. Okupatsioonimuuseumi väljapanek „KGB ajalugu Lätis“ asub KGB-hoones (Nurgamajas). Läti Okupatsioonimuuseum asutati 1993. aastal. See jutustab pikka aega varjatud loo Läti riigi, rahva ja maa saatusest kahe võõrriigi totalitaarse okupatsioonivõimu all aastatel 1940–1991. 2020. aasta lõpus kuulus muuseumikogusse üle 70 000 ajaloolise eseme (dokumendid, fotod, kirjalikud, suulised ja materiaalsed tõendid, esemed ja mälestusesemed). Muuseumi spetsialistid on salvestanud rohkem kui 2400 videomälestust, mis teeb sellest ühe suurima okupatsiooni käsitleva kogu Euroopas. Lätis, Leedus ja Eestis toimunud sündmused näitavad meile selgelt, mida need rahvad pidid kahe totalitaarse režiimi all kogema.

132

Läti Okupatsiooni-muuseum ● ●

Latviešu Strēlnieku
laukums 1, Rīa, Läti,
GPS: 56.9468, 24.1066

+371 67211030, +371 67212715
www.okupacijasmuzejs.lv
omf@latnet.lv

133

Läti Sõjamuuseum ● ● ● ●

Smilšu iela 20, Rīa, Läti,
GPS: 56.9513, 24.1086

+371 67223743
www.karamuzejs.lv
administracija@karamuzejs.lv

Läti Sõjamuuseum asub Rīa vanalinnas Vabadussamba läheduses ajaloolises hoones, mida nimetatakse Püssirohutorniks. Muuseumis on 11 ekspositsiooni. Näitustele on välja pandud relvi, dokumente, vormiriietust, autasusid ja muid sõjaga seotud või sõdurite igapäevaelu kirjeldavaid esemeid. Läti Sõjamuuseum on üks vanimaid muuseume Lätis. See sai alguse Esimese maailmasõja ajal. Muuseumikogu moodustati peamiselt sõdurite isiklikest või lahinguväljadelt leitud esemetest. Pärast Läti riigi iseseisvumist sai muuseumi peamiseks eesmärgiks luua ekspositsioon Läti sõjaajaloost ja elanikkonna aktiivsest rollist oma maa kaitsmisel. 1937. aastal laiendati muuseumi juurdeehitusega ja see oli tol ajal tehniliselt üks moodsamaid muuseume Euroopas. Püssirohutorn oli kunagi üks Rīa kindlustuse tornidest. Seda on Liivatorni nime all mainitud juba 1330. aastal. Algne torn hävis 1621. aastal, kui Rīa linna piiras Rootsi sõjavägi. 1650. aastal ehitati püssirohu ja relvade ladustamiseks uus torn. Pärast linna kindlustuse lammutamist on Püssirohutorn Rīa kunagise kaitsesüsteemi üheks tähtsaimaks tunnistuseks.

Muuseum asub Rīa vanalinnas Toomkiriku lähedal. See asutati 2001. aastal, et säilitada ajalootõendeid 1991. aasta sündmuste kohta Lätis. Muuseum pakub ka virtuaalset ekskursiooni. 1991. aasta jaanuaris avas Nõukogude armee Leedus tule Vilniuse teletorni juurde kogunenud inimeste pihta ja sõitis tankidega rahva sekka. Vastuseks nendele sündmustele kogunes Rīas umbes 500 000 inimest meeleavaldusele, et näidata toetust leedukatele ja valmisolekut Läti riikliku iseseisvuse eest võitlemiseks. Vältimaks sarnaste sündmuste kordumist Lätis hakkasid elanikud Rīa vanalinna kitsastele tänavatele rajama barrikaade, et takistada Nõukogude armee võimalikke rünnakuid. Barrikaade rajati erinevate strateegiliste objektide kaitseks mitte ainult Rīas, vaid kogu Lätis. Barrikaadide kaitsmisel osales umbes 50 000 inimest üle kogu riigi. Barrikaadide aeg oli rahvaliidumise, mis soodustas Läti omariikluse taastamist. See on suurepärane näide vägivaldast vastupanust kogu maailma ajaloos.

134

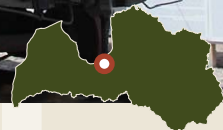
1991. aasta barrikaadide muuseum ●

Krāmu iela 3, Rīa,
Läti,
GPS: 56.9486, 24.1060

+371 67213525
www.barikades.lv
info@barikades.lv

Riia Geto- ja Lāti Holokaustimuseum asub Riias keskuru ja pearaudteejaama läheduses. Muuseum avati 2010. aastal kohas, kus kunagi asusid linna laod. See on rajatud ajaloolisse linnaosasse, mis piirnes endise juudidetoga. Geto ala on ainulaadne, sest arhitektuuriliselt ei ole see pärast Teist maailmasõda muutunud. See on mälestuspaik juudi rahva tragöödiaks. Natsi-Saksamaa poliitika Lāti juudi elanikkonna suhtes seisnes 1939. aasta lõpuni selles, et Saksa diplomaadid ja poliitikud üritasid avaldada survet Lāti valitsusele juudi vastaste meetmete rakendamiseks ja nende vabaduse piiramiseks. Pärast baltisakslaste lahkumist 1939. aastal ei olnud Saksa saatkonnal enam nii head ülevaadet elanikkonna meelsuse ja Lātis toimuva kohta. Kui Punaarmee okupeeris Lāti ja hakkas ühiskonnaga manipuleerima, toetas osa juudi elanikkonnast uut okupatsioonivõimu. Pärast seda, kui režiim pöördus terve ühiskonna vastu, langes toetus kiiresti. Ometi oli tekkinud sügav lõhe elanikkonnas, mida püüdis hiljem ära kasutada järgmine okupatsioonirežiim, Natsi-Saksamaa. See lootis, et kohalik elanikkond ahistab ja ründab juute, kuid seda ei juhtunud. Saksamaa töötas välja uue plaani, mis alguses nägi ette Riia geto loomist, aga hiljem hävitas selle elanikud.

135

Riia Geto- ja Lāti Holokaustimuseum

Maskavas iela 14A, Riia, Lāti,
GPS: 56.9414,24.1173

+371 67791784
www.rgm.lv
rgm@rgm.lv

136

Salaspils memoriaalansambel

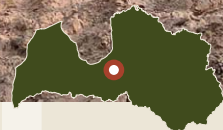
Salaspils, Salaspils nov.,
Lāti,
GPS: 56.8729,24.3026

+371 67216367
www.salaspilsmemorials.lv
salaspils.memorials@gmail.com

Salaspils memoriaalansambel ja ajaloonāitus asub Salaspils piirkonnas, 1,2 km kaugusel Riia-Daugavpils maanteest A6. Salaspils memoriaal avati 1967. aastal kohas, kus Teise maailmasõja ajal asus Salaspils laager. See on müütide ja pooltõdedest ümbritsetud koht, mida kasutati nõukogude propaganda jaoks, natside kuritegude ja kommunistliku ideoloogia näidis. Salaspilsis asus karistuslaager, mis oli osa Saksamaa karistusasutuste süsteemist. See sarnanes koonduslaagritega, kuid ei olnud üks neist. Laager loodi selleks, et Riia vanglates poleks liiga palju vange. Laager oli politseivangla laiendus. Siin hoiti vangis erinevaid inimesi, näiteks juute, Punaarmee sõjavange, tööle hilinejaid, poliitvange, kriminaalkurjategijaid, prostiituute, Lāti vastupanuliikumise liikmeid ja Saksa armees või politseis teeninud balti sõdureid. Laagris võis ühtaegu olla kuni 2200 vangit. Surma põhjustasid peamiselt (~2000) kehv toit, töötingimused, kehaline karistamine ja haigused.

Saarestik asub Daugavas Riia hüdroelektrijaama veehoidla lõunaküljel Daugmale lähedal. Surmasaar on üks hirmsamaid ja legendaarsemaid Esimese maailmasõja lahinguvälju. 1915. aastal, kui Vene armee taandus Kuramaalt ja Zengalest, olid mõned üksused jäänud Daugava vasakule kaldale, kus nad asusid positsioonidele Saksa armee vastu võitlemiseks. Jõekaldaid ühendas sild. Siin toimus üks suurimaid keemiarelvade kasutamise juhtumeid Lāti alal. Lāti sõdurid nimetasid seda kohta surmasaareks, teistest rahvustest sõdurid põrguks. Surmasaare asukoht oli strateegilise ja sümboolse tähtsusega. Lāti sõdurite jaoks oli see osa Saksamaa okupeeritud Kuramaast. Lahing toimus Daugava kaldal Ikšķile lähedal, see oli sümboolselt seotud esivanemate lahingutega ristisõdade ajal. Tänapäeval pääseb sinna paadiga. Võib külastada Riia hüdroelektrijaama veehoidla ülevajutamata maa-ala. Säilinud on E. Laube kujundatud mälestusmärk. Mõnes kohas on näha rekonstrueeritud kaitserajatiste elemente. Daugava kaldal Ikšķile kabelimäe lähedal asub infostend. Surmasaarest sai saarestik pärast Riia hüdroelektrijaama veehoidla rajamist.

137

Surmasaar (Nāves sala)

Daugmales pag., Kekavas nov.,
Lāti,
GPS: 56.8346,24.4421

+371 25412566
www.kekava.travel/lv/apskates-vietas/item/50
turisms@kekava.lv

Tinūži Mõisa Kultuuripärandikeskus asub Tinūži külas Ogre piirkonnas, 7 km kaugusel Ogre ja Ikšķile linnadest. Esimesed kirjalikud tõendid mõisa kohta pärinevad 16. sajandist. 18. sajandi keskpaigani oli mõis väikeste ja tähtsusetute hoonetega majapidamine, kuid aja jooksul kasvas see suureks kompleksiks. Esimese maailmasõja ajal toimusid siin Vene ja Saksa armeede vahel lahingud, milles osalesid ka Läti küttipolgu sõdurid. Vabadussõja ajal asus Tinūži mõisas Läti sõjaväe 1. Valmiera jalaväepolgu staap ja seal hoiti soomusautosid. 1932. aastal anti mõis Läti Sõjaväelaste Liidule, mis pakkus majutust sõjaveteranidele ning hoolitses nende eest. Teise maailmasõja ajal 1943. aastal viidi Eestist Tinūži mõisa üle SS-Jagdverband Ost. See oli üksus, mis valmistas ette sõdureid võitluseks Punaarmee vastu. Luuramist, partisanisõja taktikat ja sabotaaži õpetati ka läti sõduritele. Tinūži mõisa härrastemaja hävitati, kui Punaarmee liikus Riia suunas. Tänapäeval on näha kaunist maastikku ajalooliste hoonetega Väikese Jugla (Mazā Jugla) jõe kaldal. Tinūži Mõisa Kultuuripärandikeskuses saab näha ajaloolistele sündmustele, sh Läti küttildele, pühendatud eksponaate.

138

Tinūži Mõisa Kultuuripärandikeskus ●

"Kraujas", Tinūžu pag.,
Ogres nov., Läti,
GPS: 56.8683,24.5700

+371 26669452
www.facebook.com/Tinuzumuiza
kaspars.spelis@gmail.com

139

Militaarpārāndi väljapanek kohvikus Dakota ●

Priežu iela 1, Ciemupe, Ogresgala pag., Ogres nov., Läti,
GPS: 56.7817,24.6495

+371 25985923
www.visitogre.lv

Kohvik Dakota asub Ogre piirkonnas Ciemupes, maantee A6 ääres. Militaarpārāndi väljapanek ühendab selle omaniku hobi ja huvi (sõjaajaloo) tema ettevõtlusega (kohvikupidamisega). Siin saab süüa ja uudistada militaar tehnikat, relvi, sõdurite varustust ning 20. sajandi lõpust pärit lennukit. Väljapanek on külastajatele avatud kohviku tööajal. Ekskursioonid toimuvad ainult vene keeles ja need on vaja ette tellida.

Näitust eksponeeritakse Aizkraukle valla endises kultuurimajas. See kajastab nõukogude inimese eluolu, töö-, puhke- ja kultuurielu ning tutvustab Aizkraukle (nõukogude ajal kandis nime Stučka) ajalugu ning Pļaviņi hüdroelektrijaama rajamise lugu. Külastajad saavad tutvuda punanurgaga: nõukogudeaegsete propagandamaterjalide, parteifunktsionääri kontori ja tavalise nõukogudeaegse korteriga, kus asub elutuba, köök, vannituba ja tualett vastava sisustusega. Mõned ruumid on pühendatud nõukogudeaegsele meditsiinile, turismile, spordile ja repressioonidele. Ekspositsiooni keskel on avar saal nõukogude ajal toodetud sõdukitega. Aizkraukle Ajaloo- ja Kunstimuseum alustas kolmekorruselise ekspositsiooni loomist 2016. aastal. Tänapäeval on see Baltimaade suurim Nõukogude okupatsiooni perioodile pühendatud väljapanek.

140

Aizkraukle Ajaloo- ja Kunstimuseumi väljapanek „Nõukogude aastad” ●

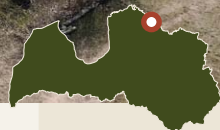
Kalna iela 20, Aizkraukle,
Aizkraukles nov., Läti,
GPS: 56.6150,25.2247

+371 65123351, +371 64901022
www.aizkrauklesmuzejs.lv

Valka komandokeskus asub Valka kesklinnas Ausekla tänava Ädams Tēraudi skooli kõrval. Objektiga on võimalik tutvuda ainult väljastpoolt. Komandokeskus oli üks salajasemaid kohti Nõukogude Lätis, kuhu pääses ainult eriloaga ning see tegutses aastatel 1953-1989 alludes Leningradi sidekeskusele. Komandokeskuse ehitamiseks vajaminevate massiivsete raudbetoonplakkide kohaletoomiseks kasutati suuri 16-rattalisi veoautosid ning kaeti pärast valmimist tugevdamiseks ja isoleerimiseks kruusaga. Valka ja Valga ümbruskonnas. Ädams Tēraudi skooli ja maa-aluste punkrite kõrval asub Põhjasõja ajast pärit kaitserajatis. Kunstlik muldvall rajati Põhjasõja alguses umbes 1702. aastal kaitsmaks Valkat rootslaste eest. Kaitserajatise järsim külg asub Härģmäe (Ērgeme) küla pool, teine aga Ausekla tänava pool.

141

Valka maa-alune komandokeskus

Tālavas iela 23, Valka,
Valkas nov., Lāti,
GPS: 57.7758,26.0164

+37164725522
<http://visit.valka.lv>
tib@valka.lv

142

Valka raudteejaam

Poruka iela 4, Valka,
Valkas nov., Lāti,
GPS: 57.7743,26.0027

+37164725522
<http://visit.valka.lv>
tib@valka.lv

Valka raudteejaam asub Poruksi tänava lõpus mittekasutatavate rööbasteede kõrval. Jaamahoonega võib tutvuda ainult väljastpoolt; siia on paigaldatud infostendid raudtee tähtsuse kohta Valkas/Valgas. Jaamahoone lähedal asub mälestuskivi, mis on pühendatud 14. juunil 1941 Siberisse küüditatutele. Jaamahoone ehitati aastatel 1896–1897. Algselt rajati kitsarööpmelised raudteeliinid Valka-Ruhja (Rūjiena)-Pärnu lõigul. Esimese maailmasõja ajal sai raudtee kõvasti kannatada. Pärast riigipiiri kehtestamist sai Valka raudteejaamast (Valka II) piirijaam. 1920. aasta septembri lõpus saabus Valkasse raudteeameti erikomisjon, mis oli volitatud pidama Eestiga läbirääkimisi ja leppima kokku reisijate üleviimise ühe riigi jaamast teise riigi jaama. Strateegilise tähtsusega olid ka kolmnurkselt paiknevad rööpad Lugaži, Valka ja Valga jaamade vahel, sest need võimaldasid soomusrongidel ümber pöörata ja vastassuunas liikuda. Nõukogude ajal kasutas NSVLi sõjavägi raudteejaama ballistiliste rakettide toimetamiseks Valka. 1941. aasta 13.–14. juuni vahelisel ööl toimus Lāti elanike massiline küüditamine NSVLi sisepiirkondadesse. Valka raudteejaamast küüditati ilma kohtuotsuse, eelneva hoiatuse või selgitusega loomavagunites rohkem kui 90 inimest Valkast ja selle ümbruskonnast. 1944. aasta septembris hävitas taganev Saksa armee jaamahoone.

Valka Koduloomuuseum asub Riia tänavas Valka linnas, Liivimaa kihelkonnakooliõpetajate seminari ajaloolises hoones. Aastatel 1853–1890 tegutses siin Liivimaa kihelkonnakooliõpetajate seminar. Aastani 1881 juhtis seda läti pedagoog ja koorikultuuri rajaja Jānis Cimze. Pärast õpetajate seminari sulgemist on hoonet kasutatud hariduse, kultuuri ja ühiskonnaeluga seotud tegevusteks. Alates 1970. aastast asub hoones Valka Koduloomuuseum. Muuseumi püsiekspositsioon „Valka – Lāti iseseisvuse häll“ jutustab Valka ühiskondlikest ja poliitilistest sündmustest aastatel 1914–1920, mil Lāti sai iseseisvaks riigiks. Näitus kajastab Lāti riigi loomisele eelnevaid korraldustöid ja Põhja-Lāti Brigaadi moodustamist Valkas. Näitus annab ülevaate Valka linnast, pagulastest, Lāti Põllumeeste Liidu loomisest (1917), Lāti Ajutisest Rahvusnõukogust (1917), Lāti Ajutisest Rahvusteatri (1918), Nõukogude Lāti Ajutisest Valitsusest, Põhja-Lāti Brigaadi asutamisest (1919) ning kindral Pēteris Radziņšist. Lisaks traditsioonilisele väljapanekule kasutatakse näitusel edukalt ka interaktiivseid multimeedialahendusi.

143

Näitus „Valka – Lāti iseseisvuse häll” Valka Koduloomuuseumis

Riias ielā 64, Valka,
Valkas nov., Lāti,
GPS: 57.7683,26.0058

+37164722198
<http://muzejs.valka.lv>
muzejs@valka.lv

Seda linn ehitati algselt tööliskülaks, kui sinna rajati 1953. aastal turbatehas. Turbatehas kuulutati üleliidulise komisjoni loomisele projekti osaks, kuhu tulid noored kogu Nõukogude Liidust. See kujundas küla iseloomu ja väljanägemise. Aastal 1954 kuulutati Seda tööliskülaks. 1961. aastal nimetati see aleviks. 14. novembril 1991 sai Seda linna õigused. Seda kultuurimajas võib tutvuda kultuuriolulist pärandit tutvustava väljapanekuga. Näitusesaali tahvlitel tutvustatakse Seda piirkonna arengulugu alates ajast, mil Seda linna asemel laius siin veel Salānieši talu, kuni Seda linna rajamiseni. Näitus jutustab linna asumise põhjustest ja teekonnast ning Seda turbatehase ajaloo kohta. Näitus sisaldab peamiselt ajaloolisi arhiivimaterjale: protokolle, otsuseid ja korraldusi. Ajalooperioodist parema ettekujutuse saamiseks on näituse osaks ka direktorikabineti omaaegse sisseseadega. Vitriinides täiendavad väljapanekut visuaalselt nõukogudeaegsed tarbeesemed ja erinevad dokumendid.

144

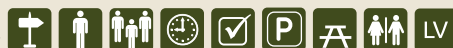
Seda linna kultuuripärandi ekspositsioon (1953–1990) ja stalinistlik arhitektuur ●

Parka iela 21, Seda, Valmieras nov., Lāti,
GPS: 57.6505,25.7543

+371 28323986
www.visit.valmiera.lv

134

145

Memoriaalansambel Teises maailmasõjas langenud sõduritele ●

Lucas iela 2A, Valmiera,
Valmieras nov., Lāti,
GPS: 57.5400,25.4330

www.visit.valmiera.lv

109

Valmiera memoriaalansambel avati 1985. aastal. Vennaskalmitule on ümber maetud Teises maailmasõjas Valmiera ümbuses langenud Nõukogude sõdurid ja natsiterrori ohvrid. Memoriaalansambli autorid on skulptorid Zigrīda Rapa ja Juris Rapa, arhitektid Ēvalds Fogelis, Jānis Lejnieks, Jānis Rutkis ja Andris Vītols ning projekterija Ivars Veldrums. Memoriaalansambli kaunistamiseks on kasutatud Allažist pärit allikalupja. Peamine figuur kujutab lõhestatud pärnapuud, mis on ka Valmiera linna vapil. Ansambli mõlemal küljel on kaks skulptuuri, mis sümboliseerivad elu ja surma rütmi. Koiva (Gauja) poole suunatud figuurid moodustavad poolringi ning tähistavad piiri endise ja praeguse vahel. Linnapoolne üldkujund on põimitud võitlusliku kaare vormi. Linna poolt mõnda silda tulev küllastaja näeb sõdurikuju, kelle käte moodustatud diagonaal toetab surnud kaast. Matmispaigas asetsevad hauad ridades, et need, kes võitlesid lahingus õlg õla kõrval, saaksid lamada sama maakamara all. Memoriaalansambli alumisel terrassil asub eraldiseisev kompositsioon „Kuldne õunapuu”. Graniitplaat meenutab siia ümbermaetud juute. Mõned elemendid, näiteks pronksist õunad, mis olid paigutatud õunapuu alla, kadusid 1990. aastatel. Memoriaali juures saab QR-koodi abil kasutada audiogiidile läti, vene, inglise, eesti ja saksa keeles.

Mälestusmärk Viljandi koolipoiste roodu sõduritele, kes langesid Stalbe lähedal, asub Riia-Limbaži maantee läheduses, Stalbe-Stūrīši teel, mis viib Pārgauja piirkonnavalitsuseni (paremal). Graniidist mälestusmärgil on läti ja eesti keeles kirjas: „19.–21.06.1919 peatas 6. polgu Viljandi koolipoiste üksus Stalbe lahingus vaenlase rünnakud.” Mälestusmärk avati 19. juunil 2009. Selle idee autor on M. Niklass. Mälestusmärgi valmistas kivistir V. Koltovs. Eesti 6. polk võitles Võnnu lahingus Stalbe juures Landeswehri ja Rauddiviisi vastu. Stalbe mõisa läheduses proovisid sakslased rindejoonest läbi tungida, kuid olid sunnitud pärast kaks päeva kestnud ebaõnnestunud katseid taganema. Igal aastal algab Karutapja päeva tähistamine Stalbes tõrvikurongkäiguga Viljandi koolipoiste roodu sõduritele pühendatud mälestusmärgi juurde.

146

Mälestusmärk Viljandi koolipoiste roodule ●

Stalbes pag., Cēsu nov.,
Lāti,
GPS: 57.3751,25.0310

+371 26620422
www.turisms.cesis.lv

78

Lielstraupe loss asub keset Straupet. Loss on külastajatele avatud ja pakub ajaarännakut läbi sajandite koos orienteerumisülesandega lossi labürintides. Võnnu lahingu ajal asus Lielstraupe lossis Rauddiviisi (saksa keeles *Eiserne Division*) Paul Ludwig Ewald von Kleisti lahingugrupi komandopunkt. Lahingu ajal külastasid lossi major Josef Bischoff, kapten Heinz Guderian ja teised. Lossist juhiti Stalbe-suunalist rünnakut 21.–22. juunil 1919. Rauddiviis oli Läti Vabadussõja ajal Saksa palgasõdurite väeosa, mis moodustati demobiliseeritud Saksa Keisririigi 8. armee sõduritest ja vabatahtlikest palgasõduritest. See oli Saksa vabakorpuse tuntuim üksus ning 1919. aastal üks kõige paremini väljaõpetatud ja võitlusvõimelisemaid sõjaväeosasid Lätis. Nõukogude võimu perioodil tegutses aastatel 1949–1959 mõisalossis Lielstraupe masina- ja traktorijaama juhatus. Sel ajal seati lossi sisse õpperuumid ja traktoristide ühiselamu; töökojad asusid kunagises mõisatallis. Aastatel 1963–2018 tegutsesid lossis meditsiiniasutused ning Straupe narkoloogilise haigla kohta tavatseti Lätis rääkida, et siin ravitakse isegi seinu.

147

Lielstraupe loss

Lielstraupes pils, Straupe, Straupes pag., Cēsu nov., Lāti, GPS: 57.3474,24.9476

www.tourism.straupe.lv

148

Mälestuspaik Skangaļi mõisas

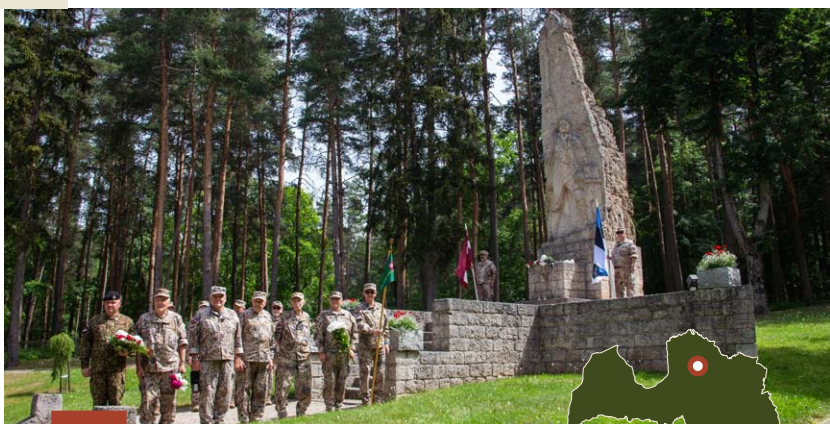
Skangaļu muiža, Liepas pag., Cēsu nov., Lāti, GPS: 57.3994,25.4950

+371 29362837
<http://visit.priekuli.lv>
info@priekuli.lv

Mälestuspaik lätlaste ja eestlaste ühendatud vägede võidukale lahingule Skangaļi mõisa eest asub umbes 20 kilomeetri kaugusel Võnnust (Cēsisest). Mälestuskivi Võnnu lahingus osalenutele ja Eesti Kalevlaste Maleva võitlejatele avati 22. juunil 2019. Lätlaste ja eestlaste ühendatud sõjaväe siin saavutatud võit lahingus Skangaļi mõisa eest oli Võnnu lahingu pöördepunkt, sest selle tulemusel alustas Niedra valitsuse sõjavägi oma üldist taganemist. Andrievs Niedra valitsus oli saksameelne Läti ajutine valitsus, mis tegutses 1919. aasta 10. maist 26. juunini. Rünnak Landeswehri üksuse vastu algas juba 1919. aasta 22. juuni varahommikul, kui kalevlaste 3. rood tungis soomusrongi dessandiga Skangaļi mõisa ja sai enda valdusesse kaks suurtükki. Vaenlane asus vasturünnakule. Veidi hiljem, keskpäeval, korraldati rünnakut ja pärast ägedat lähivõitlust suruti Landeswehri üksus Skangaļi mõisast välja. Sõjasaagiks saadi kuulipildujad, suures koguses laske-moona ja muud lahinguvastust. Kaks tundi hiljem vallutasid eestlased tähtsa teeristi Starti kõrtsi juures. Skangaļi mõisa vallutamisel sai haavata või kaotas elu 58 kalevlast. Mälestuspaiga loomist toetas märkimisväärselt Eesti pool.

Mälestusmärk Võnnu lahingus langenud eesti ja läti sõduritele asub Priekulji piirkonnas Liepas Rūpniecības tänava lõpus, umbes 1 km Lode raudteejaamast lõuna poole. Mälestusmärgile pandi nurgakivi 22. septembril 1929 ja see avati 11. augustil 1935. See on valmistatud Allaži allikalubjast Liepa vallas Julla talus elanud skulptori Augusts Julla kavandi järgi: see kujutab kõrgreljeefina ühe käega adrale toetuvat talupojast sõdurit, kelle teises käes on ülestõstetud mõök. Sõduri näo loomiseks kasutati skulptori isa Jānis Julla surimaski. Liepa valla ajaloo uurija Aivars Vilnis on märganud, et linnulennult on näha, et mälestusmärgi vundament, selle juurde viiv tee ja trepp moodustavad noole kuju, mis on suunatud Liepa mõisa (*Lindenhoffi*) poole, kus paiknesid Võnnu lahingus sakslaste positsioonid. On muidugi kaheldav, kas see oli tõesti autori omaaegne kavatsus, kuid kindlasti rikastab see mälestusmärgi tänast tõlgendust. Mälestusmärgi kõrval asuvad Läti ainsad looduslikud liivakivikaared, mida nimetatakse Suureks Põrguks (Lielā Ellīte), Liepa Põrguks (Liepas Ellīte) ja Kuradi Ahjuks (Velna ceplis).

149

Mälestusmärk Võnnu lahingus langenuile

Near Lode station, on the side of Rūpnicas iela, Liepa, Priekulja pag., Cēsu nov., Lāti, GPS: 57.3842,25.4267

<http://visit.priekuli.lv>

Üle Rauna jõe viiv raudteesild asub Priekuļi vallas maantee P20 läheduses. Seda võib näha Võnnu-Valmiera maantee paremal pool. Raudteesild ei ole mõeldud jalakäijatele, see on valve all. 1889. aastal ehitatud Riia-Valka raudteeliinil asuv kivisild on kõrgeim omalaadne raudtee-ehitis Baltimaades. See on 24 meetrit kõrge ja 78,9 meetrit pikk. Rongid peavad sillal hoidma kiirust 80 km/h. Kiiremini sõita ei ole lubatud ning aeglasemalt sõites ei pruugi rong suuta toime tulla tõusuga mõlemas silla otsas ning võib hakata tagasi libisema. 1919. aasta juunis Eesti ja Läti vabadussõdade ajal kasutati raudteesilda, et saata Eesti sõjaväele, mille koosseisu kuulus ka Põhja-Läti Brigaad, tagavaravägesid Valka rinde tagalast. Kui 2. Võnnu jalaväepolk oli sunnitud Võnnust taganema, tugevdasid selle üksused oma positsioone Rauna jõe kaldal. Raudteesild oli kindlustuse osa ja tagas lahingu ajal Eesti soomusrongide liikumise. Teise maailmasõja ajal, kui Lätis vahetusid okupatsioonivõimud, lasksid põgenevad punaarmeealased 4. juulil 1941 silla õhku. Saksa armee sapöörid taastasid silla nädala ajaga. Teise maailmasõja järgse Nõukogude okupatsiooni ajal oli Rauna sild sõjalis-strateegilise tähtsusega ja seda valvati rangelt.

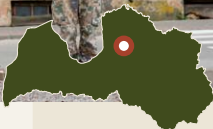

150

Raudteesild üle Rauna jõe ●●●

P20, Priekuļu pag.,
Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.3603,25.3733

+371 29362837
<http://visit.priekuli.lv>
info@priekuli.lv

151

Võnnu polgu koolipoiste roodu mälestusmärk ●

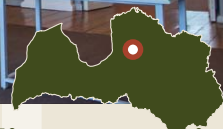
On the corner of Palasta iela and Bērzaines iela, Cēsis, Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.3118,25.2661

<https://turisms.cesis.lv>

Mälestusmärk Võnnu lahingus langenud Võnnu polgu koolipoiste roodu sõduritele asub Palasta ja Bērzaines ristumiskohas Võnnus (Cēsis). Mälestusmärgi rajamise ettepaneku tegi Võnnu polgu koolipoiste roodu sõdurite ühing. See avati 26. mail 1938. Mälestusmärk on loodud kunagise roodu sõduri ja kunstniku Jānis Rozenbergsi ideekavandi järgi. Meetrikõrgusele allikalubjast postamendile on asetatud 1,8 meetri kõrgune koolipoisi vormi riietatud sõduri vaskskulptuur, mille on loonud skulptor Rūdolfš Āboltiņš ja vasksepp Jānis Zibens. Sõduri jalgade juurde on asetatud öökull, tarkuse ja teadmiste sümbol, kes kükatab sõdima läinud koolipoisi raamatute peal ja kaitseb neid. Skulptuur lammutati teise Nõukogude okupatsiooni ajal 1952. aastal. Selle asukoha lähedale püstitati 1957. aastal skulptor Kārlis Jansoni kujundatud ausammas nimega „Komnoor-lipukandja”. Mälestusmärk taasavati 11. novembril 1992 oma ajaloolise asukoha lähedal. Samal aastal võeti maha okupatsioonirežiimi poolt püstitatud komnoore ausammas.

Võnnu Ajaloo- ja Kunstimuuseum asub keset Võnnu (Cēsis) vanalinna Uues Lossis. Muuseumis on välja pandud kahest osast koosnev püsiekspositsioon „Võnnu, Läti ajaloo sümbol”. Näitus „Puna-valge-punane lipp Võnnu ja Läti ajaloo” tutvustab Läti rahvusliku lugu 13. sajandist 20. sajandini, mil sellest sai riigisümbol, Läti kütipolkude lippe ja rahvusvärvide kasutamise traditsioone Läti Vabadussõja ajal. Näitus „Võnnu ja Läti Vabadussõda” annab ülevaate Võnnu roodu asutamisest 1918. aasta detsembris, eestlaste ja lätlaste ühisest võitlusest 1919. aasta Võnnu lahingus, ajast, mil Võnnu oli Bermondiaadi ajal lühikest aega Läti ajutiseks pealinnaks, ning Võnnu võidusamba ajaloo. Põgenemistoas „Võnnu lahingu legendid” on osalejatel tund aega mõistatuste lahendamiseks ja peidetud esemete otsimiseks, et leida toast väljapääs. 8. detsembril 1918 asutas vanemleitnant Artūrs Jansons Võnnu lossis Võnnu roodu, mis oli üks esimesi Läti relvajõudude üksusi. 8. detsembril 1933 avati Võnnu Uues Lossis, kus tookord asus 8. Daugavpils jalaväepolgu staap ja garnisoni ohvitseride klubi, roodule pühendatud mälestusplaat, millega võib nüüd tutvuda muuseuminitusel.

152

Võnnu Ajaloo- ja Kunstimuuseumi väljapanek Uues Lossis ●

Pils laukums 9, Cēsis,
Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.3133,25.2692

+371 64121815
www.cesupils.lv
pils@cesis.lv

Ajaloonäitust „Põlev südametunnistus” eksponeeritakse Võnnu (Cēsis) lossiplatsi lähedal. See asub nõukogudeaegses ajutises kinnipidamisasutuses ning tutvustab Läti okupatsiooniga, tutvustab üllatavaid ja kangelaslike lugusid sellest, kuidas inimesed režiimile vastupanu osutasid. Hoovi on rajatud mälestusseini 643 Võnnu piirkonna elaniku nimega, kes hukkusid Nõukogude repressioonide tõttu, sh 1941. ja 1949. aastal küüditatud, mahalastud või surma mõistetud metsavennad. Näitus tutvustab Läti okupatsiooniga aastatel 1939–1957. Teemaatilised tsitaadid kohalikest ajalehtedest võimaldavad võrrelda kahe okupatsioonirežiimi poliitilist propagandat. Kuus ajutiseks kinnipidamiseks mõeldud kambrit on tänaseni säilinud sellisena, nagu need olid aastatel 1940–1941 ning sõjajärgsetel aastatel. Siin hoiti enne KGB Riia peahoonesse saatmist eeluurimise ja ülekuulamise ajal neid Võnnu piirkonna elanikke, kes olid kinni peetud nõukogudevastase tegevuse tõttu: metsavendi, nende toetajaid, noori, kes levisid nõukogudevastase sisuga lendlehti ning teisi "isamaareetureid". Siin on kõik algupärane: raudustega kambrit, uste sisse ehitatud toiduluugid, puulavatsid, kinni peetavate käimla, väike köök koos ahjuga, tavapärased nõukogudeaegsed õlivärviga kaetud seinad. 2019. aastal sai väljapanek Läti disaini aastaauhinna konkursil rahvusdisaini kategoorias kolmanda koha.

153

Ajaloonäitus „Põlev südametunnistus” ●●●

Pils iela 12, Cēsis, Cēsu nov.,
Läti,
GPS: 57.3135,25.2726

+371 25445433
www.sirdsapzinasugunskurs.lv
ugunskurs@cesis.lv

154

Vaidusamba Võnnus (Cēsis) ●

Vienības laukums, Cēsis,
Cēsu nov., Läti,
GPS: 57.3132,25.2749

<https://turisms.cesis.lv>

Võnnu lahingus hukunud lätlaste ja eestlaste mälestuseks püstitatud vaidusamba asub Võnnus (Cēsis) Ühtsuse väljakul (Vienības laukums). Vaidusamba 1919. aastal Võnnu lahingus võidelnute auks kavandas arhitekt Pauls Kundziņš ja selle rajamiseks koguti annetusi elanikeilt. Vaidusambale pandi nurgakivi 22. juunil 1924. Nõukogude okupatsioonirežiimi ajal 1951. aasta 25. märtsi ööl lasti vaidusamba õhku ja hävitati täielikult. Aastatel 1959–1990 asus tolaaegsel Võidu väljakul (tänapäeval Ühtsuse väljakul) skulptor Kārlis Jansoni loodud Lenini ausammas. 1997. aastal õnnestus Võnnu rajooni volikogu esimehel Māris Niklassil kaasata mälestusmärgi taastamistöösse Eesti riigiasutused. Eesti riigilt saadi kingituseks mälestusmärgi ehitamiseks vajaminev materjal, Saaremaa dolomiit. Võnnu lahingu 79. aastapäeva pidustuste ajal 22. juunil 1998 pandi Ühtsuse väljakul paika taastatava mälestusmärgi nurgakivi. 15. novembril 1998 avati Võnnus pidulikult taastatud vaidusamba (arhitekt Imants Timermanis). Teavet vaidusamba kohta saab Võnnu Ajaloo- ja Kunstimuseumi näitusest „Võnnu ja Läti Vabadussõda” Uues Lossis.

Nõukogude salajane punker asub Võnnu (Cēsis) piirkonnas Līgatne vallas 9 meetrit sügavusel Līgatne rehabilitatsioonikeskuse hoone ja seda ümbritseva territooriumi all. Punker on külastajatele avatud ja seal korraldatakse giidiekursioone, pakutakse võimalust einestada punkri sööklas, pidada nõukogude stiilis pidusid ja mängida mängu „Objekt X”. Punkri eesmärk oli tagada Läti NSV Ministrite Nõukogu, Kommunistliku Partei juhtkonna ja Riikliku Plaanikomitee juhtkonna jaoks minimaalsed vajalikud tingimused pikaajaliseks tegutsemiseks tuumasõja korral. 2000 ruutmeetri suurune maa-alune punker oli võimsaim autonoomne isemajandav struktuuriüksus kaasaegseima varustuse ja kõige vajalikuga; see oli tuumasõja ohu oludes üks strateegiliselt tähtsaimaid kohti Nõukogude Lätis. Seal on maa-alune kaitstud tööruum (varjend), sanatooriumilaadne magamiskorpus 250 kohaga, turvaobjektid ja 24 korteriga elamu teenindavale personalile. Tänapäevani on säilinud algupärane maa-alune varustus ja plaanid. Tutvuda võib autonoomse elektrijaamaga, millel on diisलगeneraatorid ja kütusehoiula, konditsioneeriseadmetega, millel on hapnikuvaru õhu puhastamiseks, veevarustuse- ja kanalatsiooniseadmetega, mis töötavad allveelaeva põhimõtetel, telekommunikatsiooniüksusega, mis suutis tagada otseside Kremli Moskvas ning autonoomse side kõigi tähtsamate teenistustega riigis, ainulaadne kaardiga, millele on kantud ajalooliste kolhooside nimetused, algupärase sööklaga, mille menüüs on tavalised nõukogudeaegsed toidud, ning erinevate nõukogudeaegsete tarvikute ja majapidamiseseadmetega.

155

Nõukogude salajane punker Līgatnes ●

„Skaļupes”, Līgatnes pag.,
Cēsu nov., Läti,
GPS: 57.2556,25.0691

+37126467747
www.bunkurs.lv
ligatne.info@gmail.com

Metsavendade punker asub Riia-Pihkva maantee (A2) ääres 76 km kaugusel Riist ja 11 km kaugusel Võnnust (Cēsisest). Lāti metsavennad olid kohalikest elanikest koosnevad väikesed relvastatud rühmad, kes võitlesid aastatel 1944–1956 Lāti alal iseseisvalt NSVLi okupatsioonirežiimi vastu. Need olid inimesed, kes ei saanud või ei tahtnud elada Nõukogude Liidus ja kes olid sunnitud end metsades varjama. Kokku tegutses Lātis umbes 20 193 metsavendat. Punkri rajamisel võeti arvesse endiste metsavendade lugusid ja mälestusi elust metsades, kui nad end pärast 1945. aastat seal peitsid ja iseseisva Lāti riigi eest võitlemist jätkasid. Punkris on relvastuse ja majapidamistarvete näitus. Siin võib tutvuda metsavendade isiklike asjade, relvade ja fotodega. Giidi jutustust täiendavad videointervjuud metsavendadega. Punkri juures asub pikniku- ja lõkkekoht. Võimalik on ette tellida lõkkel tehtud suppi ja veeta õhtu lõkke ääres välikino vaadates.

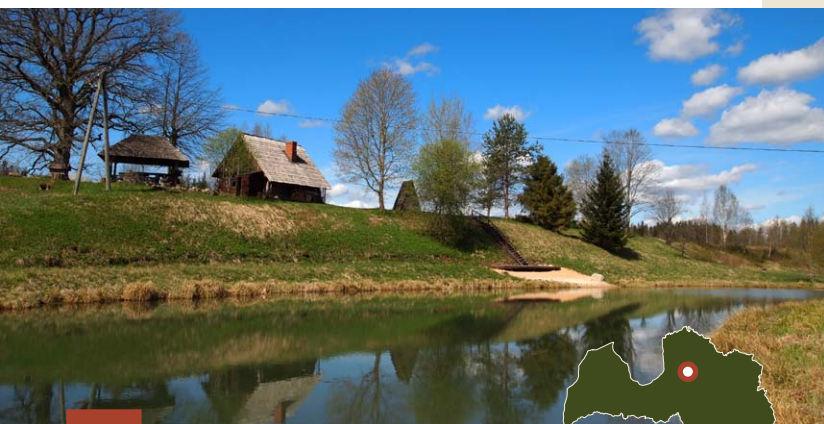

156

Metsavendade punker „Mežabrāļi“ ●

“Amadas” Drabešu pag.,
Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.2224,25.2253

+37129350059
www.mezabrali.wordpress.com
nod.brunis@gmail.com

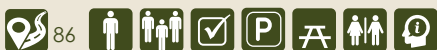

157

Metsalahingu puhkeala ja raudteesild üle Amata jõe ●

“Amatas”, Drabešu pag.,
Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.2126,25.2535

+371 26593677
mezakaujas@gmail.com

Metsalahingu puhkeala asub peamises Võnnu lahingu paigas Amata silla juures. Küllastajatele pakutakse kuulata lugusid Võnnu lahingust ja osaleda mitmesugustes tegevustes, näiteks matkadel ja väljasõitudel tähtsaimatesse Võnnu lahingu paikadesse ning meeskonnalahingus. Lõpetuseks võivad küllastajad nautida kosutavat sõdurisuppi. Amata raudteesild etendas väga olulist rolli kogu Vabadussõjas, sest siin toimus Eesti sõjaväe esimene kokkupõrge Landeswehriiga. 5. juunil 1919 toimus Amata raudteesilla juures teisel pool jõge Eesti sõjaväe soomusrongide esimene lahing Landeswehri üksustega. Landeswehr teadis, et läheneb soomusrong, mineeris raudteesilla ja võttis sisse positsioonid Amatase talu juures jõe kaldal ning oli valmis võimalikuks sõjategevuseks. Amata sild oli piiriks eesti vägede ja saksaste vahel. Ööl vastu 23. juunil 1919, Võnnu lahingu ajal, jättis Landeswehr Võnnu (Cēsis) maha ja taganes Amata jõe äärde. Taganedes põletasid sakslased maha Võnnu Lāti Seltsimaja ja õhksid Amata silla.

Kirjanikule ja kultuuriloolasele Melānija Vanagale pühendatud muuseum asub Amata külakoolis Võnnu (Cēsis) vallas. Muuseumis on välja pandud materjalid Vanaga elu, kirjandusliku tegevuse, suguvõsa ja saatuse kohta, seal on videomaterjalid Siberi ja sinna küüditatud lātlaste kohta ning Siberi muldonn, mis viib küllastajad rännakule kirjaniku küüditamispaika Krasnojarski krais Tjuhteti rajoonis. Muldonni välimus ja sisseade annavad realistliku ettekujutuse elust võõrsil. Muldonnis eksponeeritakse ainulaadseid ajaloolisi esemeid, mis on toodud Tjuhteti muuseumist: kasetohust nõu, savikruus ja petrooleumilamp. Muuseumis võib vaadata videointervjuusid piirkonna poliitiliselt represseritud elanikega ja Melānija Vanaga raamatu „Veļupes krastā“ (*Hingede jõe kaldal*) kaheksateistkümne tegelasega. Muuseumi virtuaalne näitus „OLE SINA ISE!“ (<http://esipats.lv>) avab viie küüditatud lapse ja nende vanemate kogemust, keda nõukogude võimud süüdistasid alusetult kodumaa reetmises.

158

Melānija Vanaga muuseum ja Siberi muldonn ●

Doles 2, Amatas pag.,
Cēsu nov., Lāti,
GPS: 57.1673,25.2780

+37129445480
www.melanijavanaga.lv

Muuseum asub Mores maantee V319 ääres. See on pühendatud More lahingule, mis peeti 1944. aasta sügisel Punaarmee üksuste ja Saksa armee Läti leegioni vahel. Muuseumis on välja pandud lahinguväljamakett, relvad, autasud, sõdurite vormiriietused ja sõjavarustus. Muuseumi ja mälestuspargi rajasid Läti leegioni endised sõdurid, kes olid More lahingust osa võtnud. Mälestuspargis võib tutvuda kaevikute, punkrite ja lahingupaigaga. Sõjategevus More maastikul oli vaid osa Punaarmee Balti pealetungi ulatuslikust operatsioonist, milles osales kokku 900 000 sõdurit ja kus kasutati palju sõjatehnikat. More ümbruses asus osa Saksa armee kaitserajatiste süsteemist, kus Läti leegionärid takistasid Punaarmee läbimurret Riia suunas. See võimaldas Saksa armeel oma väed Eestist tagasi tõmmata ja vältida lüüasaamist. Punaarmee juhid arvasid, et vaenlase vastupanu More lähistel on lühiajaline ning jätkasid kangekaelselt oma ettevalmistamata ja koordineerimata rünnakuid ning kandsid suuri kaotusi. Maastikueelistel ja Läti leegionäride lahingusuutlikkusel oli oluline roll edaspidises sõjategevuses. Mores asuvad Läti leegionäride vennaskalmistu ja Punaarmee sõdurite kalmistu.

159

More lahingu muuseum ●●

"Kalna Kaņēni", Mores pag.,
Siguldas nov., Läti,
GPS: 57.0796,25.0616

+371 29446115
www.moresmuzejs.lv
info@moresmuzejs.lv

EN DE

160

Metsavendade mälestuspaik Sērmūkšis ●

Sērmūkši, Skujenes pag.,
Cēsu nov., Läti,
GPS: 57.1211,25.5092

+371 25669935
http://amata.lv

Sērmūkšis asub üks sajakonnast metsavendlusele pühendatud mälestuspaigast Lätis. Kokku leidis Lätis metsavendade tegevus aset enam kui 600 paigas. Sērmūkšisse on ajalooliste tõendite põhjal ehitatud Läti metsavendade punker, kus külastajad saavad pea algupärastes tingimustes ööbida: lavatsid, petrooleumilambid ning kütteseade sarnanevad nendega, mida kasutasid metsavennad. Külastused tuleb ette tellida. Sērmūkši metsavendade salga jaoks saabus saatuslik hetk 29. novembril 1946, kui hukkusid neli rühma võitlejat: Jānis Zirāks, Reinholds Pētersons, Jānis Pīlānds ja Anna Zariņa. Alfrēds Suipe jäi ellu, elas üle küüditamise, naasis Lätti ja nägi vabariigi taastamist. Tema pani ette, et Sērmūkšisse tuleks rajada mälestuspaik langenud kaaslastele.

Koduloonäitus on välja pandud Inešis Vecpiebalga mõisa veinikeldrisse. See tutvustab Teise maailmasõja sündmusi piirkonnas. Keldrikorrusel eksponeeritakse laskemoona, relvi, sõdurite olmeesemeid, lennukite jäänuseid, autasusid, lahingukaarte ja muid sõjaga seotud esemeid. Esimesel korrusel võib tutvuda ainulaadse kaardiga, millele on märgitud rindejoon. Vaatamata sellele, et kaart asus aastaid soos, on see hästi säilinud. Teisel korrusel eksponeeritakse museaale, mis on seotud ohvitseri Voldemārs Ozolsiga (1884–1949), kes teenis kuues sõjaväes. Seda väljapanekut täiendab oluliselt Mārtiņš Frīdvaldsi jutustus; tema tõlkis vene keelest Manfrēds Šneps-Šnepe raamatu „Pasaules “šaha spēles” un Voldemārs Ozols sešu armiju virsnieks” (*Maailma malemängud ja Voldemārs Ozols, kuue armee ohvitser*). Raamat on populaarteaduslik uurimus vastuolulisest, kuid silmapaistvast läti sõjaväekindralist Voldemārs Ozolst. Tema lugu kätkeb Esimest maailmasõda, Läti Vabadussõda ja Teist maailmasõda. Mārtiņš Frīdvalds räägib ka Piebalga ja sealse mõisa poliitilisest, majanduslikust ja kultuurilisest ajaloost. Ekskursioon kestab 1–1,5 tundi. Välja on pandud ka talunike tööriistad ja olmeesemed, ajaloosündmuste tunnistajate jutustused ja Ineši teatri ajalugu. Näitust täiendatakse regulaarselt uute leitud esemete ja tehtud avastustega Piebalga valla ajaloo kohta.

161

Piebalga koduloonäitus Inešis ●

"Pīls", Inešu pag., Cēsu nov.,
Läti,
GPS: 57.0197,25.8302

+371 22407218
https://vecpiebalga.lv/en/tourism

Alūksne muuseum asub 19. sajandi lõpus uusgooti stiilis ehitatud Alūksne Uues Lossis, mis on riiklik arhitektuurimälestis. Muuseumis on välja pandud näitused „Totalitaarse režiimi ohvrite mälestustuba“, mis jutustab Alūksne valla elanike saatusest Siberis ja Kaug-Idas, ja „Ajastute pidusöök“, mis tutvustab Alūksne ajalugu eelajaloost tänapäevani. Eraldi väljapanek on pühendatud 7. Sigulda jalaväepolgu panusele sõjas, kultuuris ja ühiskonnaelus. 7. Sigulda jalaväepolku hakati moodustama 20. juunil 1919 Naukšēni mõisas. Esialgu moodustati Põhja-Läti Brigaadi reservpataljoni põhjal lahingurühm, kuhu kuulus 22 ohvitseri ja 1580 sõdurit; seda kutsuti Dankersi diviisiks. See kuulus 3. Jelgava polgu 2. pataljoni koosseisu, aga pärast 23. augustit, mil täiendati roodude arvu, 7. Sigulda jalaväepolgu koosseisu. Polk võitles Bermondī vastu ning viidi 5. jaanuaril 1920 üle Latgale rindele enamlaste vastu võitlema. Pärast rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaaga valvas polk Läti idapiiri. Läti Vabadussõjas kaotas elu üle 200 polgu sõduri, 85 sõdurile anti Karutapja orden. 1921. aastal paigutati 7. Sigulda jalaväepolk Alūksnesse. Polgu staap seati sisse Alūksne Uues Lossis. Pärast Teist maailmasõda võtsid lossi üle Nõukogude julgeolekuasutused. Alates 1950. aastate lõpust on seal tegutsenud kultuuriasutused: täitevkomitee kultuuri- ja kinematograafiaosakond, pionierimaja, raamatukogu, kino ja muuseum.

162

Alūksne muuseum ● ●

Pils iela 74, Alūksne,
Alūksnes nov., Läti,
GPS: 57.4229,27.0545

+371 25665538
www.aluksnespils.lv
muzejs@aluksne.lv

163

Nõukogude sõjaväe raketibaas Zeltiņis ●

„Medņukalni“, Zeltiņu pag.,
Alūksnes nov., Läti,
GPS: 57.3476,26.7491

+37129492284
www.aluksne.lv
tn.zeltini@aluksne.lv

Endine Nõukogude armee raketibaas asub Medņukalnis Zeltiņi vallas Alūksne piirkonnas. Aastatel 1961–1989 tegutses Zeltiņis Alūksne rajoonis eriti salajane Nõukogude Liidu sõjaväeobjekt, tuumaraketide baas. Baasis paiknesid keskmaa tegevusraadiusega ballistilised raketisüsteemid R-12 (8K63) nelja maapealse stardiplatvormiga. Raketide lennukaugus oli kuni 2200 kilomeetrit. Sellel perioodil kasutas sõjavägi umbes 300 ha suurust okastradiga piiratud maa-ala, mis asus vähem kui kilomeetri kaugusel regionaalse tähtsusega Sinole-Silakrogsi maanteest P34. Tänapäevani on säilinud elutsoon ja eriti salajane tsoon. Betoneeritud teed viivad varasemalt avalikkuse eest varjatud kohtadesse: angaaridesse, stardiplatvormidele ja pommivarjenditesse. Mitmekümne hektari suurusel maalal asuvad erinevad hooned, mis olid seotud tuumaraketide hooldamise ja teenindamisega. Territooriumil oli autonoomne elektri-, vee- ja soojusenergiavarustus, mis hävitati, kui Nõukogude armee lahkus. Pärast sõjaväe lahkumist anti osa tehnikast omavalitsuse valdusse. Praegu võivad külastajad tutvuda 20 hektariga raketibaasist, mille edelaosa on avatud turistidele. Baasiga võib tutvuda kahel viisil: põhiväljapanek, mis tutvustab raketibaasi ajalugu, asub Zeltiņi muuseumi ruumides; baasi territooriumil on turismimarsruut. Territooriumil võivad kuni 12-liikmelised rühmad mängida lasermängu.

Gulbene raudteejaam asub Gulbene linnas. Esimese maailmasõja ajal 1916–1917 ehitati Pļaviņasesse suunduv kitsarööpmeline raudteeliin ümber 1524 mm laiuseks, et see ühendada Riia-Daugavpils liiniga. Lisaks ehitati raudteeliin Ierikisse ja Sīta külani, luues seeläbi ühenduse Põtalovoga (Abrenega). Niiviisi sai Gulbenest raudtee sõlmipunkt. Praegune jaamahoone (arhitekt Pēteris Feders) ehitati 1926. aastal. Vabadussõja ajal 31. mail 1919, kui Gulbene vabastati enamlaste käest, sai 1. (4.) Valmiera jalaväepolk siit märkimisväärse hulga sõjatrofeesid. 14. juunil 1941 küüditati Gulbene raudteejaamast nii tsiviilisikuid kui ka Litene suvelaagris arreteeritud Läti armee ohvitseri. 1944. aasta kevadel pommitati raudteejaama, kuna see oli oluline sõlmipunkt, kuid pärast sõda taastati see algsele kujule. 2018. aastal avati interaktiivne hariduskeskus „Raudtee ja aur“. Gulbene jaama kõrval asub ettevõtte SIA Gulbenes-Alūksnes bānītis, mis pakub interaktiivseid tegevusi ja ekskursioone. Külastajad pääsevad jaamahoonesse ja perroonile. Samuti asub seal mälestustahvel ja -märk represseeritutele (skulptor Indulis Ranka).

164

Gulbene raudteejaam ● ● ●

Dzelzceļa iela 8, Gulbene,
Gulbenes nov., Läti,
GPS: 57.1828,26.7664

+37125448661
www.visitgulbene.lv
tourists@gulbene.lv

Läti sõjaväe Litene suvine laagriplats asub Litene vallas Pededze jõe äärses metsakohas. Litene laagri algusaeg ulatub 1935. aastasse, mil Läti sõjaväe Latgale diviis hakkas siia rajama suvelaagripaika. Maikuust sügiseni harjutasid mitu tuhat sõdurit Litenes lahingutaktikaid ja laskmist. 1941. aasta suvel arreteerisid Punaarmee ja NKVD väed Litene suvelaagris olevad Läti armee ohvitserid. Mitu ohvitseri lasti kohapeal maha, ülejäänud küüditati Siberisse. 14. juunil 1941 arreteeriti ja küüditati Litene ja Ostrovieši laagrist (see asub u 10 km kaugusel Litenest) vähemalt 430 ohvitseri. Ainus ajalooline hoone, mis on laagriajast säilinud, on toiduladu. Teistest hoonetest on säilinud vaid vundamendid. Laagrialale on rajatud vaateplatvorm, kus lehvib Läti lipp, on sisse seatud pingid ja heakorrrastatud lõkkekoht. Kaitseministeeriumi ja Riiklike Relvajõudude toetusel on siia paigaldatud suurtükk. Olemas on infotahvlid. Litene laagri sündmustega on seotud mälestuspaik Litene kalmistul – memoriaalansambel „Valumüür“. Läti armee YouTube'i kanalilt võib vaadata videot pealkirjaga „Litene, Läti armee Katõn“.

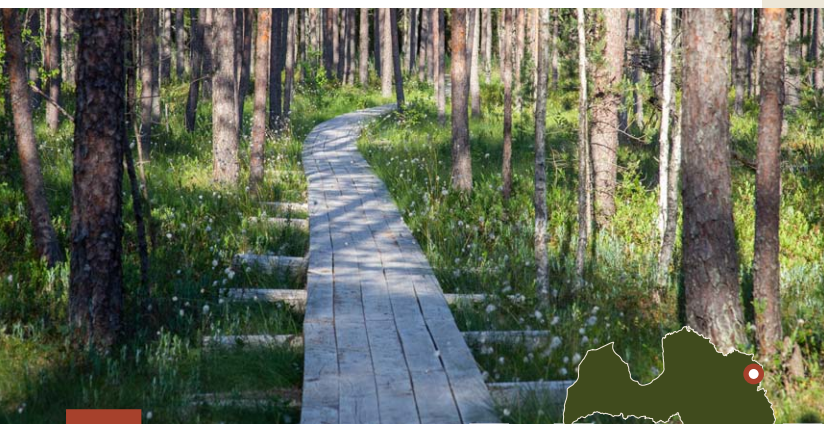

165

Läti sõjaväe suvelaagriplats Litenes ● ●

Litenes pag., Gulbenes nov.,
Läti,
GPS: 57.1658,27.0192

+371 29269823, +371 29204507
www.visitgulbene.lv
tourists@gulbene.lv

166

Matkarada ning metsavendade laagri- ja mälestuspaik

Susājas pag., Balvu nov., Läti,
GPS: 57.1434,27.5203

Stompaki soos ●

<http://www.visitvilaka.lv/>

Stompaki soomassiiv on Balvi ja Viļaka linnade vahel asuv NATURA 2000 looduskaitseala. Soo idaosas on tähistatud 1,5 kilomeetri pikkune rada, mis viib läbi metsa ja mööda rabasse rajatud laudteid viiele soosaarele, kuhu metsavennad olid ehitanud oma punkrid. Raja äärde on paigaldatud infostendid, mis tutvustavad kohalikke loodusväärtusi ja ajaloosündmusi. Raja ääres asub puhkeala. Rada aitavad leida maanteele P35 püstitatud viidad. 1945. aasta märtsi alguses asus Stompaki laagris üks suurimaid metsavendade asumeid Baltikumis. Siin elas u 350–360 inimest, sealhulgas 40–50 naist. Alates 1945. aasta jaanuarist korraldasid metsavennad regulaarseid rünnakuid okupatsioonirežiimi sõjaväelaste ja nende toetajate vastu. Laagris asus pagarikoda, punker-kiirik ja 25 elamiseks mõeldud punkrit, mis olid ehitatud pooleldi maa sisse ja kus võis elada 8–30 inimest. Punkrikohad on näha veel tänapäevalgi. 2.–3. märtsil 1945 toimus siin Stompaki lahing, mis oli suurim Läti metsavendade lahing. Nende vastu võitlesid 483 sõdurit NKVD 5. laskurdiviisi 143. laskurpolgu 2. ja 3. laskurpataljoni allüksustest, püstiõhulipildujatega relvastatud laskurühmast, miinipildujaroodust, luure- ja sapöörirühmadest ning hävituspataljonist.

Näitus „Abrene ruumid“ on üles pandud Viļaka kesklinna lähedale. See hõlmab ajavahemikku 1920–1960, kui Viļaka kuulus Abrene piirkonna Jaunlatgale haldusüksusesse ja oli Viļaka piirkonna ja Abrene rajooni keskus. Näitus asub Viļaka kõige huvitavama ja mitmekülgsema ajaloo- ja hoones.

Algselt asus see maja kunagisel Marienhauseni turuväljakul, hiljem asusid siin korterid, bürood ja mitmesugused kauplused; Teise maailmasõja ajal tegutsesid siin Läti Omakaitse staap, Gestapo ja KGB. Näitusel eksponeeritakse esemeid, mis on pärit metsavendade laagrist Stompaki soos ning mis on seotud metsavendlusega Latgales, samuti on välja pandud Vabadussõjaga seotud dokumente ja fotosid. Kui tellida giidiekskursioon, tutvustab väljapanekut omanik Dzintars Dvinskis.

167

Näitus „Abrene ruumid“ ● ● ● ● ●

Tautas iela 1, Viļaka,
Balvu nov., Läti,
GPS: 57.1838,27.6723

+37126446147
Facebook „Abrenes istabas“
retro73@inbox.lv

Luuletaja Bronislava Martuževa muuseum on rajatud tema sünnikodusse Inčānīs Madona vallas. Muuseumi ekspositsioon asub renoveeritud aidas, kuhu on välja pandud audio- ja videomaterjalid rahvuslikust vastupanuliikumisest, luuletaja tööst pörandaaluse ajakirja väljaandmisel ning luuletuste ja laulude loomisel metsavendadele. Martuževa osales vastupanuliikumises selle algusest peale. Martuževside perekonnakodu Lazdiņās (maja ei ole säilinud) oli Läti Metsavendade Liidu juhi Pēteris Supe ja tema võitluskaaslaste peidupaigaks. Ka luuletaja peitis end viis aastat oma kodu keldris, kohtus metsavendadega, kirjutas luuletusi (sh pühendused metsavendadele Pēteris Supele, Vilis Tomsile, Smilga rühmale, Laivenieksile, Salnsile, Celmiņšile, Bruno Dundursile) ja laule. Nüüd esitab tema laule ansambel Baltie lāči. 1950. aastal andis ta koos Vilis Tomsiga välja pörandaalust ajakirja „Dzimtene” (Kodumaa). Luuletaja kirjutas käsitsi ümber 10 eksemplari ajakirja kõigist ilmunud 11 numbrist. Bronislava Martuževa, tema vend, õde, ema ja Vilis Toms arreteeriti 1951. aastal. Ta naasis Siberist 1956. aastal. Luuleaita tuntakse nii piirkonnas kui kogu Lätis, seda külastavad nii kohalikud elanikud kui turistid. Siin võib läbi luuletaja elutee tutvuda Läti saatusega.

168

Bronislava Martuževa luuleait ●●

“Dārziņi 1”, Inčānu pag.,
Madonas nov., Läti,
GPS: 56.9181,26.7285

+371 29337282
www.facebook.com/martuzeva
anna.egliena@gmail.com

169

Lubāna Turismi- ja Kultuuripärandikeskus ●●

Oskara Kalpaka 4-2, Lubāna,
Madonas nov., Läti,
GPS: 56.9027,26.7194

+37126374962
www.visitmadona.lv/lv/lubana
ilze.kraukle@lubana.lv

Lubāna Turismi- ja Kultuuripärandikeskus asub Lubāna kesklinnas. Siin võib tutvuda mitmete näituste ja püsiekspositsioonidega, mis tutvustada piirkonna ajalugu, kultuuri, traditsioone ja sündmusi. Püsiekspositsioonid on pühendatud inimestele, kelle üle Lubānas eriti uhked olakse. Need tutvustavad luuletajat, rahvusliku vastupanuliikumise liiget ja poliitvangi Bronislava Martuževat; Vabadussõjas osalenud poliitikut Hugo Celmiņšit; Läti sõjaväe esimest ülemjuhatajat Oskars Kalpakšit; fotograafi Alfreds Grāversit; ooperilauljat Jānis Zābersit; luuletajat Jānis Gavaršit; kunstnikku Rūdolfs Pinnist ning folkloristi ja pastorit Mārtiņš Celmiņšit. Giid tutvustab Karutapja ordeni kavaleride ja vabadusvõitlejate elu Lubānas ja selle ümbruskonnas ning nende puhkepaiku Lubāna vanal kalmistul. Keeled: läti, vene. Ette tellides pakutakse ekskursioonidele tõlget saksa ja inglise keelde.

Polkovniku Oskars Kalpakšis perekonna mälestuspaik Liepsalas asub Madona linna ja Lubānsi järve vahel. Liepsalas asub Kalpakšis lapsepõlvkodu. Mälestuspaik rajati siia 1997. aastal polkovniku vennatütre Ārija Kalpakš-Grundmane (1922–2006) ideede põhjal ja toetusel. Mälestuspaik koosneb erinevatest sümbolse tähendusega keskonnaobjektidest ja kiviskulptuuridest, mis kujutavad läti eetilisi ja patriootilisi väärtusi. Suurimas hoones on välja pandud näitus, mis on pühendatud Läti Vabadussõja ajaloole ja Läti riigi kahekümne kahele vabadusaastale (1918–1940). Oskars Kalpakšis mälestusmärki asub Visagalsi kalmistul; selle autorid on Kārlis Zāle ja Arnolds Dzirkals ning see avati 1927. aastal. Mälestusmärk koosneb kolme figuuriga kompositsioonist, mille keskel on läti sõdalane kilbi ja mõõgaga, ning temast kahele pool on lāngu vajunud sõdurid. Skulptuurirühma jalamil asub graniidist alusel pronksplaat, millel on Kalpakšile pühendatud Edvards Virza luuletus. Oskars Kalpakšis langes 6. märtsil 1919 Aiirītese talu lähedal, mis asub Skrundast Saldusesse viiva tee ääres.

170

Polkovniku Oskars Kalpakšis sünnikoht Liepsalas ja viimane puhkepaik Visagalsi kalmistul ●

“Liepsalas”, Ošupes pag.,
Madonas nov., Läti,
GPS: 56.7877,26.6236

+371 26400999
www.visitmadona.lv
edite.zaube@inbox.lv

Muuseum asub Aglona külas Latgales. See on üks suurimaid ja mitmekesisemaid Teise maailmasõjaga seotud eksponaatide erakogusid Lätis (üle 1000 erineva eseme). Välja on pandud püstoleid, püsse, automaate, kuulipildujaid, sõdurite vormiriietust, olmeesemeid ja militaartehnikat. Muuseumi on rajanud ajaloo huviline Valdis Tumovs. Muuseumis saab teha fotosid Saksa sõjaväe mootorrattal, proovida selga sõjaväe vormiriietust, kuulata lugusid muuseumieksponaatide ja nende kasutamise kohta ning tunnetada 1930.–1940. aastate atmosfääri.

171

Teise maailmasõja muuseum Aglonas

Daugavpils iela 40, Aglona, Aglonas pag., Preiļu nov., Lāti, GPS: 56.1302,27.0057

+371 65321380, 22484848, 29294180, www.vis.lv/?p=152926, ww1945@inbox.lv

172

Sõjatehnikamuuseum Sventes

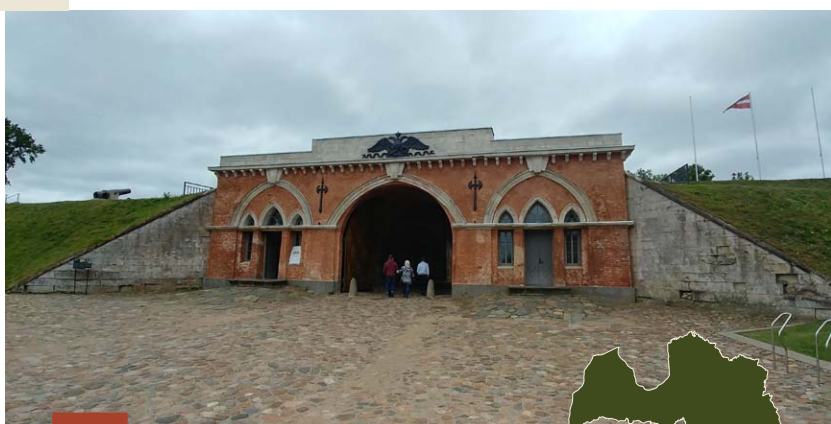
Alejas iela 7, Svente, Sventes pag., Augšdaugavas nov., Lāti, GPS: 55.9036,26.3754

+371 65427822, www.sventehotel.lv/lat/museum, info@sventehotel.lv

Sõjatehnikakogu eksponeeritakse Svente mõisahotelli kõrval, see asub umbes 20 kilomeetri kaugusel Daugavpilsist. Välja on pandud Nõukogude armee tankid (keskmise raskusklassi tank T-34, Stalini nime kandvad rasketankid IS-2 ja IS-2M, luuresoomukid BRDM-2 ja BRDM-1), sõjaväe maastikuautod Jeep Willys ja GAZ-67, kulgurid, suurtükid ja muu tehnika. See on suurim tankide kogu Balti riikides.

Daugavpils kindlus asub Daugava jõe paremal kaldal linna lääneosas. See on ainus peaaegu muutmata säilinud 19. sajandi esimese poole kindlus Põhja-Euroopas. Ehitust alustati 1810. aastal. 1812. aastal sai kindlus kannatada sõjategevuses ja 1829. aastal üleujutuste tõttu. Daugavpils kindlus oli strateegilise tähtsusega koht, sh Napoleoni armee vastu võitlemisel. Kindlus pühitseti sisse 1833. aastal, aga see valmis peaaegu pool sajandit hiljem, 1878. aastal. Kindlus on jagatud kvartaliteks, mille keskosas asub paraadväljak. Hiljem kaotas kindlus oma strateegilise tähtsuse ja 1897. aastal rajati sinna ladu. Enne Esimest maailmasõda teenisid Daugavpils garnisonis läti sõjaväe ohvitserid, nt kindral Jānis Balodis ja kolonel Frīdrihs Briedis. 1912. aastal avati kindluse parkis mälestusmärk 1812. aasta sõja sajanda aastapäeva auks. Nõukogude ajal paiknesid siin sõjaväeüksused ja Daugavpils Lennunduse Tehnikakõrgkool. Praegu tegutsevad kindluses mitmed turismiatraktsioonid: Daugavpils kindluse kultuuri- ja teabekeskus (siit on võimalik tellida Daugavpils kindluse ekskursioone), Esimese maailmasõja muuseum, Daugavpils Mark Rothko kunstikeskuse galerii „Valge hobune“, meditsiininäitus ekspositsiooniga kontratseptsioonist, antikvariaat-salong „Housevintage“, Daugavpils nahkhiirte keskus ja retroautode näitus „Retrorogaž-D“.

173

Daugavpils kindlus

Nikolaja iela 5, Daugavpils, Lāti, GPS: 55.8865,26.4952

+371 65424043 (Cietokšņa kultūras un informācijas centrs), www.visitdaugavpils.lv/turisma-objekts/daugavpils-cietoksnis, cietoksnis@daugavpils.lv

SÕJAAJALOO PÄRAND MARSRUUDID

Koostatud reisimarsruudid sisaldavad lühikirjeldust, teekonna jaotust päevade kaupa, marsruudile jäävate objektide loetelu ning majutus- ja söögikohtade soovitusi.

Iga päeva juures välja toodud objektide loetelust saavad külastajad valida omale sobivad arvestades vahemaid, külastuseks planeeritud aega ja enda huvisid.

Lisateavet marsruudi juurde kuuluvate objektide kohta leiab käesolevast teejuhust objekti numbril **171** ja nime abil.

- 1**
"Kuramaa koti" lahinguväljadelt nõukogude pärandiga seotud seiklusteni Dundagas 66 lk.
- 2**
Võnnu (Cēsise) lahingute järges 68 lk.
- 3**
Esimene maailmasõda ja Jõululahingud Riia piirkonnas 69 lk.
- 4**
Elu Eestis Nõukogude okupatsiooni ajal 70 lk.
- 5**
Saaremaa ja Hiiumaa – Eesti merepiiri valvurid 72 lk.
- 6**
Vabadussõja radadel Lääne-Eestis 74 lk.
- 7**
Nõukogude armee okupeeritud Eesti territooriumil 76 lk.
- 8**
Eesti Vabadussõja järges 77 lk.
- 9**
Nõukogude okupatsiooni pärand Põhja-Vidzemes ja Lõuna-Eestis 79 lk.
- 10**
Metsavendade järges Lätis ja Eestis 81 lk.
- 11**
Mööda raudse eesriide sõjaajaloo pärandi teid Tallinnast Liepajasse 84 lk.
- 12**
Suur piiriülene ringreis - Läti ja Eesti 100-aastase iseseisvuse sõjaajalooline pärand 88 lk.

1

“Kuramaa koti” lahinguväljadelt nõukogude pärandiga seotud seiklusteni Dundagas

Kestvus: 5 päeva
Piirkond: Kurzeme (Kuramaa), Lāti
Marsruut: Riia – Lestene – Zante – Brocēni – Saldus – Ezere – Vaiņode – Priekule – Skrunda – Pelči – Kuldīga – Renda – Usma – Ugāle – Blāzma – Dundaga – Tukums – Riia

Ajalooline periood:

2 4

Ringreisi sihtkohad on II maailmasõja lõpu (oktoober 1944 - mai 1945) sündmustega seotud paigad. Sel ajal taganes Saksa armee Riist Kuramaale, kus toimus 6 suuremat lahingut Kuramaa rinde eri osades. Ägedate lahingute tõttu on see periood tuntud kui Kuramaa kott või Kura kott. Punaarmee ei suutnud Kuramaad vallutada kuni Natsi-Saksamaa kapitulatsioonini.

Ringreis sisaldab: Näitused ajalooliste esemete kohta; kohalike giidide, erakolleksionäride ja koduloovilliste põnevad jutustused; paadireis Ciecere järvel koos lugudega sõjasündmustest; sõit Nõukogude armee autoga.

MARSRUUT:

Riia – Lestene – Zante – Brocēni – Saldus

VAATAMISVÄÄRSUSED:

117 Lestene vennaskalmistu, mälestusnäitus ja punker. Mälestusmärk Teise maailmasõja langenud Lāti leegioni sõduritele. Ekspositsioon sõjaaegsetest sündmustest Lestenes, leegioni sõdurite punker.

Lestene luteri kirik. 300-aastase Lestene kiriku lähedal asus üks Kuramaa lahingute (1944–1945) epitsentreid.

107 Kuramaa koti muuseum Zantes. Muuseumi ekspositsioon tutvustab Teise maailmasõja aegseid sündmusi ning Saksa vägede ja Punaarmee vahelisi lahinguid Kuramaal. Ekspositsiooni kuuluvad militaartehnika, restaureeritud kaevikud ja punkrid.

108 Paadimatk Ciecere järvel paadiga “Zezer”. Lood Teise maailmasõja lahingutest ja järve uppunud tankist.

MARSRUUT:

Saldus – Ezere – Vaiņode – Priekule – Skrunda

VAATAMISVÄÄRSUSED:

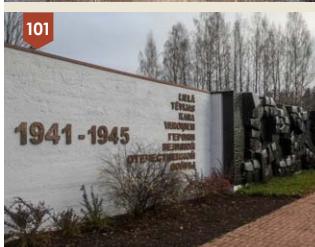
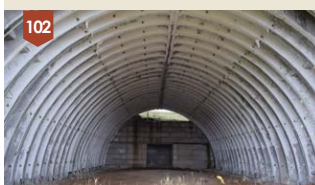
109 Salduse Saksa sõdurite kalmistu. Teise maailmasõja ajal langenud sõdurite kalmistu.

106 Ezere koduloo muuseum “Muitas Nams” (“Tollimaja”). 8. mail 1945 kirjutati siin alla Kura kotis ümber piiratud Natsi-Saksamaa armee üksuste kapitulatsiooniaktile.

102 Vaiņode lennuväli. Vaiņode lennuväljal on säilinud 16 nõukogudeaegset lennukiangaari ja 1800 meetri pikkune lõik kunagisest 2500 meetri pikkusest lennurajast.

100 Priekule marsruut “Teise maailmasõja jälgedes Kuramaa kotis”

101 Priekule vennaskalmistu memoriaalansambel, Priekule mõis ja park, Rootsi värv.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Pubi “Aitiņlauvas”, A9 maantee 22. km
- Jaunpils lossi restoran Jaunpilsis
- Pubi “4 Vēji” Lestene lähedal
- Teised toitlustuskohad Salduses turisms.saldus.lv/en/kur-doties/kur-paest/

MAJUTUSKOHAD:

- Hotell “Demians” Salduses
- Külalistemaja “Radi” Brocēni küla lähedal
- Telkimisplats “Zvejnieki” Brocēni küla lähedal
- Šmuku mõis Remte küla lähedal
- Teised majutuskohtad Salduses turisms.saldus.lv/en/kur-doties/kur-naksnot/

TOITLUSTUSKOHAD:

- Skrunda mõisa restoran
- Bistoo “Jumis” Skrundas
- Restoran “Piena Muīža” Sieksāte külas
- Toitlustusvõimalused on Vaiņode–Priekule piirkonnas piiratud. Toitlustust saab ette broneerida <https://leis-malite.lv/paest/> või lõunasöök tuleb ise kaasa võtta.

MAJUTUSKOHAD:

- Skrunda mõis
- “Piena Muīža” mõis Sieksāte külas
- Külalistemaja “Garīkas” Skrunda lähedal

3. PÄEV

MARSRUUT:

Skrunda – Pelči – Kuldīga – Renda – Usma

VAATAMISVÄÄRSUSED:

103 Vagunimuseum küüditamiste mälestuseks Skrunda raudteejaamas. 1941. ja 1949. aastal küüditas Nõukogude võim siit Siberisse 2916 tsiviilisikut. Näitusel on väljas küüditatute fotod, kirjad, mälestused ja muud dokumendid.

104 Skrunda mõis ja raadiolokatsioonijaama ekspositsioon. Ekspositsioon Nõukogude sõjaväelinnakust ja raadiolokatsioonijaamast – suurimast rakettide hoiatusüsteemist, mis asus Skrundast 5 km kaugusel. Pärast Nõukogude armee lahkumist 1995. aastal hoone õhiti. Territoorium on suletud ja seda ei ole võimalik külastada.

92 Pelči mõis. Saksa väegrupi “Nord” staap asus aastatel 1944-1945 Pelčis.

Kuldīga linn. Keskaegne arhitektuur, Ventas Rumba juga, hubased kohvikud ja restoranid.

91 Rahvusliku vastupanuliikumise muuseum Rendas. 1946. aastal toimus selles piirkonnas üks suurimaid metsavendade lahinguid. Muuseum pakub giidiga ekskursiooni, mis annab ülevaate vastupanust okupatsioonivõimudele. Samuti asuvad seal rekonstrueeritud punkrid ja kaevikud.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik “Usmas Meži” Renda lähedal
- Restoran Usma Spa hotellis ja kámpingus
- Teisi toitlustuskohti Kuldígas visitkuldiga.com/edinasana/

MAJUTUSKOHAD:

- Kámping ja puhkemajad “Usmas Meži” Renda lähedal
- Usma Spa hotell ja kámping

4. PÄEV

MARSRUUT:

Usma – Ugāle – Blāzma – Dundaga

VAATAMISVÄÄRSUSED:

90 Rubenise pataljoni muldonn ja lahinguväljad. 1944. aasta lõpus toimusid lahingud Saksa armee üksuste ja leitnant Roberts Rubenise juhitud pataljoni vahel, mille eesmärk oli vabastada Läti nii Saksa kui ka Nõukogude okupatsioonist.

89 Rubenise pataljoni muuseum. Giidiga ekskursioonid on saadaval muuseumis, punkris ja lahinguväljadel.

83 Nõukogude sõjaväeautode kogu. Põnev sõit Nõukogude armee veoautoga sõjaväelaadetele ja tankiteedele kuni 24-liikmelistele gruppidele. Peale reisi on võimalik saada nõukogude stiilis õhtusööki “Pūpoli” külalistemaja kohvikus.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Bistroo “Vecā Pirts” Dundagas
- Külalistemaja “Pūpoli” Dundagas

MAJUTUSKOHAD:

- Külalistemaja “Pūpoli” Dundagas
- Külalistemaja “Jūras Sapņi” Dundagas
- Puhkemaja “Pasaku Namiņš” Dundaga lähedal
- Külalistemaja “Ziedkalni” Melnsils küla lähedal

5. PÄEV

MARSRUUT:

Dundaga – Tukums – Rīa

VAATAMISVÄÄRSUSED:

114 Nõukogude memoriaalansambel “Emake kodumaa” Tukumsis. Tukumsis asuv Teise maailmasõja vennaskalmistu memoriaalansambel on üks suurimaid nõukogudeaegseid memoriaale Lätis.

Tukumsi linn

115 Lennundusmuuseum “Sky Zoo”. Tukumsi lähedal Jūrmala lennujaamas, endise sõjaväelennuvälja territooriumil asuv näitus hõlmab lennukeid YAK 40, AN-2, helikopterit MI-24 jt.

Jurmala, populaarne mereäärne kuurortlinn ca 30-minutilise autosõidu kaugusel Ríast.

TOITLUSTUSKOHAD:

- “Smārdes krogs”, maantee A10 49.km, Smārde küla lähedal
- Šlokenbeka mõis Tukumsi lähedal
- Kohvik “Cinevilla” Slampe küla lähedal
- Teisi toitlustuskohti Tukumsis www.visitukums.lv/en/Where-to-eat/Restaurants

Võnnu (Cēsis) lahingute jälgedes

Kestvus: 2 päeva
Piirkond: Vidzeme, Lāti
Marsruut: Riia – Amata – Skangalī – Priekuļi – Cēsis – Štalbe – Straupe – Limbaži – Riia

Ajalooline periood: 1

Ringreis tutvustab 1919. aasta Cēsis (Võnnu) lahingute sündmusi, mil Lāti Ajutise Valitsuse relvajõud alistasid koos Eesti sõjaväega Saksa Landeswehri ja Rauddiviisi üksused. Eesti sõjaajaloos on need lahingud tuntud kui Landeswehri sõda. Cēsis (Võnnu) lahingud oli üks Lāti Vabadussõjas võtmesündmusi 18. novembril 1918 välja kuulutatud Lāti riigi iseseisvuse kaitsmisel.

Ringreis sisaldab: Lood Cēsis (Võnnu) lahingutest ajaloolistes paikades; lõkkel valmistatud sõdurisupp; põgenemistuba nimega "Legendid Cēsis lahingutest"; Lāti lipu ajalugu; vabadussõdalaste lood vabadussõjas osalenud õpilastest, vabatahtlikest ja armee ohvitseridest; mälestuspaigad.

MARSRUUT:

Riia – Amata – Skangalī – Priekuļi – Cēsis

VAATAMISVÄÄRSUSED:

- 157 Metsalahingu puhkeala ja raudteesild üle Amata jõe**, ekskursioon Võnnu lahingu paikkonda ja lõpetuseks sõdurisupi nautimine.
- 150 Raudteesild üle Rauna jõe**, millel oli väga oluline roll Võnnu lahingus.
- 148 Mälestuspaik Skangalī mõisas**. Lātlaste ja eestlaste ühendatud vägede võit lahingus Skangalī mõisa pärast oli Võnnu lahingu pöördepunktiks.
- 149 Mälestusmärk Võnnu lahingus langenud lāti ja eesti sõduritele**.
- 154 Võiudusamm Võnnus** (Cēsis) Ühtsuse väljakul (Vienības laukums). Cēsis (anno 1323) on üks atraktiivsemad linnu Lātis, kus on palju erinevaid vaatamisväärsused.
- 151 Võnnu polgu koolipoiste roodu mälestusmärk**.

MARSRUUT:

Cēsis – Štalbe – Straupe – Limbaži – Riia

VAATAMISVÄÄRSUSED:

- 152 Võnnu (Cēsis) ajaloo- ja kunstimuseum Uues Lossis**. Näitused on pühendatud Lāti lipule, Võnnu roodule ja lahingule. Lossis on võimalik külastada põgenemistuba "Võnnu lahingu legendid".
- 146 Mälestusmärk Viljandi koolipoiste roodule** Štalbe lähedal.
- 147 Lielstraupe loss**. Võnnu lahingu ajal asus siin Rauddiviisi Paul Ludwig Evaldis von Kleisti lahingugrupi komandopunkt.
- Limbaži**. Monument Lāti Vabadussõjas langenud sõdurite mälestuseks.

TOITLUSTUSKOHAD:

- "Āraši Windmill" Cēsis lähedal, gruppidele eelneval kokkuleppel www.facebook.com/AraisuVejdzirnava
- Teisi tootlustuskohti Cēsis turisms.cesis.lv/en/where-to-eat/

TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD:

- Skangalī mõis Rauna lähedal, gruppidele eelneval kokkuleppel www.skangali.lv
- Kāmping "Apalkalns" Cēsis lähedal
- Teisi majutuskohti Cēsis turisms.cesis.lv/en/where-to-stay/

TOITLUSTUSKOHAD:

- Raiskuma kohvik Raiskumsi küla kāmpingus "Apalkalns".
- Ungurmuīza restorān Štalbe küla lähedal
- Kohvik "Zem Ozola" Straupe külas
- Igate lossiveski kohvik
- Bīriņi lossi restorān
- Pubi "Raganas Kēķis" Ragana külas
- Teisi tootlustuskohti Limbaži <http://visitlimbazi.lv/>

3

Esimene maailmasõda ja Jõululahingud Riia piirkonnas

Kestvus: **2 päeva**
 Piirkond: Riia ja Riia lähiümbrus, Läti
 Marsruut: Riia – Ciemupe – Ogre – Tīnūži – Ikšķile – Olaine – Ložmetējkalns – Tīrelpurvs – Cinevilla – Tukums – Riia

Ajalooline periood:

① ④

Ringreisil külastatakse Jõululahingutega seotud paiku, näiteks Läti küttide rünnakukohta Saksa armee üksuste vastu 1916. aasta eriti karmides talveoludes. Jõululahinguid peetakse Läti ajaloo kõige tuntumaks ja dramaatilisemaks sündmuseks I maailmasõjas.

Ringreis sisaldab: Näitused ja jutustused ajaloolistes lahingu paikades; sõdurite elutingimusi tutvustavad rekonstrueeritud blindaažid ja kaevikud; Läti Vabadussõja sündmustest rääkiva filmi võttekohad koos dekoratsioonidega.

1. PÄEV

MARSRUUT:

Riia – Ciemupe – Ogre – Tīnūži – Ikšķile – Olaine – Ložmetējkalns – Tīrelpurvs

VAATAMISVÄÄRSUSED:

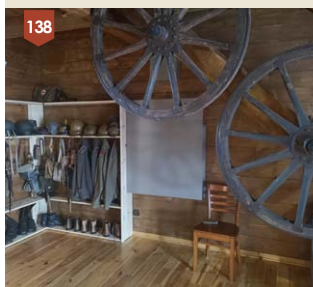
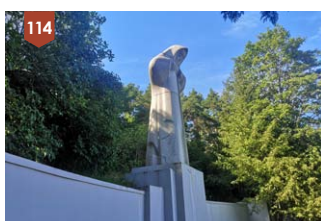
139 **Militaarpärandi väljapanek kohvikus "Dakota".**

138 **Tīnūži Mõisa Kultuuripärandikeskus.** Keskuse püsiekspositsioon on pühendatud Väikese Jugla (Mazā Jugla) jõe kaldal 1917. aastal toimunud lahingutes osalenud Läti küttidele.

125 **Olaine ajaloo- ja kunstimuuseum koos Esimese maailmasõja õpperaja ja muldonnaiga.** Vene armee kaitseliini asukohas on rekonstrueeritud Esimese maailmasõja aegne vene sõdurite muldonn. Osa kuuliakudest on külastajatele nähtavad ja avatud on Teise maailmasõja aegne õpperada. Muuseumis on ka näitus Nõukogude okupatsiooni ajast Olaines.

120 **Jõululahingu muuseum ja vabaõhunäitus.** 1916. aasta jõululahing toimus Vene ja Saksa vägede vahel. Memoriaalpargis asuvad rekonstrueeritud kaitserajatised, muuseum, Läti küttide mälestusmärk Ložmetējkalnsi mäel ning vaatetorn.

118 **Ratsasõit Esimese maailmasõja radadel Tīrelis.** Ekskursioon ja degusteerimine viinatehases, ratsutamine sama tõugu hobustega, keda kasutati Esimese maailmasõja ajal.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Restoran "Brandīns" Ikšķiles
- Kohvik "Dakota" Ciemupe külas
- Pererestoran "Hercogs" Mārupe külas
- Pagariāri ja kohvik "Lāči", A9 maantee 13. km
- Pubi "Aitiņlauvas", A9 maantee 22. km
- Pubi "Eglieni", A9 maantee 39. km

TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD:

- Külalistemaja "Pilsētnieki" Slampe külas
- Šlokenbeka mõis Tukumsi lähedal
- Motell "Sanders" Tukumsi lähedal

2. PÄEV

MARSRUUT:

Cinevilla – Tukums – Riia

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Filmistuudio "Cinevilla". Selles kohas valmis film „Riia kaitsjad“ („)Rīgas Sargi“-film Läti vabadussõjast 1919. aastal). Võtete asukohas on võimalik näha, millised nägid Riia tänavad välja sada aastat tagasi.

Tukumsi linn

114 **Nõukogude memoriaalansambel "Emake kodumaa" Tukumsis.** Tukumsis asuv Teise maailmasõja vennaskalmistu memoriaalansambel on üks suurimaid nõukogudeaegseid memoriaale Lätis.

115 **Lennundusmuuseum "Sky Zoo".** Tukumsi lähedal Jūrmala lennujaamas, endise sõjaväelennuvälja territooriumil asuv näitus hõlmab lennukeid YAK 40, AN-2, MI-24 helikopterit jt.

TOITLUSTUSKOHAD:

- "Smārdes krogs", maantee A10 49. km, Smārde küla lähedal
  - Kohvik "Cinevilla" Slampe küla lähedal
  - Teisi toidustuskohti Tukumsis
- www.visittukums.lv/en/Where-to-eat/Restaurants

4

Elu Eestis Nõukogude okupatsiooni ajal

Kestvus: **3 päeva**
 Piirkond: Tallinn, Harjumaa, Naissaar, Eesti
 Marsruut: Tallinn – Naissaar – Tallinn – Klooga – Paldiski – Tallinn
 Ajalooline periood: **4**

Ringreis viib külastajad tutvuma Tallinna lähedal asuvate sõjaajalooliste objektide ning muuseumidega, mis tutvustavad Eesti territooriumil toimunud sõjasündmusi erinevatel ajaperioodidel ning Nõukogude okupatsiooni aega Eestis.

Ringreis sisaldab: Näitused ja giidide jutustatud lood muuseumites; endiste suletud sõjaväepiirkondade külastus; KGB tegevuse tutvustus Eestis; sisevaade inimeste igapäevaelu Nõukogude okupatsiooni ajal.

Tallinn

VAATAMISVÄÄRSUSED:

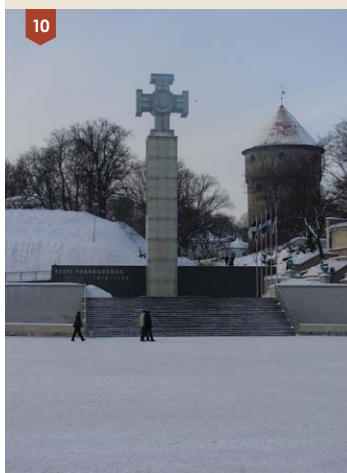
- 5 Kommunismiohvrite memoriaal.** Kommunismiohvrite memoriaal on pühendatud kõigile Eesti inimesele, kelle Nõukogude võim mõrvas, vangistas või küüditas.
- 4 Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum.** Muuseumi väljapanek annab ülevaate Eestis ja mujal maailmas peetud sõdadest, millest Eesti elanikel on tulnud osa võtta.
- 10 Vabadussõja võidusammas.** Monument, mille tipus asuv Vabadusrist on pühendatud kõigile, kes on pidanud võitlust Eesti vabaduse ja iseseisvuse nimel.
- 8 KGB vangikongid Tallinnas.** Muuseum asub Tallinna kesklinnas endise NKVD/KGB peakorterite keldrites.
- 9 Hotell Viru ja KGB muuseum.** Muuseumi ekspositsioon räägib palju enamast kui ühest hotellist ja KGB-st.
- 11 Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu.** 2003. aastal avatud eramuuseum on pühendatud perioodile 1940-1991 Eesti ajaloos. Muuseumi eesmärk on rääkida Eesti lähiajaloo lugusid, mis paneksid inimesi mõtlema vabaduse väärtuse ja hapruse üle.

Tallinna vanalinn.

MAJUTUS- JA TOITLUSTUSKOHAD

Tallinnas www.visittallinn.ee

2. PÄEV

 MARSRUUT:

Tallinn – Naissaar

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

3 Päev Naissaarel – sõit sõjaväe veoautoga, vapustavad vaated tuletornile, kinnikasvanud linnusevaremed ja salajased maa-alused tunnelid. Kuigi saarel paiknevad kaitserajatised pärinevad Peeter Suure aegsest plaanist Tallinna kaitsta, on peamised allesjäänud kaitserajatised pärit Vene võimu perioodist enne II maailmasõda. Nõukogude ajal oli Naissaar sõjaväepiirkond ja avalikkusele suletud

Ferry to Naissaar Island from Tallinn and back ca 1 hour.

3. PÄEV

 MARSRUUT:

Tallinn – Klooga – Paldiski – Tallinn

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

7 Patarei merekindlus. Kompleks avati 1840. aastal ja seda kasutati kindlusena seoses Krimmi sõja puhkemisega. Pärast Eesti iseseisvumist ning Saksa ja Nõukogude okupatsiooni ajal kasutati merekindlust vanglana.

6 Lennusadam. Ajaloolises vesilennukite angaaris paiknevas muuseumis on ligi 200 originaaleksponaati.

13 Klooga koonduslaager ja Holokaustiohvrite memoriaal. Memoriaal on pühendatud Holokausti ohvritele Eestis.

12 Paldiski. Paldiski linn on alates Põhjasõjast olnud strateegilise tähtsusega sadama- ja sõjaväelinn.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Tavern "Peetri Toll" Paldiskis

Saaremaa ja Hiiumaa – Eesti merepiiri valvurid

Kestvus: 3 päeva
Piirkond: Saaremaa ja Hiiumaa, Eesti
Marsruut: Tallinn–Muhu–Kuressaare–Sõrve–Panga–praam Hiiumaale –Sõru–Orjaku–Ristna–Tahkuna–Lehtma–Kärdla–Partsi–Heltermaa–Tallinn

Ajalooline periood:

Eesti suursaared Saaremaa ja Hiiumaa asuvad Eesti läänepiiril. Püüdlused saarte rannakaitse infrastruktuuri rajamiseks ja täiustamiseks on kestnud läbi aegade. Lahingud suursaartel erinevate vägede vahel toimusid nii I kui ka II maailmasõja ajal. Metsavennad tegutsesid Hiiumaal ka pärast sõda.

Ringreis sisaldab: Näitused muuseumides, mida täiendavad kohaliku ajaloo entusiastide jutustused ja lood; rannakaitsepatareid; sõdades ja lahingutes langenute mälestuspaigad; sõjavarustus, relvad, vormirõivad ja majapidamistarbed.

MARSRUUT:

Tallinn – Muhu – Kuressaare – Sõrve
 PRAAMISÖIT: **Virtsu – Kuivastu**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

45 Piiri Raketibaas. Endine raketibaas asus Muhu saarel Piiri riigimetsas.

44 Esimese maailmasõja aegsed kaitsekraavid Väikese Väina ääres. Hästi nähtav lõik I Maailmasõja aegsetest Väikese väina äärestest kaitsekraavidest asub Muhu saarel Kuivastu-Kuressaare maantee kõrval Eemu tuuliku vahetus läheduses.

43 Saaremaa Sõjavara Muuseum. Muuseum on loodud 2007. aastal ja selle põhikollektsiooni moodustavad asutajaliikmete erakollektsioonid (ca 12 000 eksponaati).

37 Saaremaa Muuseum. Muuseum asub Kuressaare kindluses linna lõunapiiril mere ääres. Püsiekspositsioon Saaremaa ajaloost hõlmab ühtlasi väljapanekut "Saaremaa 1939–1949".

38 Tehumardi öölahingus hukkunute memoriaal. Monument on pühendatud 1944. aasta oktoobris Tehumardi öölahingus langenud sõduritele.

42 Sõrve Muuseum, Sääre rannakaitsepatari nr.43. 2004. aastal Sääre ajalootoana loodud Sõrve Muuseum asub Saaremaal Sõrve sääre tipus Sääre külas endise nõukogude merepiirivalveposti hoonetes. Ülevaate saab Esimese ja Teise maailmasõja sündmustest Sõrves, nõukogude ajast ja praeguse NATO sõjaväe varustusest. Esimese maailmasõja aegne rannakaitsepatari koosnes neljast 305 mm kaliibriga suurtükist.

41 Stebeli rannakaitsepatari nr.315 komandopunkt. Rannakaitsepatari nr 315 komandopunkt asub Sääre küla inimitühjas osas.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Lümanda Söögimaja
- Kaali Tavern (avatud ainult suvehooajal)
- Sääre Paargu Restoran (avatud ainult suvehooajal)
- Teisi tootlustuskohti Saaremaal <https://visitsaaremaa.ee/planeeri/toitlustus/>

MAJUTUSKOHAD:

- Majutuskoht Sõrve säärel või Saaremaa läänerrannikul <https://visitsaaremaa.ee/planeeri/majutus/>

MARSRUUT:

Sörve – Panga – Sõru – OrjakuPRAAMISÕIT: **Triigi - Sõr**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

36 Papissaare vesilennukite baas. Ajaloolisest lennusaadast on saanud tähtis turismisaad, kustkaudu külastaja pääseb looduslikult omapärasele Vilsandi saarele.

34 Panga militaarrada. Täna on ligi kahe kilomeetri pikkuse militaarraja ääres näha erinevaid sõjaliste rajatiste varemeid.

Triigi sadamast praam Hiiumaale (~1 tund).

25 Hindu (Sõru) 120-mm rannakaitsepatarei nr 34

24 Tohvri (Hindu) 130-mm rannakaitsepatarei nr 44

Emmaste metsavendade mälestuskivi. Rändrahn on pühendatud 23. juunil 1951. aastal Emmaste lähedal peetud lahingus hukkunud metsavendadele.

23 Orjaku sõjasadam. Orjaku sadam kavatseti välja ehitada Tsaari-Venemaa merejõudude torpeedokaatrite baasiks.

MARSRUUT:

Marsruut: Orjaku – Ristna – Tahkuna – Lehtma – Kärdla – Partsi – Heltermaa – TallinnPRAAMISÕIT: **Heltermaa - Rohuküla**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

22 Ristna rannakaitsepatarei, radarijaam ja Ristna tuleorn. Nelja 130 mm kaliibrilise relvaga patarei valmis 1940 aastal. Äratuntavad on kahe suurtükipositsiooni süvendid, pinnasevallid ja poldiringid.

20 Hiiumaa Militaarmuuseum. Eramuuseum avati 2005 aastal grupi huviliste poolt. Püsinäitus keskendub Hiiumaaga seotud 20. sajandi sõjaajaloo tutvustamisele.

19 Tahkuna ja Lehtma rannapatareid. Esimese maailmasõja aegne 12-tolline patarei ja 180-mm ja 130-mm rannapatarei Teise maailmasõja ajast Tahkuna piirkonnas.

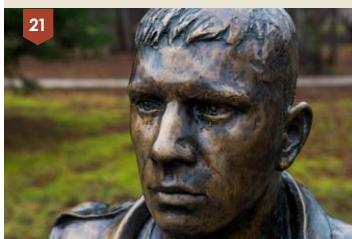
21 Mälestusmärk Teises maailmasõjas langenud hiidlastele asub Kärdlas.

Kärdla, Hiiumaa keskus.

Kahe Esimeses maailmasõjas hukkunud tundmatu sõduri haud hauakiviga Partsi külas. Hauda on maetud kaks vene sõdurit, kelle sakslased lasid maha oktoobris 1917. aastal Partsi mõisa talli juures.

Sarve-Lehtma kaitseliin. Raudbetoonist dotid ehitati 1941. aastal.

Heltermaa sadamast praamiga mandrile ja sõit Tallinna.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Orjaku Pubi sadamas
- Restoran „Lest ja Lammas“ Kassaris
- „Vetsi Tall“ Kassaris
- Teisi toitlustuskohti Hiiumaal www.hiiumaale.ee

MAJUTUSKOHAD:

- Kassari Puhkekeskus
- „Dagen Haus“ Orjaku külas
- Teisi majutuskohti Hiiumaal <https://hiiumaale.ee/>

6

Vabadussõja radadel Lääne-Eestis

Kestvus: 3 päeva
Piirkond: Pärnumaa–Läänemaa ja Osmussaar, Eesti
Marsruut: Ikla–Treimani–Kabli–Häädemeeste–Pärnu–Lavassaare–Tiduvere–Kullamaa–Haapsalu–Dirhami–Osmussaar–Dirhami

Ajalooline
periood:

1 2

Pärnu- ja Läänemaa asuvad Eesti läänerannikul. Osmussaar on 4,8 km² suurune saar Soome lahe suudmes, mida kasutati sõjaväe eelpostina. Pärast II maailmasõda asus saarel Nõukogude armee üksus ja sellest sai suletud militaartsoon.

Ringreis sisaldab: Näitused ja giidide jutustused rannakaitse objektide juures; suvekuudel sõit muuseumrongiga Eesti Muuseumraudteel Lavassaares; ööbimisvõimalus metsavendade punkris; paadisõit ja matk Osmussaarel.

 MARSRUUT:

Ikla – Treimani – Kabli – Häädemeeste – Pärnu

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

50 Timmkanali lahingu asukoht. Timmkanali lahingukohta on paigaldatud mälestustahvel. Lahing toimus 1941. aasta juulis.

Pärnu ranniku kalurukülad.

Pärnu, mereäärne suvepealinn.

49 Pärnu Vabadussõja mälestussammas. Pärnus Alevi kalmistul asuv Eesti üks muljetavaldavaim Vabadussõja mälestusmärke on skulptor Amandus Adamsoni looming.

48 Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk. Mälestusmärk asub Pärnu kesklinnas Iseseisvuse väljakul ja on pühendatud iseseisvusmanifestile „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“, mis loeti Pärnu Endla teatri rõdult esimest korda avalikult ette 23. veebruaril 1918.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Lapanina hotelli restoran "Julie" Kabli külas (ainult suvehooajal)
- Kosmonautika puhkekeskus Penu külas, Häädemeeste lähedal (üksikkülastajatele avatud vaid suvehooajal, grupid ettetellimisel)
- Teisi toitlustuskohti Pärnus
<https://visitparnu.com/toitlustus/>

2. PÄEV

MARSRUUT:

Pärnu – Lavassaare – Tiduvere – Kullamaa – Risti – Haapsalu

VAATAMISVÄÄRSUSED:

46 Eesti Muuseumraudtee. Eesti ainukese kitsarööpmelise raudtee muuseumi eksponaatide hulka kuulub mh töötav auruvedur. Muuseumis on üle 80 veeremiühiku, sh viis auruvedurit ning rida tehnilisi seadmeid, millest enamus paikneb väliekspositsioonis.

31 Põrgupõhja punker. Täielikult rekonstrueeritud punker annab võimaluse huvilistel tutvuda metsavennaelu argipäevaga.

Vigala Maarja kirik ja mõisa park.

30 Kullamaa Vabadussõja mälestussammas

29 Kүүditatute mälestusmärk "Raudteerööpad mäletavad". Mälestusmärk, mis asub Risti alevikus raudteejaama kõrval, on pühendatud kõigile Lääne-Eestist kүүditatutele.

Haapsalu, võluv kitsaste tänavate, miniatuurse raekoja ja romantiliste puidust majadega väikelinn.

28 Haapsalu Raudtee- ja Sidemuuseum.

Muuseum asub 20. sajandi alguses Haapsalu kuurordi teenindamiseks rajatud raudtee lõppjaama jaamahoones.

 TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD

www.visithaapsalu.com

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Dirhami Kalakohvik

3. PÄEV

MARSRUUT:

Haapsalu – Dirhami – Osmussaar – Dirhami
PAADISÕIT: **Dirhami – Osmussaar – Dirhami**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Sõit Dirhami sadamasse, sealt edasi paadiga Osmussaarele.

14 Osmussaar. Osmussaar asub Eesti looderannikul. Saare loodeosas asub tulejuhtimistorn. Samuti asuvad saarel 130-mm ja 180-mm rannapatareid.

Dirhami sadam

15 Spithami radarijaam. Radariväeosast on säilinud kaks suurt kungast, juhtimispunkt, mitu tehnilist punkrit ning aparatuurahaagiste varjet, kopteriväljak, paar dotti ning muid ehitisi ja rususid.

7

Nõukogude armee okupeeritud Eesti territooriumil

Kestvus: 2 päeva
Piirkond: Harjumaa-Virumaa, Eesti
Marsruut: Tallinn–Hara–Tapa–Veadla–Rakvere–Sillamäe–Vaivara–Narva–Jõesuu

Ajalooline periood:

2 3 4

Ringreisil saab tutvuda sõjaajalooliste objektidega ja varasemalt suletud olnud piirkondadega sõites läbi Lahemaa rahvusparki, Rakvere linna ja piirlinna Narva.

Ringreis sisaldab: Giidide jutustatud lood endistes sõjaväebaasides, lahinguväljadel ja muuseumides; stalinistliku ajastu arhitektuur; näitused relvadest, sõjaväevormidest, sõdurite isiklikest esemetest ja fotodest.

MARSRUUT:

Tallinn – Hara – Tapa – Veadla – Rakvere

VAATAMISVÄÄRSUSED:

1 Hara sadam - ajalooline Hara allveelaevade baas. Ajalooline Hara allveelaevade baas ehk demagnetiseerimise keskus.

Lahemaa rahvuspark (Käsmu–Võsu–Haljala).

Rakvere, tuntud oma keskaegse linnuse poolest.

52 Kadila ja Rohu raketibaas. Rohu raketibaas oli üks osa Rakvere rajoonis asunud Nõukogude Liidu tuumaraketibaasist.

53 Lebavere metsavenna punker. Taastatud metsavenna punker ja mälestustahvel.

MARSRUUT:

Rakvere – Sillamäe – Vaivara – Narva–Jõesuu

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Sillamäe – endine suletud nõukogude linn

17 Vaivara Sinimägede Muuseum. Väljapanek on pühendatud lahingutele Narva jõel ja Sinimägedes 1944. aastal.

16 Sinimägede lahinguvälja memoriaal. Memoriaal sümboliseerib Teise maailmasõja ajal toimunud Nõukogude ja Saksa vägede lahingut Sinimägedes ning mälestab selles hukkunud sõdureid.

Narva. Linnus, bastionid, muuseum ja promenaad.

Narva-Jõesuu kuurort ja rand.

PLACES TO EAT AND STAY:

- Palmse mõis Lahemaa rahvusparkis
- Sagadi mõis Lahemaa rahvusparkis
- Vihula mõis Lahemaa rahvusparkis
- Teisi toitlustus- ja majutuskohti Rakveres <https://rakvere.kovtp.ee/>

TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD:

- Narva-Jõesuu Spa Hotel
- Meresuu SPA Hotell Narva-Jõesuus
- Noorus Spa Hotell Narva-Jõesuus
- Teisi toitlustus- ja majutuskohti Narvas: visitnarva.ee

8

Eesti Vabadussõja jälgedes

Kestvus: **3 päeva**
 Piirkond: Lääne-Eesti – Lõuna-Eesti
 Marsruut: Pärnu–Tori–Suure–Jaani–Viljandi–
 Mustla–Tõrva–Valga

Ajalooline
 periood: **1**

Ringreisil saab näha Eesti Vabadussõja sündmustega seotud paiku alates Pärnust kuni piirilinna Valgani. Eesti Vabadussõda peeti aastatel 1918–1920.

Ringreis sisaldab: Monumendid ja mälestuspaigad; lahinguväljad; sõjatehnika ja relvad ning taastatud kaevikud.

1. PÄEV

MARSRUUT:

Pärnu – Tori – Suure-Jaani – Viljandi

VAATAMISVÄÄRSUSED:

49 Pärnu Vabadussõja mälestussammas. Pärnus Alevi kalmistul asuv Eesti üks muljetavaldavamaid Vabadussõja mälestusmärke on Amandus Adamsoni looming.

48 Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk. Mälestusmärk asub Pärnu kesklinnas Iseseisvuse väljakul ja on pühendatud iseseisvusmanifestile „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“, mis loeti Pärnu Endla teatri rõdult esimest korda avalikult ette 23. veebruaril 1918.

47 Eesti Sõjameeste mälestuskirik Toris. 2001. aastal pühitseti kirik kõigi Teise maailmasõja ohvrite mälestuseks Eesti Sõjameeste mälestuskirikuks.

Soomaa rahvuspark

58 Suure-Jaani Vabadussõja mälestussammas.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Pärnamõe pagariäri ja kohvik Pärnu lähistel
- Restoran „Eagle“ Pärnu lähistel
- Jõesuu Külakohvik Soomaa rahvusparkis
- Teisi toitlustuskohti Pärnus
<https://visitparnu.com/toitlustus/>

TOITLUSTUS-
 JA MAJUTUSKOHAD

Viljandis <https://visitviljandi.ee/>

 MARSRUUT:

Viljandi – Mustla – Tõrva – Valga

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

59 Viljandi muuseum. Hoone kahel korrusel paiknev püsinäitus annab ülevaate Viljandi-maa ajaloost, sh ka piirkonna sõjaajaloo pärandist.

Viljandi ordulinnus ja järv.

60 Kindral Johan Laidoneri ratsamonument. Eesti Vabadussõja aegse sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri auks püstitatud ratsamonument on esimene ja seni ainus omataoline monument Eestis.

61 Kindral Johan Laidoneri sünnikoht. Mälestuskivi püstitati sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri hävinud sünnitalu asukohale.

52 Tarvastu Vabadussõja mälestussammas.

Pikasilla lahinguväli. Mälestustahvel on pühendatud 1944 aastal Väikesse-Emajõe kaldal toimunu lahingutele.

Tõrva Vabadussõja mälestussammas.

58 Paju lahingu mälestusmärk. Mälestussammas on pühendatud 31. jaanuaril 1919 toimunud ühe olulisema Vabadussõja lahingu auks.

Valga

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

70 Valga militaarteemapark ja Kaitseliin "Walk". Püsinäitus hõlmab Eesti sõjaajalugu ja sisejulgeolekut. Sinna kuuluvad militaarsõidukid, tank ja metsavenna punker. Ettetellimisel giidiga ekskursioonid ja lahingud laserrelvadega.

Valga muuseum.

72 Saksa sõjavangide poolt ehitatud Valga raudteejaam. Raudteejaama ehitasid Saksa sõjavangid ning see on üks tähelepanuväärsemaid stalinistliku arhitektuuri näiteid Eestis.

71 Valga Vabadussõja mälestussammas.

69 Vabadussõja mälestusmärk Priimetsa kalmistul. Tegu on ühe suurima Vabadussõjas langenute matmiskohaga, kus on leidnud oma viimase puhkepaiga üle 300 langenu.

 MAJUTUSKOHAD

Valgas: <https://visitvalgavalka.com/et/majutus/>

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik „Läti Saatkond“ Tõrvas
- Toitlustuskohad Viljandis
<https://visitviljandi.ee/et/kohvikud>

 MAJUTUSKOHAD:

Valgas: <https://visitvalgavalka.com/et/majutus/>

Nõukogude okupatsiooni pärand Põhja-Vidzemes ja Lõuna-Eestis

Kestvus: päeva
Piirkond: Põhja-Vidzeme Lätis ja Lõuna-Eesti
Marsruut: Riia – Aizkraukle – Sigulda – More – Līgatne – Skaļupes – Gulbene – Alūksne – Hānija – Rõuge – Võru – Tartu – Valga – Seda – Valmiera – Riia

Ajalooline periood:

Ringreis tutvustab Nõukogude armee ja KGB (Riikliku Julgeoleku Komitee) tegevust 50 aastat kestnud Nõukogude okupatsiooni ajal Lätis ja Eestis. Sel ajal ehitati ja anti käiku sõjaväebaase, sa-lajasi sõjaväerajatisi ja lennuvälju ning rajati suletud sõjaväeter-riitoriume. KGB pani proovile riigi elanike lojaalsuse nõukogude režiimile ning selle vastased hävitati moraalselt ja füüsiliselt.

Ringreis sisaldab: Endised salajased sõjaväerajatised –maa-alu-sed punkrid ja raketibaasid 9-meetri sügavusel; lood kohalike elanike küüditamistest ja elust asumisel; lood sõjatehnikast ja relvastusest (Nõukogude armee soomustatud sõidukid, tankid, helikopterid, lennukid ja tulirelvad) ning KGB kinnipidamisasu-tustest.

1. PÄEV

MARSRUUT:

Riia – Aizkraukle – Sigulda – More – Līgatne

VAATAMISVÄÄRSUSED:

- 131 Näitus KGB hoones "KGB ajalugu Lätis".** Muuseum pakub giidiga ekskursioone vangi-kambrites, keldris ja koridorides ning näitust KGB tegevusest Lätis Nõukogude okupatsiooni ajal.
- 132 Läti Okupatsioonimuuseum.** Läti ajalugu 1940-1991 Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal.
- 140 Aizkraukle ajaloo- ja kunstimuuseumi välja-panek "Nõukogude aastad".** 1950.–1980. aastate kultuuri- ja ajaloopärandile pühendatud näitus on Baltimaade suurim Nõukogude okupa-tiooni perioodile väljapanek.
- Sigulda,** populaarne linn Gauja rahvuspargis, kus asub palju turismiobjekte.
- 159 More lahingu muuseum.** Siin toimusid 1944. aasta sügisel lahingud Punaarmee üksuste ja Saksa armee Läti leegioni vahel. Muuseumis on välja pandud lahinguväljamakett, relvad, autasud, sõdurite vormiriietus ja sõjavarustus.
- 158 Kirjaniku ja kultuuriloolase Melānija Vanaga muuseum ja Siberi muldonn.** Videomaterjalid Siberist ja seal elanud küüditatud lätlastest. Muld-onnis saab ettekujutuse elutingimustest Siberis.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Safaripark "More"
- "Vilhelmiline Mill" kohvik Līgatnes
- Hotell "Zeit" Līgatnes
- Teisi toitlustuskohti Līgatnes <http://www.visitligatne.lv/taste-it>
- Teisi toitlustuskohti Siguldal <https://tourism.sigulda.lv/en/eat-and-drink/>

MAJUTUSKOHAD:

- Hotell "Zeit" Līgatnes
- Külalistemaja "Vilhelmiline apartments" Līgatnes
- Külalistemaja "More" More külas
- Puhkemaja "Jaunlīdumnieki" Mālpilsis küla lähedal
- Teisi majutuskohti Līgatnes visitligatne.lv/accommodation

2. PÄEV

MARSRUUT:

Līgatne – Skaļupe – Gulbene – Alūksne

VAATAMISVÄÄRSUSED:

- Līgatne-** ajalooline paberitööstuse linn.
- 155 Nõukogude salajane punker Līgatnes** ja nõuko-gude stiilis lõunasööök Bunkeris sööklas. Punker loodi Nõukogude Läti valitsus- ja parteijuhtide pikaajaliseks tegutsemiseks tuumasõja korral. See on 9m sügavune ja 2000 m2 suurune maa-alune punker täielikult autonoomse taristuga. Kogu varustus on säilinud tänaseni.
- 163 Nõukogude sõjaväe raketibaas Zeltiņis.** Aastatel 1961–1989 oli see eriti salajane sõjaline objekt. Ekskursiooni käigus saab näha angaare, raketide stardiplatvorme ning pommivarjendeid. Zeltiņi muu-seumis on näitus, mis tutvustab üksikasjalikult raketi-baasi ajalugu.
- 164 Gulbene raudteejaam.** 1941. aastal küüditati Gulbene raudteejaamast Läti armee Litenes asuvast suvelaagrast arreteeritud tsiviiltsükid ja ohvitser-rid. Hoones asub interaktiivne hariduskeskus "Raudtee ja aur". Gulbene ja Alūksne vahel sõidab kitsarööpmeline rong "Bānītis".
- 165 Läti sõjaväe suvelaager Litenes.** Punaarmee ja NKVD üksused arreteerisid ja tapsid siin 1941. aastal Läti relvajõudude ohvitseri ja sõdureid. Alale on rajatud vaateplatvorm ning paigaldatud suurtükk. Läheduses asuval Litene kalmistul saab külastada mälestuspaika "Valu müür".
- 162 Alūksne muuseum.** Totalitaarse režiimi ohvritele pühendatud näitus.

PLACES TO EAT:

- Gulbene Mõis
- Teisi toitlustuskohti Gulbenes www.visitgulbene.lv
- Teisi toitlustuskohti Alūksnes <https://visitaluksne.lv>

TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD:

- Hotell "Benevilla" Alūksnes
- Hotell "Jolanta" Alūksnes
- „Bahnhofshotel" Alūksnes
- Puhkemaja "Duki" Litene küla lähedal
- Külalistemaja "Biffes" Mālupe küla lähedal
- Külalistemaja "Sapnīši" Zeltiņi küla lähedal
- Ziemei mõis Alūksne lähedal
- Teisi majutuskohti Alūksnes <https://visitaluksne.lv>

MARSRUUT:

Alüksne – Haanja – Rõuge – Võru – Tartu

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Haanja looduspark. Baltikumi kõrgeim punkt Suur Munamägi (317 m üle merepinna). Küllastajatele on avatud vaatetorn.

Rõuge, jalutuskäigud looduskauis Rõuge ürgorus.

73 Vana-Võromaa Kultuurikoda / Võromaa muuseum. Näitustel käsitletakse Eesti Vabariigi kujunemist, Vabadussõda ja mõlema maailmasõja suursündmusi Võrumaal. Näitus tutvustab ka Lõuna-Eesti metsavendluse ajalugu.

66 Eesti Lennundusmuuseum. Kolleksioonis on 33 lennukit ja 5 helikopterit koos õhutorjekahuri ja maa-õhk-rakettidega, mis asusid Eestis nõukogude ajal.

Saabumine Tartusse.

64 KGB Kongide Muuseum Tartus. Muuseum asub Riia mäel „hallis majas”, kus 1940.–50. aastatel tegutses NKVD/KGB. Küllastajatele on avatud hoone keldriosa, kus asus poliitilistel põhjustel arreteeritute eeluurimisvangla.

63 Raadi sõjaväelennuväli ja Eesti Rahva Muuseum. Jalutuskäik endistes Raadi mõisa valdustes, kuhu 1940. aastal rajati nõukogude lennuväebaas. 2016. aastal avati siin Eesti Rahva Muuseumi uus hoone. Tähelepanuväärne on ka hoone ise, kuna muuseumist saab lennuvälja jätk – selle katus kerkib ja laieneb „lõpmatu ruumi“ poole.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kubija Hotell & Spa restoran Võrus
- Kohvik "Suur Muna" Haanja külas
- Restoran "Andreas" Rõuge külas
- Uue-Saaluse Veinitalu Haanja küla lähedal
- Hämsa kõrts Võru linna lähedal
- Teisi tootlustuskohti Tartus visittartu.com/eat-drink
- Teisi tootlustuskohti Võrus www.visitvoru.ee

MAJUTUSKOHAD:

Tartus <https://visittartu.com/et/majutus>

4. PÄEV

MARSRUUT:

Tartu – Valga – Seda – Valmiera – Riia

VAATAMISVÄÄRSUSED:

70 Valga militaarteemapark ja Kaitseliin "Walk". Püsinäitus hõlmab Eesti sõjaajalugu ja sisejulgeolekut. Sinna kuuluvad militaarsõidukid, tank ja metsavenna punker. Ettetellimisel giidiga ekskursioonid ja lahingud laserrelvadega.

72 Saksa sõjavangide poolt ehitatud Valga raudteejaam. Raudteejaama ehitasid Saksa sõjavangid. Üks tähelepanuväärsemaid stalinistliku arhitektuuri näiteid Eestis.

142 Valka raudteejaam. Hoone on ehitatud aastatel 1896/97. Nõukogude okupatsiooni ajal kasutati raudteejaama ballistiliste rakettide toimetamiseks Valka.

141 Valka maa-alune komandokeskus. Punkrid asuvad Valka kesklinnas. Aastatel 1953–1989 asus siin strateegiliste reservraketide komandopunkt.

144 Seda linna kultuuripärandi ekspositsioon (1953–1990) ja stalinistlik arhitektuur. Seda linn on oma keskväljaku ja tänavatega stalinistliku arhitektuuri ehe näide. Kultuurimajas on avatud kultuuriloolist pärandit tutvustav näitus.

Valmiera linn. Valmiera muuseum, Püha Simoni kirik, Waltersi mägi, jalutuskäik poissmeeste pargis.

145 Memoriaalansambel Teises maailmasõjas langenud sõduritele. Mälestusmärk on pühendatud Teises maailmasõjas langenud sõduritele ja natsiterrori ohvritele.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik „Sinil” Valga militaarteemapargis <https://visitvalgavalka.com/project/cafe-sinil/>
- Teisi tootlustuskohti Valkas / Valgas <http://visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valka>;
- <http://visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valga>
- Teisi tootlustuskohti Strenčis <https://sites.google.com/view/visitsstrenci-municipality/catering>
- Teisi tootlustuskohti Valmieras www.visit.valmiera.lv/en/catering/

10

Metsavendade jälgedes Lätis ja Eestis

Kestvus: **6 päeva**
 Piirkond: Kurzeme, Vidzeme, Lāti-Tartumaa, Eesti

Marsruut: Riia–Čeverši punker (Vandzene metsad)–Renda–Ugāle–Usma–Zlēkas–Kuldīga–Saldus–Īle–Rīga–Amata–Cēsis–Skujene–Vecpiebalga–Ineši–Madona–Lubāna–Vīļaka–Alūksne–Ape–Vastse-Roosa–Nursi–Võru–Puutli–Vastseliina–Saatse–Vārskā–Tartu

Ajalooline periood:

3

Nõukogude okupatsiooni ajal, II maailmasõjas ja vahetult pärast sõda ei leppinud paljud lätlased ega eestlased eluga okupatsioonirežiimi all ning soovisid taastada oma riigi iseseisvuse. Varjuti metsa, elati enda ehitatud punkrites ja korraldati rünnakuid Nõukogude repressiivvõimude vastu. Loodeti, et lääneriigid ei aktsepteeri Nõukogude okupatsiooni ning Lāti ja Eesti on peagi taas iseseisvad. Metsavennad jätkasid lahinguid kuni 1950. aastate lõpuni.

Ringreis sisaldab: Vastupanuliikumist tutvustavad dokumendid ja esemed; autentselt rekonstrueeritud metsavendade punkrid; lahingu- ja mälestuspaigad; metsavendade mälestuste jäädvustused; koduloohuviliste lood ja jutustused; võimalus ööbida metsavendade punkris.

1. PÄEV

MARSRUUT:

Riia – Čeverši punker – Renda – Ugāle – Usma

VAATAMISVÄÄRSUSED:

113 Pēteris Čeverši metsavendade punker. Pēteris Čeverši juhitud metsavendade rekonstrueeritud punker. Rühmitust ründas 3. veebruaril 1950 enam kui 300-meheline KGB väeüksus.

91 Rahvusliku vastupanuliikumise muuseum Rendas ja metsavendade lahingu mälestuspaik. Ekspositsioon tutvustab enam 50 aastat kestnud vastupanuliikumist Natsi-Saksamaa ja Nõukogude okupatsioonidele.

89 Rubenise pataljoni muuseum. Giidiga ekskursioonid on saadaval muuseumis, punkris ja lahinguväljadel.

90 Rubenise pataljoni muldonn ja lahinguväljad. 1944. aasta lõpus toimusid lahingud Saksa armee üksuste ja leitnant Roberts Rubenise juhitud pataljoni vahel, mille eesmärk oli vabastada Lāti nii Saksa kui ka Nõukogude okupatsioonist.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Usmas Meži" Renda küla lähedal
- Usma hotelli restoran Usma küla lähedal
- Teisi toitlustuskohti Kuldīgas visitkuldiga.com/en/catering/

MAJUTUSKOHAD:

- Kämping ja puhkemaja "Usmas Meži" Renda küla lähedal
- Usma Spa hotell & Kämping Usma küla lähedal
- Teisi majutuskohti Kuldīgas visitkuldiga.com/en/accommodation/

2. PÄEV

MARSRUUT:

Usma – Zlēkas – Kuldīga – Saldus – Īle – Riia

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Mälestuspaik Zlēkas. Siin tappis 1944. aasta detsembris Saksa sõjaväepolitsei umbes 160 kohalikku tsiviilisikut.

Kuldīga vanalinn, Kuldīga ajaloomuuseum.

Metsavendade mälestuspaik Salduses.

111 Īle metsavendade punker. 1948. aasta oktoobris rajasid metsavennad Īle metsadesse punkri, kust nad korraldasid rünnakuid nõukogude korra vastu. Restaureeritud punker on küllastajatele avatud.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Dzirnaviņas" Biksti külas
- Skrunda mõisa restoran
- Kohvik "Magdalēna" Salduses
- Restoran "Štikla Pērtiņu spēle" Salduses
- "Tērvete" pruulikoda Dobeles
- Pubi "Aitiņlauvas", A9 maantee 22. km
- Pubi "4 Vēji" Lestene lähedal
- Teisi toitlustuskohti Salduses saldus.turisms.saldus.lv/en/kur-doties/kur-paest/

MAJUTUSKOHAD:

Riias www.liveriga.com

 MARSRUUT:

Riia – Amata – Cēsis – Skujene – Vecpiebalga – Ineši – Madona

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

156 Metsavendade punker "Mežabrāļi". Metsavendadele kuulunud relvade ja majapidamis- tarvete näitus, giidi jutustused ja metsavendade intervjuud videosalvestistel. Võimalus tellida lõkkel tehtud suppi.

153 Ajaloonäitus "Põletav südametunnistus". Nõukogudeaegses ajutise kinnipidamisasutuses loodud näitus tutvustab Läti okupatsioonisaega ja sisaldab autentset kinnipidamiseks mõeldud kambri kujundust.

160 Metsavendade mälestuspaik Sērmūkšis. Punker rekonstrueeriti ajalooliste tõendite põhjal ja seal on võimalik ööbida. Sisustus on autentne - nagu näiteks puitpingid, petrooleumi- lambid jms.

161 Piebalga koduloonäitus Inešis. Näitusel on väljas Teise maailmasõja aegsed sõdurite majapidamistarbed, autasud, lahingukaardid ja lennukijäänused.

Vecpiebalga linn.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Senda" Balvis
- Kohvik "Lāča Keļās" Balvis
- Teisi toitlustuskohti Balvis turisms.balvi.lv/en/catering
- Kohvik "Pajumte" Alūksnes
- Kōrts "Katrīnkrogs" Alūksnes
- Teisi toitlustuskohti Alūksnes visitaluksne.lv/en/where-to-eat/
- Kohvik "Krodziņš" Apes
- Restoran "Andreas" Rōuges
- Kubija Hotell & Spa restoran Vōrus
- Teisi toitlustuskohti Vōrus www.visitvoru.ee

 MAJUTUSKOHAD:

Vōrus www.visitvoru.ee

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Kōrts "Pie Dzirnakeņa" Ieriķi linnas
- Kohvik "Melturi" Ieriķi lähedal
- Kohvik "Ūdensroze" Vecpiebalgas
- Kohvikud "Stūrītis" ja "Šlāgeris" Madonas
- Teisi toitlustuskohti Amatas amata.lv/edinasana/
- Teisi toitlustuskohti Vecpiebalgas vecpiebalga.lv/en/where-to-eat/

 MAJUTUSKOHAD:

- Külalistemaja "Smeceres krogs" Madona lähedal
- Külalistemaja "Kučuru Dzirnava" Madona lähedal
- Külalistemaja "Ezernieki" Lubāna lähedal
- Puhkemaja "Dzirnava" Vecpiebalga lähedal
- Külalistemaja "Abrienas" Madona lähedal
- Teisi majutuskohti Madonas ja selle ümbruskonnas www.visitmadona.lv/en/accommodation-spa

4. PÄEV

 MARSRUUT:

Madona – Lubāna – Viļaka – Alūksne – Ape – Vastse-Roosa – Nursi – Vōru

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

Cesvaine loss

168 Bronislava Martuževa luuleait. Näitus ning heli- ja videosalvestused rahvuslikust vastupanuliikumisest, põrandaaluse ajakirja väljaandmisest ning poeedi loomingust.

169 Lubāna Turismi- ja Kultuuripärandi keskus.

166 Matkarada ja metsavendade laagri- ja mälestuspaik Stompaki soos. Metsavendade asulas oli 25 maa-alust punkrit, kirik ja mitu maa-pealset hoonet, mis mahutasid ca 400 inimest. 2. märtsil 1945 toimus Stompaku lahing, kui asulat ründasid NKVD üksused.

167 Näitus "Abrene ruumid". Ekspositsioon sisaldab esemeid, mis on pärit Stompaki metsavendade laagripaigast ja on seotud metsavendlusega Latgale piirkonnas.

80 Metsavenna talu. Metsavenna talu asub Eesti-Läti piiri vahetus läheduses. Tutvustatakse metsavendade punkrit, pakutakse metsavenna tuuri ja ülevaadet Teise maailmasõja järgsest relvastatud vastupanu perioodist.

74 Metsavendade muuseumituba Nursi külakeskuses (läheduses ka lahingu mälestuskivi ja punkri koopia). Nursi küla keskuses asuv muuseumituba on pühendatud Teise maailmasõja aegsetele kohalikele metsavendadele.

MARSRUUT:

Võru – Puutli – Vastseliina – Saatse – Värsk

VAATAMISVÄÄRSUSED:

73

Vana-Võromaa Kultuurikoda / Võrumaa muuseum.

Näitustel käsitletakse Eesti Vabariigi kujunemist, Vabadussõda ja mõlema maailmasõja suursündmusi Võrumaal. Näitus tutvustab ka Lõuna-Eesti metsavendluse ajalugu.

Metsavendade mälestusmärk Puutlis. Hukunud metsavendadele pühendatud monument ja punkrikoht Mutsu külas.

79

Vastseliina metsavendade memoriaal.

Langenud metsavendadele pühendatud mälestusmärk Vastseliina kalmistul.

Vastseliina küla

78

Saatse Muuseum. Piiride teemaline näitus avatakse 2022. aasta kevadel.

77

76

75

78

79

TOITLUSTUSKOHAD:

- Vastseliina linnuse kõrts
- Kohvik "Seto Tsäimaja" Värskas
- "Näki Cafeteria" Värskas veekeskuses
- Kodurestoran "Maagökönö" (ainult ettetellimisel) Saatse külas Eesti-Vene piiri lähedal

MAJUTUSKOHAD:

- Värskas Sanatoorium & Veekeskus

MARSRUUT:

Värskas – Tartu

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Värskas alevik ja Seto talumuuseum

76

Värskas külastuskeskus / Reegi maja. Ekspositsioon annab ülevaate 1920. aastatel rajatud Petseri Põhjalaagrast ja Vabadussõja sündmustest.

77

Põhjalaager. Endine sõjaväe väljaõppekeskus asub Värskas Õrsava järve kaldal.

75

Petserimaa Vabadussõja mälestussammas.

Eesti uusim Vabadussõja monument avati 2020. aastal.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Seto Tsäimaja" Värskas
- "Näki kohvik" Värskas veekeskuses

Mööda raudse eesriide sõjaajaloo pärandi teid Tallinnast Liepajasse

Kestvus: **9 päeva**

Piirkond: Riiā, Läti–Tallinn, Eesti

Marsruut: Tallinn–Paldiski–Spithami–Haapsalu–Rohuküla–praam Vormsile–praam tagasi Rohukülla–Puisse–Lihula–Lavassaare–Pärnu–Ainaži–Saulkrasti–Carnikava–Mežgarciems–Riiā–Engure–Roja–Kolka–Mazirbe–Irbene–Ovīši–Ventspils–Užava–Jūrkalne–Pāvilosta–Akmeņrags–Liepāja–Riiā või Tallinn

Ajalooline
periood:

4

Läänemere rannik oli nõukogude ajal riigi läänepiiriks. NSV Liidu ja lääneriikide vahelist piiri tunni raudse eesriide nime all, kuna selle ülesanne oli isoleerida NSVL-i elanikud muust maailmast. Sõjaväebaaside, rannavalvetornide ja patareidega suleti suurem osa Läti ja Eesti rannikust. Kohalikud elanikud vajasisid piirkonnast lahkumiseks või sinna sisenemiseks erilubasid. Vaatamata rangetele kontrollimeetmetele üritati aeg-ajalt piiri ületada ja põgeneda läände.

Ringreis sisaldab: Näitused muuseumites ja giidide jutustatud lood; rannakaitsepatareid, vaatlustornid ja kaevikud; kunagised suletud alad ja sõjaväelinnakud; lood piiriäärsest elust ja raudsest eesriidest läbi tungimise katsetest.

MARSRUUT:

Tallinn – Paldiski – Spithami – Haapsalu

VAATAMISVÄÄRSUSED:

4 Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum. Muuseumi väljapanek annab ülevaate Eestis ja mujal maailmas peetud sõdadest, millest Eesti elanikel on tulnud osa võtta.

6 Lennusadam. Ajaloolises vesilennukite angaris paiknevas muuseumis on ligi 200 originaaleksponaati.

9 Hotell Viru ja KGB muuseum. Muuseumi ekspositsioon räägib palju enamast kui ühest hotellist ja KGB-st.

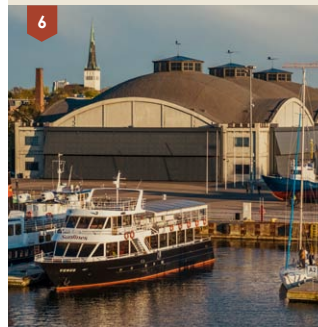
8 KGB vangikongid Tallinnas. Muuseum asub Tallinna kesklinnas endise NKVD/KGB peakorterit keldrites.

7 Patarei merekindlus. Kompleks avati 1840. aastal ja seda kasutati kindlusena seoses Krimmi sõja puhkemisega. Pärast Eesti iseseisvumist ning Saksa ja Nõukogude okupatsiooni ajal kasutati merekindlust vanglana.

11 Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu. 2003. aastal avatud eramuuseum on pühendatud perioodile 1940-1991 Eesti ajaloos. Muuseumi eesmärk on rääkida Eesti lähiajaloo lugusid, mis paneksid inimesi mõtlema vabaduse väärtuse ja hapruse üle.

12 Paldiski. Paldiski linn on alates Põhjasõjast olnud strateegilise tähtsusega sadama- ja sõjaväelinn.

15 Spithami radarijaam. Radariväeosast on säilinud kaks suurt kungast, juhtimispunkt, mitu tehnilist punkrit ning aparatuurihaagiste varjet, kopteriväljak, paar dottit ning muid ehitisi ja rususid.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Tavern "Peetri Toll" Paldiskis

TOITLUSTUS- JA
MAJUTUSKOHAD:

- Haapsalu www.visithaapsalu.com

2. PÄEV

 MARSRUUT:

Haapsalu – Rohuküla – Vormsi

PRAAMISÕIT: **Rohuküla - Vormsi**

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

Haapsalu. võluv kitsaste tänavate, miniatuurse rae-koja ja romantiliste puidust majadega väikelinn.

28 Haapsalu Raudtee- ja Sidemuuseum. Muuseum asub 20. sajandi alguses Haapsalu kuurordi teenindamiseks rajatud raudtee lõppjaama jaamahoones.

Praamisõit Vormsile kestab 1 tund.

27 Hullo piirivalvekordon. Nõukogudeaegne kordon Vormsi saarel.

26 Vormsi Vabadussõja mälestussammas. Üks väheseid Nõukogude okupatsiooni üle elanud Vabadussõja mälestusmärke.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Haapsalus www.visithaapsalu.com

 TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD:

- Rumpo Mäe talu Vormsi saarel

3. PÄEV

 MARSRUUT:

Vormsi - Rohuküla – Puise – Lihula – Lavassaare – Pärnu

PRAAMISÕIT: **Vormsi - Rohuküla**

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

33 Mälestusmärk neile, kes 1944. aasta sügisel üle mere Rootsi põgenesid. Monument meenutab massilist põgenemist 1944. aasta sügisel, mil umbes 80 000 inimest põgenes peamiselt meritsi läände edasitungiva Punaarmee eest.

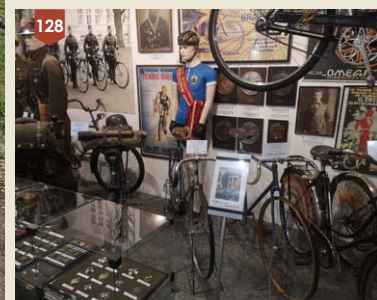
32 Põgari palvemaja. Ajaloolise tähtsusega viimane Eesti Vabariigi valitsuse istung toimus siin 22. Septembril 1944. Hoonel asub mälestustahvel.

46 Eesti Muuseumraudtee. Eesti ainukese kitsarööpmelise raudtee muuseumi eksponaatide hulka kuulub mh töötav auruvedur. Muuseumis on üle 80 veeremiühiku, sh viis auruvedurit ning rida tehnilisi seadmeid, millest enamus paikneb väliekspositsioonis.

48 Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk. Mälestusmärk asub Pärnu kesklinnas Iseseisvuse väljakul ja on pühendatud iseseisvusmanifestile „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“, mis loeti Pärnu Endla teatri rõdul esimest korda avalikult ette 23. veebruaril 1918.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Sakste Maja" Lihulas
- Teisi tootlustuskohti Pärnus <https://visitpärnu.com/toitlustus/>

4. PÄEV

 MARSRUUT:

Pärnu – Ainaži – Saulkrasti – Carnikava – Mežgarciems – Riia

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

128 Sõjaväejalgrataste väljapanek Saulkrasti Jalgrattamuuseumis. Kollektioon koosneb tehnilisel kõige põnevamatest Lätist leitud jalgrattaajaloo näidetest. Näitusel on väljas ka sõdade ajal kasutuses olnud jalgrattad.

Carnikava, linn Vidzeme piirkonna rannikualal.

127 Nõukogude armee linn Mežgarciemsis. Endine Nõukogude õhukaitseväe asula ja baas.

126 Rannakaitserajatise Mangaļsalas. Ulatuslik ja ainulaadne kaitserajatiste süsteem, mis rajati Riia kaitseks.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Restoran "Pļavas" Ainažis
- Restoran "Meke", A1 maantee 51. km
- Kõrts "Sidrabiņi" Jelgavkrastis
- Teisi tootlustuskohti Salacgrīvas www.visitsalacgriva.lv/en/have-a-meal/
- Teisi tootlustuskohti Saulkrastis visitsaulkrasti.lv/where-to-eat
- Teisi tootlustuskohti Carnikavas tourism.carnikava.lv/en/catering

 MAJUTUSKOHAD:

- Kämping "Leputrija"
- Teisi majutuskohti Riias www.liveRiga.com

Riia

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

- 131 Näitus KGB hoones "KGB ajalugu Lätis".** Muuseum pakub giidiga ekskursioone vangikambrites, keldris ja koridorides ning näitust KGB tegevusest Lätis Nõukogude okupatsiooni ajal.
- 132 Läti Okupatsioonimuseum.** Läti ajalugu 1940-1991 Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal.
- 133 Läti Sõjamuseum.** Põhjaliku kollektsiooniga Läti suurim sõjaajaloo muuseum.
- 134 1991. aasta barrikaadide muuseum.** Pärast Nõukogude armee rünnakuid Riiale 1991. aasta jaanuari alguses saabusid inimesed üle kogu riigi Riiga ja rajasid kaitseks Nõukogude vägede eest strateegiliste objektide ümber barrikaadid.
- 124 Kommunistliku terrori ohvrite mälestuspaik Torņakalnsis.** Mälestuspaik rajati 1941. aasta juunis Nõukogude võimu poolt Lätist Siberisse küüditatud inimeste mälestuseks.
- 135 Riia Geto- ja Läti holokaustimuseum.**
- 123 Riia Lennundusmuuseum.**

 MARSRUUT:

Riia – Engure – Roja – Kolka

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

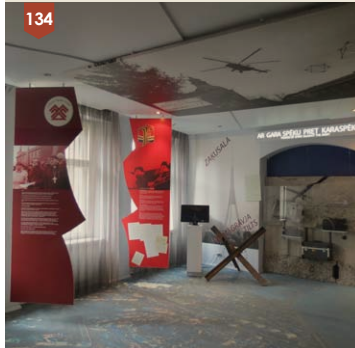
- Jurmala**, populaarne mereäärne kuurortlinn ca 30-minutilise autosõidu kaugusel Riist.
- 116 Soome jäägrite lahingu mälestuspaik Klappkalnciemsis.** Mälestuspaik asub Esimese maailmasõja rindejoonel, kus paiknes Soome vabatahtlikest koosnev Saksa armeeüksus ehk Soome jäägrid.
- 112 Mēsragsi tuletorn ja rannavalve.** Linnuvaatlustorn, tuletorn ja hoone jäänused, milles asus nõukogude ajal piirivalve suur prožektor mere valgustamiseks.
- 82 Taastatud Saksa armee muldonnid Melnsils kämpingus.** Teise maailmasõja aegses Saksa sõjaväe laagripaigas asub kämping, mis pakub majutust tünnikujulistest majakestes, külalistemajas ja kahes sõjaaegse muldonni koopias.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Restoran "Neptūns" Jūrmala lähedal
- Kalarestoran "Bermudas" Ragaciemsis külas
- Restoran "Kapten Grant" Engures
- Kohvik kämpingus "Stieres" Upesgrīva külas
- Restoran "Otra Puse" Rojal
- Restoran "Melnsils" Melnsilsis külas
- Kohvik hotellis "Zīriņi" Kolkas

 MAJUTUSKOHAD:

- Kämping "Melnsils" Melnsilsis külas
- Külalistemaja "Vītoli" Kolkas
- Puhkemaja "Muini Ūši" ja "Piedāgi Ūši" Kolkas
- Hotell "Zīriņi" Kolkas
- Kämping ja külalistemaja "Strautmaji" Mazirbe külas

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Riias www.liveriga.com

7. PÄEV

 MARSRUUT:

Kolka – Mazirbe – Irbene – Oviši – Ventspils

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

Kolka neem. Läti kõige tuntum neem, kus ühinevad Läänemere ja Riia lahe lained. Kolka küla oli nõukogude ajal suletud ala, kohalikud elanikud said liikuda vaid erilubadega.

81 Mazirbe piirivalve vaatlustorn. Endine piirivalve vaatlustorn ja piirivalvekordoni jäänused.

85 Ventspilsis Rahvusvaheline Raadioastronoomiakeskus, kus varem asus salajane Nõukogude kosmoseluurejaam. Keskuses toimuvad giidiga ekskursioonid ja seal asub näitus selle tegevusest nõukogude ajal.

84 Oviši tuletorn ja rannavalve. Oviši tuletorni-museum asub Läti vanimas tuletorn ning selle kollektsioon on majakavarustuse ja navigatsiooniseadmete poolest üks rikkamaid. Selge ilmaga võib tornist näha Irbene majakat.

Ventspils, sadamalinn Läti loodeosas

86 Kitsarööpmeline raudtee auruvedur "Mazbānītis" Ventspilsis mereäärses vabaõhumuuseumis. Raudtee esindab nii tööstuslikku kui ka sõjajaloo pärandit. Vedur vedas aastatel 1916-1963 reisijaid ja kaupa.

87 Ventspilsis 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn. Teise maailmasõja ajal anti tornist tuld sadamat ründavatele Saksa sõjalaevadele. Tornis asub merevaatega väliplatvorm ning saadaval on giidiga ekskursioonid. QR-koodi kaudu on võimalik näha animatsiooni ajalooüldmustest.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Dižjūra" Mazirbes (avatud ainult suvehooajal)
- Teisi toitlustuskohti Ventspilsis www.visitventspils.com/en/dining/

 MAJUTUSKOHAD:

- Hotell "Raibie Logi" Ventspilsis
- Hotell "Kupfernams" Ventspilsis
- Külalistemaja "40 Saules" Ventspilsis
- Külalistemaja "Jūras Brīze" Ventspilsis
- Teisi majutuskohti Ventspilsis www.visitventspils.com/en/where-to-stay/

 MARSRUUT:

Ventspils – Užava – Jūrkalne – Pāvilosta –
Armeņrags – Liepāja

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

88 Užava tuleorn. Torn on ehitatud 28m kõrgusele liivaluidetele. Teise maailmasõja ajal asus siin Saksa armee julgestusrügemendi staap koos mitme rannakaitsepatareiga.

Jūrkalne mereäär koos liivaluidetega on üks maallisemaid paiku Lāti rannikualal, kus on vaikne rand. Kuni 20 meetri kõrgused liivaluided on raudse eesriide tõttu hästi säilinud.

93 Nõukogude piirivalvetorn Pāvīlostas. Vaateplatvormile on paigutatud 360 kraadi pöörlev maismaateleskoop ja 3 valvekaamerat. Platvorm on avatud suvehooajal.

94 Pāvīlostas Koduloomuuseumi püsinäitus. Näitus "Pāvīlostas, suletud ala".

95 Akmeņragi tuleorn. Külma sõja aegse perioodi tähelepanuväärne esindaja. Tuleorni kõrgus on 37 m ja see on üks ohtlikumaid kohti meresõiduks Läänemere rannikul. Lāti Ajutist Valitsust võrستانud laev "Saratow" leidis siin oma lõpu 1923. aastal. Majaka kõrval asusid Nõukogude sõjaväehooned, piirivalvekordon ja rannapatarei.

96 Holokaustiohvrite memoriaalansambel Liepājas. Menoraa ehk 7-harulise küünla kujuline memoriaalansambel on pühendatud enam kui 3000 juudi mälestusele, kes tapeti siin Teise maailmasõja ajal.

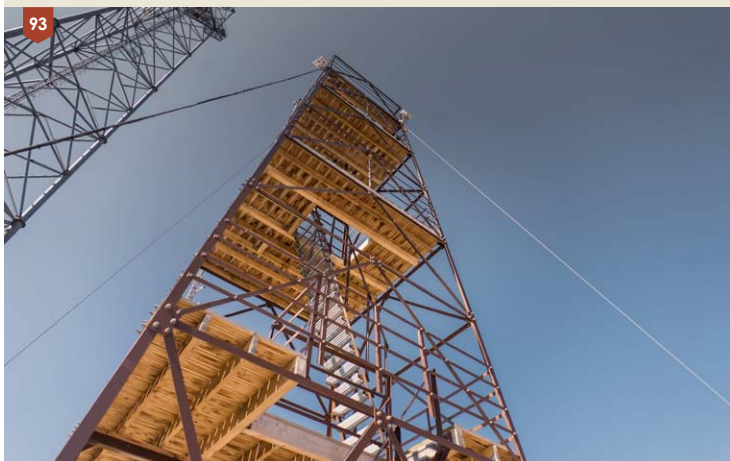
97 Põhja fjordid Karostas. Põhja fjordid on Liepāja kindluse tunnuim ja visuaalselt kõige muljetavaldavaim osa. Selle ajalooline nimetus on Kindlusepatarei nr 1.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Baar ja restoran "Zaķu krogs" Jūrkalnes
- Baar ja restoran "Pilsbergu krogs" Jūrkalnes
- Kohvik "Aķagals" Pāvīlostas
- Kohvik "Laiva" Pāvīlostas
- Teisi toitlustuskohti Liepājas liepaja.travel/en/eat-drink/where-to-eat/

 MAJUTUSKOHAD:

- Liepāja sõjaväevangla karostascietums.lv/en/nakts-cietuma/
- Teisi majutuskohti Liepājas liepaja.travel/en/plan/accommodation/

 MARSRUUT:

Liepāja

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

98 Karosta. Karosta on Baltimaade suurim ajalooline sõjaväeala, mis hõlmab ligi kolmandiku kogu Liepāja territooriumist. Seal asuvad sellised vaatamisväärsused nagu Põhjamuul ja -fjordid, Püha Nikolai õigeusu merekatdraal, Oskars Kalpaksi sild, veetorn, redaan ja Karosta vangla.

99 Karosta vangla. Euroopa ainus turistidele avatud endine sõjaväevangla. Kohvikus pakutakse nõukogude stiilis lõunasööki.

Suur piiriülene ringreis - Läti ja Eesti 100-aastase iseseisvuse sõjaajalooline pärand

Kestvus: **13 päeva**

Piirkond: Läti, Eesti

Marsruut: Riia–Tireļi–Lestene–Kandava–Sabīle–Renda–Stende–Dundaga–Irbene–Ovīši–Ventspils–Užava–Jūrkalne–Pāvilosta–Akmeņrags–Liepāja–Skrunda–Saldus–Zvārde–Jelgava–Olaine–Rīga–Mangalji–Carnikava–Pärnu –Virtsu–Kuivastu–Kuressaare–Panga–ferry to Hiiu–ferry to Haapsalu–Tallinn–Hara–Rakvere–Sillamäe–Vai–vara–Narva–Avinurme–Mustvee–Jõgeva–Tartu–Valga/Valka–Valmiera–Cēsis–Līgatne–More–Salaspils–Rīga

Ajalooline
periood:

Reisimarsruut tutvustab Eesti ja Läti sõjaajaloo 100-aastast perioodi alates I Maailmasõjast kuni tänapäevani. Keskendutakse mõlema riigi sünnile I Maailmasõja lõpus, kuidas kaitsti enda olemasolu Vabadussõdades, kuidas mõlemad riigid kadusid maailmakaardilt II Maailmasõja käigus, miks metsavennad võitlesid nõukogude okupatsiooni vastu rohkem kui kümme aastat peale sõja lõppu ning kuidas iseseisvus taastati peale viiskümmend aastat kestnud okupatsiooni.

Ringreis sisaldab: Näitused muuseumites, lahingupaigad, endiste suletud militaaralade ja sõjaväebaaside külastused, relvade ja muu lahinguvastuse ekspositsioonid, metsavendade punkrid, kohalike ajalooentusiastide ja giidide jutustused, mälestused võitlusest okupatsioonivõimude vastu, mälestuspai-
gad, kohalike elanike elu-olu sõdade ja okupatsioonide ajal

MARSRUUT:

Riia – Tireļi – Lestene – Kandava – Sabīle – Renda – Stende – Dundaga

VAATAMISVÄÄRSUSED:

120 Jõululahingu muuseum ja vabaõhunäitus. 1916. aasta jõululahing toimus Vene ja Saksa vägede vahel. Memoriaalpargis asuvad rekonstrueeritud kaitserajatised, muuseum, Läti kütide mälestusmärk Ložmetējkalsi mäel ning vaatetorn.

117 Lestene vennaskalmistu mälestusnäitus ja punker. Mälestusmärk Teises maailmasõjas langenud Läti leegioni sõduritele. Ekspositsioon sõjaaegsetest sündmustest Lestenes, leegioni sõdurite punker.

Lestene luteri kirik. 300-aastase Lestene kiriku lähedal asus üks Kuramaa lahingute (1944–1945) epitsentreid.

Sabīle linn maalilises Abava jõe orus on tuntud kohaliku veini ja siidri poolest.

91 Rahvusliku vastupanuliikumise muuseum Rendas. 1946. aastal toimus selles piirkonnas üks suurimaid metsavendade lahinguid. Muuseum pakub giidiga ekskursiooni, mis annab ülevaate vastupanust okupatsioonivõimudele. Samuti asuvad seal rekonstrueeritud punkrid ja kaevikud.

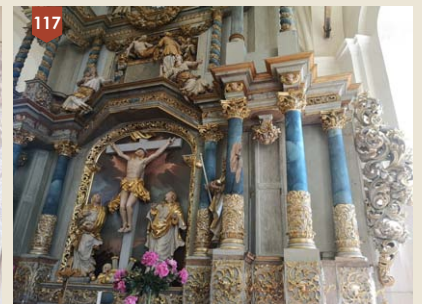
TOITLUSTUSKOHAD:

- Pubi "Aitiņlauvas", A9 maantee 22. km
- Kohvik "Plostkrogs" Sabīle lähedal
- Kalnmuīža mõis Sabīle lähedal
- Kohvik "Zviedru Cepure" Sabīle lähedal
- Kohvik "Pagrabiņš" Rendas
- Külalistemaja "Pūpoli" Dundagas
- Bistrot "Vecā Pirts" Dundagas

MAJUTUSKOHAD:

- Külalistemaja "Pūpoli" Dundagas

MARSRUUT:

Dundaga – Irbene – Oviši – Ventspils

VAATAMISVÄÄRSUSED:

83 Nõukogude sõjaväeautode kogu. Põnev sõit Nõukogude armee veoautoga sõjaväealadele ja tankiteedele kuni 24-liikmelistele gruppidele. Peale reisi on võimalik saada nõukogude stiilis õhtusööki "Pūpoli" külalistemaja kohvikus.

85 Ventspilsi Rahvusvaheline Raadioastronoomiakeskus, kus varem asus salajane Nõukogude kosmoseluurejaam. Keskuses toimuvad giidiga ekskursioonid ja seal asub näitus selle tegevusest nõukogude ajal.

84 Oviši tule torn ja rannavalve. Oviši tule torni muuseum asub Läti vanimas tule torn ning selle kollektsioon on majakavarustuse ja navigatsiooniseadmete poolest üks rikkamaid. Selge ilmaga võib tornist näha Irbe majakat.

Ventspils, sadamalinn Läti loodeosas.

87 Ventspilsi 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn. Teise maailmasõja ajal anti tornist tuld sadamat ründavatele Saksa sõjalaevadele. Tornis asub merevaatage väljaplatvorm ning saadaval on giidiga ekskursioonid. QR-koodi kaudu on võimalik näha animatsiooni ajaloo sündmustest.

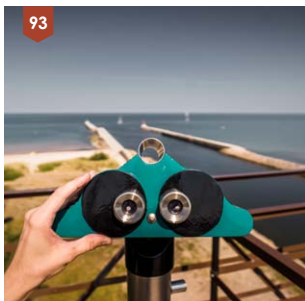
86 Kitsarööpmeline raudtee auruvedur "Mazbānītis" Ventspilsi Mereäärse Vabaõhumuuseumis. Raudtee esindab nii tööstuslikku kui ka sõjajaloo pärandit. Vedur vedas aastatel 1916-1963 reisijaid ja kaupa.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Kohvik "Dižjūra" Mazirbes (avatud ainult suvehooajal)
- Teisi toitlustuskohti Ventspilsis www.visitventspils.com/en/dining/

MAJUTUSKOHAD:

- Hotell "Raibie Logi" Ventspilsis
- Hotell "Kupfernams" Ventspilsis
- Külalistemaja "40 Saules" Ventspilsis
- Hotell "Jūras Brīze" Ventspilsis
- Kämping ja külalistemaja "Strautmaļi" Mazirbes
- Teisi majutuskohti Ventspilsis www.visitventspils.com/en/where-to-stay/

TOITLUSTUSKOHAD:

- Baar ja restoran "Zaķu krogs" Jūrkalnes
- Baar ja restoran "Pilsbergu krogs" Jūrkalnes
- Kohvik "Āķagals" Pāvilostas
- Kohvik "Laiva" Pāvilostas
- Teisi toitlustuskohti Liepajas liepaja.travel/en/eat-drink/where-to-eat/

MAJUTUSKOHAD:

- Liepāja sõjaväevangla liepaja.travel/en/plan/accommodation/
- Teisi majutuskohti Liepājas karostascietums.lv/en/nakts-cietuma/

MARSRUUT:

Ventspils – Užava – Jūrkalne – Pāvilosta – Akmeņrags – Liepāja

VAATAMISVÄÄRSUSED:

88 Užava tule torn. Torn on ehitatud 28m kõrgusele liivaluidetele. Teise maailmasõja ajal asus siin Saksa armee julgestusrügemendi staap koos mitme rannakaitsepatareiga.

Jūrkalne mereäär koos oma liivaluidetega on üks maailmisemaid paiku Läti rannikualal, kus on vaikne rand. Kuni 20 meetri kõrgused liivaluited on hästi säilinud raudse eesriide tõttu.

93 Nõukogude piirivalvetorn Pāvilostas. Vaateplatvormile on paigutatud 360 kraadi pöörlev maismaateleskoop ja 3 valvekaamerat. Platvorm on avatud suvehooajal.

94 Pāvilosta Koduloomuuseumi püsinäitus. Näitus "Pāvilosta, suletud ala".

95 Akmeņragi tule torn. Külma sõja aegse perioodi tähelepanuväärne esindaja. Tule torni kõrgus on 37 m ja see on üks ohtlikumaid kohti meresõiduks Läänemere rannikul.

96 Holokaustiohvrite memoriaalansambel Liepājas. Menoraa ehk 7-harulise küünla kujuline memoriaalansambel on pühendatud enam kui 3000 juudi mälestusele, kes tapeti siin Teise maailmasõja ajal.

97 Põhja fjordid Karostas. Põhja fjordid on Liepāja kindluse tunnus ja visuaalselt kõige muljetavaldavam osa. Selle ajalooline nimetus on Kindlusepatarei nr 1.

98 Karosta. Karosta on Baltimaade suurim ajalooline sõjaväeala, mis hõlmab ligi kolmandiku kogu Liepāja territooriumist. Seal asuvad sellised vaatamisväärsused nagu Põhjamuul ja -fjordid, Püha Nikolai õigeusu merekatedraal, Oskars Kalpaksi sild, veetorn, redaan ja Karosta vangla.

 MARSRUUT:

Liepāja – Skrunda – Saldus – Zvārde – Jelgava – Olaine – Riiā

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

103 Vagunimuseum küüditamiste mälestuseks Skrunda raudteejaamas. 1941. ja 1949. aastal küüditas Nõukogude võim siit Siberisse 2916 tsiviilikut. Näitusel on väljas küüditatute fotod, kirjad, mälestused ja muud dokumendid.

104 Skrunda mõis ja raadiolokatsioonijaama ekspositsioon. Ekspositsioon Nõukogude sõjaväelinnakust ja raadiolokatsioonijaamast – suurimast rakettide hoiatussüsteemist, mis asus Skrundast 5 km kaugusel. Pärast Nõukogude armee lahkumist 1995. aastal hoone õhiti. Territoorium on suletud ja seda ei ole võimalik külastada.

105 Oskars Kalpaksi muuseum ja mälestuspaik "Airites". Näitus on pühendatud esimesele Läti sõjaväe ülemjuhatajale Oskars Kalpaksile. Küllastajad saavad teha giidiga ekskursiooni. Samuti asub seal takistusrada.

110 Nõukogude armee polügoon Zvārdes. Nõukogude armee kasutas 24 400 ha suurust territooriumi õhuväe polügoonina. Vaatamisväärsuste hulka kuuluvad ohvitseride „kurgaan“, endine sõjaväebaas, vaatetorn, kirikute varemed ja kalmistu.

125 Olaine ajaloo- ja kunstimuuseum koos Esimese maailmasõja õpperaja ja muldonniga. Vene armee kaitseliini asukohas on rekonstrueeritud Esimese maailmasõja aegne vene sõdurite muldonn. Osa kuuliakudest on küllastajatele nähtavad ja avatud on Teise maailmasõja aegne õpperada. Muuseumis on ka näitus Nõukogude okupatsiooni ajast Olaines.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Skrunda mõisa restoran
- Kohvik "Magdalēna" Salduses
- Restoran "Štikla Pērtiņu spēle" Salduses
- Kohvik "Dzirnaviņas" Biksti külas
- "Tērvete" pruulikoda Dobeles
- Teisi toitlustuskohti Jelgavas visit.jelgava.lv/en/tourism-services/catering

 MAJUTUSKOHAD:

- Riias www.liveriga.com

5. PÄEV

 MARSRUUT:

Riia – Mangaļi – Carnikava – Pärnu

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

126 Rannakaitserajatise Mangaļsalas. Ulatuslik ja ainulaadne kaitserajatiste süsteem, mis rajati Riia kaitseks.

127 Nõukogude armee linn Mežgarciemis. Endine Nõukogude õhukaitseväe asula ja baas.

129 Näitus Ādaži garnisoni ajaloo. Baltimaade suurim polügoon ja ainulaadne välilõppeala, mille ajalugu ulatub Esimese maailmasõja aegadesse.

128 Sõjaväejalgratate väljapanek Saulkrasti Jalgrattamuuseumis. Kolleksioon koosneb tehniliselt kõige põnevamatest Lätist leitud jalgrattaajaloo näidetest. Näitusel on väljas ka sõdade ajal kasutuses olnud jalgrattad.

49 Pärnu Vabadussõja mälestussammas. Pärnus Alevi kalmistul asuv Eesti üks muljetavaldavamaid Vabadussõja mälestusmärke on Amandus Adamsoni kätetöö.

48 Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise mälestusmärk. Mälestusmärk asub Pärnu kesklinnas Iseseisvuse väljakul ja on pühendatud iseseisvusmanifestile „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“, mis loeti Pärnu Endla teatri rõdult esimest korda avalikult ette 23. veebruaril 1918.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Salacgrīvas visitsalacgriva.lv/en/have-a-meal/
- Saulkrastis visitsaulkrasti.lv/where-to-eat
- Carnikavas tourism.carnikava.lv/en/catering
- Kõrts "Sidrabiņi" Jelgavkrastis
- Restoran "Meke", A1 maantee 51. km
- Restoran "Pļavas" Aināzis
- Pärnus visitparnu.com

 MAJUTUSKOHAD:

- Pärnus visitparnu.com

MARSRUUT:

Pärnu – Virtsu – Kuivastu – KuressaarePRAAMISÕIT: **Virstu - Kuivastu**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

46 Eesti Muuseumraudtee. Eesti ainukese kitsarööpmelise raudtee muuseumi eksponaatide hulka kuulub mh töötav auruvedur. Muuseumis on üle 80 veeremiühiku, sh viis auruvedurit ning rida tehnilisi seadmeid, millest enamus paikneb väliekspositsioonis.

Praamisõit Virtsust Kuivastusse kestab ~30 min.

44 Esimese maailmasõja aegsed kaitsekraavid Väikese Väina ääres. Hästi vaadeldav lõik

Esimese maailmasõja aegsetest Väikese väina äärsetest kaitsekraavidest asub Muhu saarel Kuivastu-Kuressaare maantee kõrval Eemu tuuliku vahetus läheduses.

43 Saaremaa Sõjavara Muuseum. Sõjavara Muuseum on loodud 2007. aastal ja selle põhikollektsiooni moodustavad asutajaliikmete erakollektsioonid (ca 12 000 eksponaati).

37 Saaremaa Muuseum. Muuseum asub Kuressaare kindluses linna lõunapiiril mere ääres. Püsiekspositsioon Saaremaa ajaloo kohta hõlmab ka väljapanekut "Saaremaa 1939–1949".

MARSRUUT:

Hiiumaa – Haapsalu – (Tallinn)PRAAMISÕIT: **Heltermaa - Rohuküla**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

23 Orjaku sõjasadam. Orjaku sadam kavatseti välja ehitada Tsaari-Venemaa merejõudude torpeedokaatriite baasiks.

22 Ristna rannakaitsepatarei, radarijaam ja Ristna tule torn. Nelja 130 mm kaliibrilise relvaga patareid valmis 1940 aastal. Äratuntavad on kahe suurtükkipositsiooni süvendid, pinnasevallid ja poldirinnid.

18 Tahkuna tule torn. Tahkuna tule torn on Eesti ranniku kõrgeim malmist tule torn, mille kõrgus merepinnast on 42,7 meetrit.

20 Hiiumaa Militaarmuuseum. Eramuuseum avati 2005 aastal grupi huviliste poolt. Püsinäitus keskendub Hiiumaaga seotud 20. sajandi sõjaajaloo tutvustamisele.

19 Tahkuna ja Lehtma rannapatareid. Esimese maailmasõja aegne 12-tolline patareid ja Teise maailmasõja aegsed 180–mm ja 130–mm rannapatareid Tahkuna piirkonnas.

Praam Heltermaa sadamast Rohuküla sadamasse.

Haapsalu. Võluv kitsaste tänavate, miniatuurse rae-koja ja romantiliste puidust majadega väikelinn.

TOITLUSTUSKOHAD:

- Restoran Roograhu Kärkla lennujaama lähedal
- Restoran „Ungro Resto“ Suursadama külas (avatud ainult suvehooaeg)
- Kohvik „Kala ja Vörk“ Kärdlas
- Pubi Orjaku sadamas
- Teisi toitlustuskohti Hiiumaal www.hiiumaa.ee

TOITLUSTUSKOHAD:

- Restoran "Koost" Muhu saarel
- Restoran „Tuul“ Muhu saarel
- Muhu Veinitalu (avatud ainult suvehooajal)
- Koguva sadama restoran (avatud ainult suvehooajal) Muhu saarel
- Teisi toitlustuskohti Muhu saarel www.muhu.info
- Kohvik „Pritsukas“ Orissaares
- Pubi „Sadama Kõrts“ Orissaares

MAJUTUSKOHAD:

Kuressaares visitsaaremaa.ee/en/

MARSRUUT:

Marsruut: Kuressaare – Panga – HiiumaaPRAAMISÕIT: **Triigi - Sõru**

VAATAMISVÄÄRSUSED:

40 Maantee küla sõjaväelinnak. 1940. aastal hakati ehitama sõjaväebaasi, mis mahutaks 350 sõdurit. Kompleksi kuulub mitu hoonet.

42 Sõrve Militaarmuuseum, Sääre rannakaitsepatarei nr.43. 2004. aastal Sääre ajalootoana loodud Sõrve Militaarmuuseum asub Saaremaal Sõrve sääre tipus Sääre külas endise nõukogude merepiirivalvepostiga hoonetes. Ülevaate saab Esimese ja Teise maailmasõja sündmustest Sõrves, nõukogude ajast ja praeguse NATO sõjaväe varustusest. Esimese maailmasõja aegne rannakaitsepatarei koosnes neljast 305 mm kaliibriga suurtükist.

Sõrve tule torn.

36 Papissaare vesilennukite baas. Ajaloolisest lennusaadama on saanud tähtis turismisadam, kustkaudu külastaja pääseb looduslikult omapärasele Vilsandi saarele.

35 Undva rannapatareid ja radarijaam. Betoonist suurtükialused, angaarid ja mitmetest rajatistest järele jäänud hoonestik on hästi säilinud ning on kõik külastajatele vaatamiseks.

34 Panga militaarrada. Täna on ligi kahe kilomeetri pikkuse militaarrada ääres näha erinevaid sõjaliste rajatiste varemeid.

Triigi sadamast praam Hiiumaale (~1 tund).

25 Hindu (Sõru) 120-mm rannakaitsepatarei nr 34

24 Tohvri (Hindu) 130-mm rannakaitsepatarei nr 44

TOITLUSTUSKOHAD:

- Sääre Paargu Restoran (avatud ainult suvehooajal)
- Panga suvehohvik
- Restoran „Lest ja Lammas“ Kassaris Hiiumaal
- „Vetsi Tall“ Kassaris Hiiumaal
- Teisi toitlustuskohti Hiiumaal www.hiiumaa.ee

MAJUTUSKOHAD:

- Kassari Puhkekeskus
- Külalistemaja "Dagen Haus" Orjaku külas
- Hotell Liilia ja Löökesse hotell Käina külas
- Teisi majutuskohti Hiiumaal www.hiiumaa.ee/teenus/majutus/

 MARSRUUT:

Haapsalu–Tallinn või Tallinn

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

28 Haapsalu Raudtee- ja Sidemuuseum Muuseum asub 20. sajandi alguses Haapsalu kuurordi teenindamiseks rajatud raudtee lõppjaama jaama-hoones.

4 Eesti sõjamuuseum - kindral Laidoneri muuseum. Muuseumi väljapanek annab ülevaate Eestis ja mujal maailmas peetud sõdadest, millest Eesti elanikel on tulnud osa võtta.

6 Lennusadam. Ajaloolises vesilennukite angaaris paiknevas muuseumis on ligi 200 originaaleksponaati.

9 Hotell Viru ja KGB muuseum. Muuseumi ekspositsioon räägib palju enamast kui ühest hotellist ja KGB-st.

8 KGB vangikongid Tallinnas. Muuseum asub Tallinna kesklinnas endise NKVD/KGB peakorterit keldrites.

7 Patarei merekindlus. Kompleks avati 1840. aastal ja seda kasutati kindlusena seoses Krimmi sõja puhkemisega. Pärast Eesti iseseisvumist ning Saksa ja Nõukogude okupatsiooni ajal kasutati merekindlust vanglana.

11 Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu. 2003. aastal avatud eramuuseum on pühendatud perioodile 1940-1991 Eesti ajaloos. Muuseumi eesmärk on rääkida Eesti lähiajaloost lugusid, mis paneksid inimesi mõtlema vabaduse väärtuse ja hapruse üle.

 MARSRUUT:

Tallinn – Hara – Rakvere – Sillamäe – Vaivara – Narva

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

1 Hara sadam - ajalooline Hara allveelaevade baas. Ajalooline Hara allveelaevade baas ja demagnetiseerimise keskus.

Rakvere, tuntud oma keskaegse linnuse poolest.

Sillamäe – endine suletud nõukogude linn.

16 Sinimägede lahinguvälja memoriaal. Memoriaal sümboliseerib Teise maailmasõja ajal toimunud Nõukogude ja Saksa vägede lahingut Sinimägedes ning mälestab selles hukkunud sõdureid.

17 Vaivara Sinimägede Muuseum. Väljapanek on pühendatud lahinguile Narva jõel ja Sinimägedes 1944. aastal.

Narva. Linnus, bastionid, muuseum ja promenaad.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Rakveres rakvere.kovtp.ee/et/uldinfo

 MAJUTUSKOHAD:

- Narva–Jõesuu spa ja sanatoorium
- Meresuu Spa Hotell Narva–Jõesuus
- Noorus Spa Hotell Narva–Jõesuus

  TOITLUSTUS- JA MAJUTUSKOHAD

Tallinn www.visittallinn.ee

11. PÄEVI

 MARSRUUT:

Narva – Avinurme – Mustvee – Jõgeva – Tartu

 VAATAMISVÄÄRSUSED:

54 Avinurme lahingu memoriaal. Mälestusmärk 1944. aastal toimunud lahingule, mis sundis eestlasi omavahel võitlema Nõukogude ja Saksa poolel.

55 Skulptuur „Leinav neitsi“. Teises Maailmasõjas hukkunute ühishaud. Teises maailmasõjas hukkunute mälestussammas Mustvees Peipsi järve kaldal.

56 Jõgeva Militaarmuuseum. Kohalikud arheoloogilised leiud, militaar- ja tsiviilmälestised, lai valik relvi. Ekspositsiooni kuulub 1927. aastast pärit soomusauto Arsenal–Crossley täpne koopia, mida muuseumitöötajad 2018. aastal uurisid ja ehitasid.

57 Soomepoiste tuba. Pühendatud Teise maailmasõja ajal Soome relvajõududes võidelnud Eesti vabatahtlikele. Muuseum asub Vooremaa looduskaitsealal Saadjärve looduskeskuses. Jääaja keskust saab külastada Äksis.

64 KGB Kongide Muuseum Tartu. Muuseum asub Riia mäel „hallis majas“, kus 1940.–50. aastatel tegutses NKVD/KGB. Külastajatele on avatud hoone keldriosa, kus asus poliitilistel põhjustel arreteeritute eeluurimisvangla.

63 Raadi sõjaväelennuväli ja Eesti Rahva Muuseum. Jalutuskäik endistes Raadi mõisa valdustes, kuhu 1940. aastal rajati Vene lennuväebaas. 2016. aastal avati siin Eesti Rahva Muuseumi uus hoone. Tähelepanuväärne on ka hoone ise, kuna muuseumist saab lennuvälja jätk – selle katus kerkib ja laieneb „lõpmatu ruumi“ poole.

 TOITLUSTUSKOHAD:

- Avinurme Puiduait
- Peipsi Teemaja (avatud ainult suvehooajal) Mustvees
- Veski külalistemaja kohvik Kantküla külas, teel Mustveest Jõgevale
- Juulamõisa Kohvik Juula külas, teel Jõgevall Tartusse
- Teisi toitlustuskohti Tartus visittartu.com

MARSRUUT:

Tartu – Valga/Valka – Valmiera

VAATAMISVÄÄRSUSED:

65 Jalaka tankitõrje liin Tartus. Jalaka liin oli 1941. aasta suvel kaitseks Saksa vägede pealetungi vastu kaevatud tankitõrjekraav Riia maantee ääres Rāni küla lähedal.

67 Rõngu Vabadussõja mälestussammas. Asub väikeses Rõngu külas ajaloolise Kõvera kõrtsi ees.

68 Paju lahingu mälestusmärk. Mälestussammas on pühendatud 31. jaanuaril 1919 toimunud ühe olulisema Vabadussõja lahingu auks.

70 Valga militaarteemapark ja Kaitseliin "Walk". Püsiekspositsioon hõlmab Eesti sõjaajalugu ja sisejulgeolekut. Sinna kuuluvad sõjaväesõidukid, tank ja metsavenna punker. Ettetellimisel giidiga ekskursioonid ja lahingud laserrelvadega.

72 Saksa sõjavangide poolt ehitatud Valga raudteejaam. Raudteejaama ehitasid Saksa sõjavangid. Üks tähelepanuväärsemaid stalinistliku arhitektuuri näiteid Eestis.

143 Näitus "Valka – Läti iseseisvuse hääll" Valka Koduloomuuseumis. Näitus annab ülevaate ühiskondlikest ja poliitilistest sündmustest Valkas aastatel 1914–1920, mil Läti sai iseseisvaks riigiks.

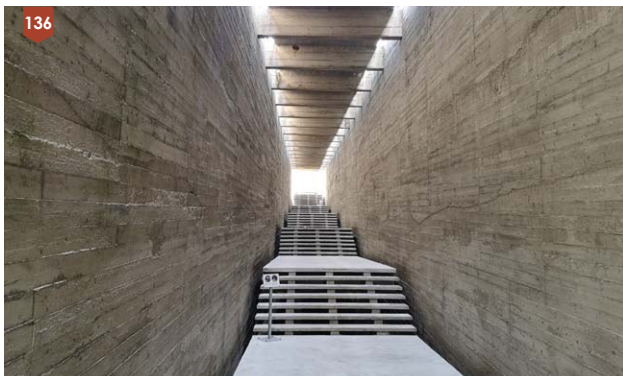
TOITLUSTUSKOHAD:

- Elvas [visitelva.com/eelista-kohalikku/](http://www.visitelva.com/eelista-kohalikku/)
- Valkas/Valgas [visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valka](http://www.visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valka), [visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valga](http://www.visit.valka.lv/en/taste/catering-in-valga)
- Valmieras www.visit.valmiera.lv/en/catering/

MAJUTUSKOHAD:

- Valmieras ja selle ümbruses www.visit.valmiera.lv/en/accommodation/

TOITLUSTUSKOHAD:

- Külalistemaja "Vilhelmine Mill" Līgatnes
- Hotell "Zeit" Līgatnes
- Safari park "More" More külas
- Teisi toitlustuskohti Cēsis [turisms.cesis.lv/en/where-to-eat/](http://www.turisms.cesis.lv/en/where-to-eat/)
- Teisi toitlustuskohti Līgatne <http://www.visitligatne.lv/taste-it/>

MAJUTUSKOHAD:

- Külalistemaja "Ārpus laika" Salaspilsis
- Teisi majutuskohti Riias www.liveriga.com

MARSRUUT:

Valmiera – Cēsis – Līgatne – More – Salaspils – Riia

VAATAMISVÄÄRSUSED:

Valmiera linn. Valmiera muuseum, Pūha Simoni kirik, Waltersi mägi, jalutuskaik poissmeeste pargis.

145 Mälestusmärk Teises maailmasõjas langenud sõduritele Valmieras. Mälestusmärk on pühendatud Teises maailmasõjas langenud sõduritele ja natsirežiimi ohvritele.

152 Võnnu (Cēsi) ajaloo- ja kunstimuuseum Uues Lossis. Näitused on pühendatud Läti lipule, Võnnu roodule ja lahingule. Lossis on võimalik külastada põgenemistuba "Võnnu lahingu legendid".

155 Nõukogude salajane punker Līgatnes ja nõukogude stiilis lõunasöök Bunkeris sööklas. Punker loodi Nõukogude Läti valitsus- ja parteijuhtide pikaajaliseks tegutsemiseks tuumasõja korral. See on 9m sügavune ja 2000 m² suurune maa-alune punker täielikult autonoomse taristuga. Kogu varustus on säilinud tänaseni.

159 More lahingu muuseum. Siin toimusid 1944. aasta sügisel lahingud Punaarmee üksuste ja Saksa armee Läti leegioni vahel. Muuseumis on välja pandud lahinguväljamakett, relvad, autasud, sõdurite vormiriietus ja sõjavarustus.

136 Salaspils memoriaalansambel. Memoriaal paikneb Natsi-Saksamaa (1941–1945) aegse karistuslaagri asukohas. Memoriaalansambli väravas on avatud ajaloonäitus.

SÕJAAJALOO PÄRANDI PROJEKTIST

Projekt EST-LAT156, 1.01.2020 - 31.12.2022

Eesti-Läti piiriülese koostöö programmi projekt "Sõjaajaloo pärand" seob kokku teemaga seotud pakkumised mõlemas riigis. Tänu projektile on paljud objektid saanud parema ligipääsu ja välisilme. Valitud objektid jutustavad sellest, kuidas mõlemad riigid võitlesid I maailmasõja algusest kuni Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni (1914-1991) iseseisvuse eest ning selle taastasid.

PROJEKTI PARTNERID:

Läti Maaturismi ühing "Lauku ceļotājs"
Vidzeme Turismiassotsiatsioon
Kurzeme planeerimispiirkond
Salduse omavalitsus
Ventpils muuseum
Riia planeerimispiirkond
Olaine ajaloo- ja kunstimuuseum
Ogre vald
More muuseum
Sky Port OÜ
Carnikava omavalitsus
Līgatne taastusravikeskus
Cēsis vald

MTÜ Eesti Maaturism
Peipsi Koostöö Keskus
Haapsalu ja Läänemaa muuseumid SA
Saaremaa vald
Eesti Muinsuskaitseamet
Lääne-Nigula vald
Saaremaa Sõjaväe Muuseum
Panga Areng MTÜ
MTÜ Hiiumaa Militaarajalooselts
Eesti sõjamuuseum- kindral Laidoneri
muuseum
Setomaa vald

Interreg
Estonia-Latvia
European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

Esitatud teave väljendab autorite seisukohti. Programmi korraldusasutus ei ole vastutav selle eest, kuidas seda infot võidakse kasutada.

www.militaryheritagetourism.info

Veebileht sisaldab kirjeldusi, fotosid, GPS-koordinaate ja kontaktandmeid enam kui 300 Eesti ja Läti sõjaajalooga seotud paiga ja objekti kohta. Samuti saab veebilehelt infot iga paiga ja objekti tähtsusest ning sellega seotud ajaloolistest sündmustest.

Lisaks leiab veebilehelt:

- Ajaloolised perioodid, teemad, sündmused ja isikud.
- Eesti ja Läti sõjaajaloo pärandi sündmuste ajaskaala
- Mälestused ja lood paikade ja sündmuste kohta
- Ajaloolised ja tänapäevased fotod

Reisi planeerimise lihtsustamiseks on veebilehel:

- 12 reisimarsruuti sõjaajaloo pärandiga seotud objektide ja paikade külastamiseks
- Interaktiivne kaart
- Sõjaajaloo pärandiga seotud objektide ja paikade kohta info otsinguvõimalus nime või nime osa, ajaloolise perioodi, riigi vms järgi.

Veebilehte on lihtne kasutada mobiilseadmetes.

SÕJAAJALOOGA SEOTUD TURISMIOBJEKTID

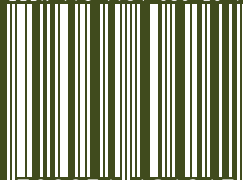
MUUSEUMID	erakollektsioonid, avalikud näitused, muuseumid
KINDLUSRAJATISED	rannapatareid, kindlused, blindaažid, kaevikud
SÕJATEHNIKA	pommitajad, kahurid, lennukid, laevad, tankid, rongid, vagunid, relvad, muu sõjatehnika
RAJAD	sõjaajaloopärandi objekte ühendavad rajad
PUNKRID	metsavendade punkrid
LAHINGUPAIGAD	lahingupaigad, lahinguväljad, rindejooned
MILITAARASULAD	sõjalisel eesmärgil kasutatud asulad, mis asusid sõjaväebaaside kõrval ning kus elasid sõjaväelased oma peredega
INFRASTRUKTUURI OBJEKTID	tuletornid, muulid, raudteejaamad, kasarmud, lennukiväljad, sidevahendid, sillad, vanad haiglad, piiripunktid, veetornid, tulejuhtimistornid, vaatlustornid
MÄLESTUSMÄRGID	kalmistud, monumendid, mälestustahvlid, skulptuurid, pargid, mälestuspaigad

www.militaryheritagetourism.info

@militaryheritagetourism

ISBN 978-9934-606-26-7

9 789934 606267